

M. albino

4/3

001 (584.5) (092)

Е 25

ЁДНОМАИ
МУҲАММАД ОСИМӢ

815 354

К. ГОБХОНИ
Донишгоҳи ҷумҳуриявӣ
Чуққабул ва Ҷамоати
БИНОБОТ
Аввораи ҷумҳуриявӣ
Ташкент

ДУШАНБЕ
ИРФОН
1990

Мураттиб ва муҳаррири масъул: узви
вобастан АИ Ҷумҳурии Тоҷикистон ҒАФФОР АШҶРОВ

Муҳаррирони нашриёт: А. Олимов, Ш. Зоҳидов

К — 80 Едномаи Муҳаммад Осимӣ. — Душанбе: Ирфон, 2000,
120. саҳ.

Едномаи шодравон Муҳаммад Осимиро ашхоси гуногун— хешу
ақрабо, дӯстону шогирдон, ҳамкорону ҳаммаслакон— олимони варзи-
даву шинохтаи тоҷик нигоштаанд.

Осимӣ солҳои тӯлоӣ сарвари яке аз фарҳангистонҳои бону-
фуз — Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистонро бар ӯҳда дошт,
аз ин рӯ, табиист, ки бештари муаллифони хотирот кормандон ва
аъзоёни ин боргоҳи илм мебошанд.

Еддошҳои олимони арҷманд лаҳзаҳои номаълуми ҳаёт ва фаъо-
лияти Осимиро ба хонанда равшанӣ сохта, барои тарҳрезии симон
ин абармарди нотакрор ва фарди сарсупурдаи роҳи илму фарҳанг кӯ-
мак мерасонанд.

К $\frac{4603010000 - 10}{М 501 (12) - 2000}$ — 2000

ББК 8х4 (тоҷик)

ISBN 5 — 667 — 00998 — 6

© Ирфон, 2000.

Ғаффор Ашӯров
Узви вобастаи АИ ҚТ

МУҲАММАД ОСИМӢ — ОЛИМ, ОМУЗГОР ВА ХОДИМИ ЧАМӢИЯТИ

(ба ҷойи пешгуфтор)

Моҳи сентябри соли ҷорӣ ба зодрӯзи устод Осимӣ 80-сол пури мешавад. Воқеан, ин марди шариф яке аз шахсони шинохтаи илму фарҳанги тоҷики нимаи дуюми асри ХХ мебошад. Бесабаб нест, ки номи ӯро дар қатори номҳои Мирзо Турсунзода ва Бобоҷон Ғафуров ёд мекунам.

Дар ин китоб ёддоштҳои ҳешон, ёру дӯстон, ҳамкорон, шогирдонии устод Осимӣ гирд оварда шудаанд. Бояд таъкид шавад, ки ин ёддоштҳо соҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷамъият, алаҳхусус, илму маорифро, ки Муҳаммади Осимӣ солҳои тӯлонӣ хизмати бобаракат кардааст, дар бар мегирад.

М. Осимӣ, аз соли 1965 то соли 1988, яъне дар муддати 23 сол, Президенти Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон буд. Аз ин рӯ, табиист, ки бештари муаллифони ин ёддоштҳо аъзоён ва қормандони академия мебошанд.

Таҳиягарони ёдномаи Осимӣ кӯшиш кардаанд, ки хусусияти ҳоси ҳар як муаллифи ёддошт нигоҳ дошта шавад ва хонандаи мӯҳтарам худаш ба онҳо баҳо диҳад.

Ба ашхосе, ки ҷавобан ба муроҷиати академия хотирот навиштаанд ва ба пос нигоҳ доштани номи неки Муҳаммад Осимӣ ҳисса гузоштаанд, аз номи Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон изҳори миннатдорӣ менамоем.

* * *

Мусаллам аст, ки Садриддин Айни сарвари маънавии олимони ва ходимони фарҳанги тоҷики нимаи аввали асри ХХ буд. Дар нимаи дуюми аср бошад, ин вазифаи таърихиро Мирзо Турсунзода, Бобоҷон Ғафуров, Муҳаммад Осимӣ бо равия ва хусусияти ҳоси шахсияту мавқеъашон иҷро мекарданд.

Соли 1998 Тоҷикистон 90-солагии академик Б. Ғафуровро ҷашн гирифт. Имсол бошад, 80-солагии Муҳаммад Осимӣ ва

соли оянда, яъне соли 2001, 90-солагин Мирзо Турсунзода чаши гирифта мешавад.

Чашинҳои Осимӣ ва Турсунзода бо пешниҳоди Комиссияи миллии Тоҷикистон онд ба қорҳои ЮНЕСКО ва қарори ЮНЕСКО аз соли 1999 гузаронида мешаванд. Ин чунин маънӣ дорад, ки фарзандони баруманди миллати тоҷик ҳамчун ходимони арзандан илму фарҳанги башарӣ шинохта шудаанд ва ин бонси ифтихори миллатамон мебошад.

Азбаски дар ин ёддоштҳо аз лаҳзаҳои гуногун ва парокандаи зиндагиномаи Осимӣ сухан меравад, мавридро муносиб до-нистем, ки саҳифаҳои асосии умри пурбаракати устод Осимиро ба шумо хонандан арҷманд хотиррасон кунем.

* * *

Муҳаммад Осимӣ чисман дар байни мо набошад ҳам, вале рӯҳан дар қорҳои некаш, дар таърихи илму фарҳанги Тоҷикистон ҳамеша ҳаст ва хоҳад монд. Устод инсонии комил буд. Ҳама қорро бо нияти неқ ва ҳавсалаи том мекард. Ҳама вақт шитоб дошт. Гӯё метарсид, ки қорҳои муҳимро нокарда менад ва сад дареғ, ки ҳамин тавр ҳам шуд.

Оламеро 3-ин сафар доғи надомат кардаӣ,
Рафтаӣ аз чашму бар дилҳо киёмат кардаӣ.

Устод инсонии хушбин буд. Дар зулмот нури сапед мечуст. Ба фардон неқ бовар дошт. Ба дардмандон ва қорафтадогон дастӣ ёрӣ дароз мекард. Мароми зиндагиаш ин буд, ки «шод будан хунара аст, шод қардан хунари волотар».

* * *

Номи Муҳаммад Осимӣ, ҳамчун олим, омӯзгор, ходими давлатӣ ва ҷамъиятӣ на танҳо дар ҳудуди собиқ ИҶШС, балки дар Эрон, Афғонистон, Покистон, Хиндустон ва дигар мамлаки дунё маълуму маъруф аст.

Дар тӯли 50 сол Муҳаммад Осимӣ дар бахши илму маориф ва фарҳанги тоҷик хизматҳои шоиста ва арзанда кардааст, ки ин аз ҷониби тамоми мардуми мо эътироф шудааст. Чунин шараф на ба ҳар кас муяссар мегардад.

Муҳаммад Осимӣ 1 сентябри соли 1920 дар шаҳри қадимаи тоҷик—Хӯҷанд таваллуд шуда, мактабро дар ҳамон ҷо тамома кардааст.

Ҳангоми таҳсил дар донишгоҳи Самарқанд тавассути ама-

каш Олимхон Махсум бо устод Айни шиносӣ пайдо намуда, ба сӯхбатҳои ӯ шарафёб гардидааст, вале он вақт ҳеҷ гоҳ та-саввур ҳам намекард, ки бо гузашти айём устод Айнӣ аввалин Президенти АИ Тоҷикистон мешаваду ӯ миёнбаъд кори устод-ро идора мекинад. Толеъ ба рӯйи Муҳаммад Осимӣ хандиду ҳамин тавр ҳам шуд.

Соли 1941 факултаи физикаю математикаи донишгоҳи Самарқандро тамои карда ба ҷойи муаллим шудан, ба фронт рафт ва мисли дигар тоҷикнисарон дар фронт баҳодурона ҷангид.

Баъди ғалаба, соли 1946 Муҳаммад Осимӣ ба зодгоҳаш баргашта дар Донишқадаи омӯзгории Хуҷанд аввал муаллим, баъд мудири кафедра ва дертар муовини директор шуда кор кард.

Солҳои 1952—1955. Осимӣ аспиранти Академияи илмҳои ҷамъиятшиносӣ буд. Роҳбари илмӣ ӯ дар ин донишгоҳ яке аз файласуфони маъруфи шӯравӣ академик Кедров Б. М. буд, ки ин равияи тадқиқотҳои ояндаи Осимиро низ муайян кард. Дӯстӣ ва рафоқати Осимӣ бо академик Кедров Б. М. баъди хатми академия боз ҳам мустаҳкамтар шуд.

Солҳои 1956—1962 Муҳаммад Осимӣ нахустин ректори Донишқадаи политехникии Тоҷикистон шуда кор кард. Дар ташкили заминаи техникаи донишқада, омода намудани муҳандисони миллий дар соҳаҳои гуногуни илму техника саъю кӯшиши зиёде ба харҷ дод. Ва ҳаққонист, ки ба ин донишгоҳи техникаи номи Муҳаммад Осимиро гузоштан.

Муддате вазифаи вазири маорифи ҷумҳурӣ ва раиси ҷумҳури назорати хизбию давлатиро ба ӯҳда дошт.

Соли 1965 Президенти АИ Ҷумҳурии Тоҷикистон интихоб шуд. Дар ин вазифаи пурифтихор ва масъул то соли 1988 кор кард. Солҳои охир мушовири Президиуми академия буд.

Аз гуфтугӯ ва осори устод Осимӣ ҳамеша дониши васеи ӯ дар соҳаҳои гуногуни илм, чи улуми табиатшиносӣ ва чи улуми ҷомиашиносӣ хувайдо мегардид. Доираи заъки ӯ масоили фалсафаи табиатшиносӣ, материализми диалектикий, таърих ва ғайраро дар бар мегирифт.

Ва ин сифати Осимӣ ҳамчун олим дар солҳои президентии ӯ баръало зоҳир гардид. Ӯ дар ин солҳо ҳамчун ташкилотчи илм барои равнақи анъанаи ҷандинасарои халқи тоҷик дар соҳаи илму фарҳанг, ба камол расонидани мутахассисони соҳаҳои гуногуни илм, вусъати умумии тадқиқоти илмӣ дар ҷумҳурӣ, ташкили муассисаҳои нави тадқиқотӣ, мустаҳкам намудани робитаи илм бо истехсолоти кӯшида, 23 соли умри бо-

баракти худро барои пешрафти илм дар Тоҷикистон бахшида-
аст.

Аз солҳои аввали президентии Муҳаммад Осимӣ фаъолияти муассисаҳои илмӣ АИ Ҷумҳурии Тоҷикистон боз ҳам та-
раққӣ ёфт, доираи таҳқиқоти онҳо вобаста ба тақозои замон
афзуд, мавзӯҳои нави соҳаҳои гуногуни илмҳои табиатшино-
сию ҷамъиятшиносӣ мавриди таҳқиқу омӯзиш қарор гирифт-
анд.

Дар ин муддат бо кӯшиши Президент Осимӣ муассисаҳои
нави таҳқиқотӣ — пажӯҳишгоҳҳои биологии Помир (1969),
шаркшиносӣ (1970), математика ва маркази ҳисоббарорӣ
(1973), шӯъбаҳои генетикӣ ва муҳофизати муҳити зист таш-
кил шуданд ва дар соҳаҳои илмҳои номбаршуда ҳиссагузори
кард.

Муҳаммад Осимӣ дар тӯли фаъолияти эҷодии худ роҷеъ ба
соҳаҳои гуногуни методологияи илм, фалсафа ва илмҳои
табиатшиносӣ ҷамъиятшиносӣ таҳқиқотҳо анҷом дод.

Асарии «Материя ва тасвири физикӣи олам» муҳимтарин
масъалаҳои фалсафии физикаи нимаи аввали асри XX-ро дар-
бар мегирад. Дар он заминаҳои асосии революция дар соҳаи
илмҳои табиатшиносӣ, таҳлили фалсафии назарияи нисбии
Эйнштейн, назарияи квантӣ, сохти атом ва таъбири гуногуни
фалсафии он оварда шудаанд.

Асарии дигари устод Осимӣ «Пайдоиш ва ташаккули та-
факкури фалсафӣ» мебошад (1970, 1984). Дар он муаллиф
хусусиятҳои пайдоишу инкишофи афкори фалсафиро дар
дунёи қадим, асрҳои миёна, давраҳои наву навтарин таҳлил
намуда, ба лаҳзаҳои асосии тақомули таърихи фалсафа, та-
шаккули равияву мактабҳои фалсафӣ, билхоса ба таҳлили
ақидаҳои саромадони фалсафаи Шарқ диққати махсус меди-
ҳад.

Аҳамияти ин асар ҳамчун китоби дарсӣ ниҳоят бузург аст.
Китоби дарсии дигари устод «Материализми диалектикӣ»
(1971 — бо М. Болтаев) мебошад.

Дар 4—5 соли охир дар марказҳои илмӣ ва донишгоҳҳои
кишварҳои гуногун роҷеъ ба таърихи тамаддуни Осимӣ Мар-
казӣ, аз ҷумла дар мавзӯи «Тоҷикон дар масири таърих» дар
донишгоҳҳои Чавохирлол Нехру, Алигарх, Исломобод, Пе-
шовар, Панҷоб, академияи Муҳаммад Иқбол ва ҳамчунин дар
донишгоҳҳои Вашингтон, Сиэтл, Колумбия, Нию-Ёрки Аме-
рика, Сорбони Франция ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ
лексияҳо хондааст.

Устод дар Кунгураҳои байналмилалӣ роҷеъ ба таърих ва

методологияи илм дар шаҳрҳои Токио, Дехлӣ, Бомбай, Париж, Бухарест, Варна маърузаҳо кардааст.

Бо ташаббус ва иштироки фаъолони устод Осимӣ Хукумати Тоҷикистон Сарредаксияи илмии энциклопедияи Советини тоҷикро таъсис (1969) дода, худӣ ўро сармуҳаррир таъин кард. Бо роҳбарии Осимӣ сарредаксия ба муносибати 50-солагии Тоҷикистон чилди махсусро ба таъб расонид, ки он воқеаи муҳиме дар ҳаёти маданияи ҷумҳурӣ гардид. Нашри такмилшудааш ба 60-солагии Тоҷикистон бахшида шуда буд (1984).

Ба шарофати роҳбарии Осимӣ Сарредаксияи ЭСТ энциклопедияи 8-чилдаи тоҷикро соли 1988 ба итмом расонид, ки он амалан аввалин Қомуси замонавӣ мебошад. Ва ба ин муносибат бори аввал истилоҳоти соҳаҳои гуногуни илм ба низомӣ муайян дароварда шуд.

Муҳаммад Осимӣ дар солҳои президентииаш пайваста ба роҳбарии муассисаҳои илмии Академияи вазифаҳои муҳими илмиро берун аз ҳудуди он низ бар ўҳда дошт. Вай солҳои тӯлонӣ раиси Кумитаи омӯзиши тамаддуни Осимӣ Марказӣ—комиссия ЮНЕСКО-и ИҶШС, Президенти ассотсиатсияи байналхалқии омӯзиши тамаддуни Осимӣ Марказӣ (аз соли 1977), сарвари Кумитаи илмии шашчилдаи «Таърихи тамаддуни Осимӣ Марказӣ» буд.

Осимӣ мушовири барномаи ЮНЕСКО онд ба омӯзиши «Роҳи абрешим», узви хориҷии ҳаёти таҳририяти маҷаллаҳои «Осимӣ Марказӣ» (Покистон), «Таърихи илм» (Ҳиндустон), «Таърихи илми араб» (Донишгоҳи Халаби Сурия) махсуб мегашт. Дар ташкили АУ Афғонистон фаъолона иштирок дошт ва аъзон фахрии он буд.

Устод Осимӣ ҳамчун яке аз роҳбарони варзидаи илму фарҳанги Тоҷикистон ба ташкилу гузаронидани ҷашнҳои мутафакирон, шоирон, ходимони намоёни илму фарҳанг диққати махсус меод.

Бо саъю кӯшиши ў 550 ва 575-солагии зодрӯзи Абдурахмони Қомӣ, 650-солагии Ҳофизӣ Шерозӣ, 700-солагии Хусрави Дехлавӣ, 150-солагии Аҳмади Дониш, 100-солагии Муҳаммад Иқбол, 1200-солагии Муҳаммад Хоразмӣ, 1000-солагии Ибни Сино ва Берунӣ, 100-солагии Айнӣ, 100-солагии Лохутӣ, 75-солагии Мирзо Турсунзода, 1400-солагии Борбади Марвазӣ ва ғайра гузаронида шуданд.

Осимӣ боварӣ дошт, ки ташкили ҷашнӣ на фақат барои таҷлили хотир ва омӯзишу беҳтар шинохтани ин ё он намоияндаи илму фарҳанг лозим аст, балки он ба худшиносии миллии мардум ҳамаҷаҳафа мусоидат намуда, мурочиати ҳаводоронро бо-

ри дигар ба таърихи илму фарҳанг водор месозад ва рӯхи сармадонии онро шод мегардонад.

Осимӣ бо эҳёи фарҳанг ва забони ниёгонаш ният дошт ба ҷавонон фаҳмонад, ки гумшудаи худро дар фарҳангу тамаддуни азими худашон ҷустуҷӯ кунанд. Дар ҳамаи ин ҷашнҳои Муҳаммад Осимӣ бевосита иштирок карда маърузаҳои пурмазмуни илмӣ карда буд.

Масалан, дар маҷаллаҳои «Курьер»-и ЮНЕСКО, «Кругозор», «Вопросы философии», «Вопросы истории», «Вопросы востоковедения», «Садои Шарқ» ва ғайра бо номҳои зайл мақолаҳо навишта буд: «Ибни Сино ва тамаддуни башарӣ»; «Таълимоти Ибни Сино», «Ақидаҳои иҷтимоию ахлоқии Сино».

Публицистика яке аз жанрҳои дӯстдоштаи Осимӣ буд.

* * *

Аз вақте ки ташкилоти «Пайванд» таъсис шуд ва Осимӣ раиси ин идора интихоб гардид, ӯ барои ваҳдати дохили ҷумҳурия бо соири форсизабонони ҷаҳон ва наздик кардани миллатҳои ориёинажоди Тоҷикистон, Эрон, Афғонистон кӯшишу ғайрати зиёде ба харҷ дод.

Қорҳои бегараз ва самимонаи Осимӣ дар «Пайванд» эътибори ӯро боз ҷанг маротиба баланд кард.

Охириин ҳарфи устодро касе аз хонаводаи ӯ, ёру бародарон ва шогирдон нашоундаанд.

Дар раҳрави мактаб, ҷое, ки хуни Осимӣ мерехт, болои сараш қадимтарин ҳикмати мардуми мо сабт шуда буд, ки бисо рамзист:

«Гуфтори нек,
Қирдори нек,
Пиндори нек».

Шояд ҳарфи охириини устод барои мову Шумо ворисони ӯ ҳамин бошад?

Қосим Осимӣ
Профессор

МО ҲАРДУ ҲАММАСЛАҚ БУДЕМ

Гарчанд ману Муҳаммад Осимӣ, ки писари тағоям Сайфиддинхон буд, дар фосилаи як сол чашм ба олам кушодем, ӯ худро назар ба ман як сол калонтар нависондааст. Ин сабаб дошт: дар он замон мардуми мо рӯзу моҳ ва соли таваллуди фарзандонашонро дар ягон муассиса қайд намекарданд. Аз ин рӯ, хангоми ба макотиб дохил шудан синни хонандагонро аз гуфти онҳо менавиштаанд. Азбаски синни ӯ солҳои 1935 ё 1936 барои дохилшавӣ ба факултаи коргарӣ мувофиқат намекард, хангоми пурсиши садри комиссияи қабул ба ҷойи ҷавоб гуфтааст:

— Мувофиқи шунидам мучалам «ҳамдуна» будааст. Ин магар ба соли 1920 мувофиқат намекунад?

Оре, охир ӯ фақат пурсида буд.

Аммо модарам мегуфтанд, ки:

— Тағойбачаат Муҳаммад дар «давраи ангури чиллағӣ» ва ту «дар фасли шиннипазӣ» дар соли «мурғ» таваллуд шудагӣ.

«Соли мурғ» бошад, ба соли 1921 мувофиқ меояд. Дар бораи рӯзҳои таваллудамон бошад, ба қавли модарам, ман рӯзи ҷумъа ба дунё омадаам, вале дар қадом рӯз будани таваллуди Муҳаммадро гуфта натавонистанд.

Баъди аз майдони шадиди ҷанг ба муқобили фашистони олмонӣ баргаштанимон барои ивази паспорт рӯзу моҳи таваллудамонро талаб карданд. Мо ариза навишта ба зағе супоридем ва ҳар яке рӯзу моҳи таваллудамонро он ҷо нишон додем. Қормандони он гуё кофтуков карда аз навиштаҷоти маҳкамашон когазери «ефта», «мувофиқати» онҳоро муқаррар намуда, ба мо шаҳодатнома дода буданд.

Ман бошам рӯзҳои ҷумъаи сентябрро ҳисоб карда ёфтам ва ба рақами «15» ихтиёр намудам. Ба ақидаам, дар ҳамаи ҳафта ба шиннипазӣ шурӯъ мекарданд. Муҳаммад бошад, мувофиқи гуфти худаш, дигар ҳел рафтор мекунад:

— Дар кадом рӯзу шаби кадом мохи соли «мурғ» ё «ҳамдуна» пухта расидани ангури чиллагиро тахминан муқаррарнамудан мумкин буд. Аммо ман дигар хел рафтор кардам. Азбаски ман ду маротиба ба олам ҷашм кушода будам (аввалоҳангоми таваллуд аз модарам ва сонӣ баъди ҳадафи оташи «фердинант»-и фашистон гардидани «тӯли худгард»-ам, ки нимсӯхта аз хуш рафта будам ва фақат тавассути кӯшиши тӯлонии табибони ҳозик ба олам баргаштам), зоҳиран охиринашро бояд интихоб менамудам. Ин охири август ба вуқӯъ пайваста буд.

Ҳамин тарик, ӯ аз ман на фақат як сол, балки як солу қариб як моҳ қалон шуда монд.

Тазаккур бояд дод, ки ҳавлиҳоямон гарчанд дар як маҳаллаи Хучанд, дар масофаи тақрибан 200—300 метр ҷойгир буданд, мо ҳамдигарро дар овони кӯдакӣ қариб намедидем. Агар данда бошем ҳам дар хотир надоштем, зеро он вақтҳо хурдак будем. Баъдан, аз рӯйи хатти тақдир бояд бошад (зеро Бедили бузургвор фармудааст: «хатти тақдир аст ҳолӣ аз ғалат»), моро ҳаёт аз якдигар басо дур партофта буд.

Оре, Мухаммадро тағояш баъди фаъти модари ӯ ба Овҷӣ-Қалъача, ки аз Хучанд чандин фарсаҳ дур ҷойгир аст, гирифта мераваду маро бо модару укаам Иброҳим аввал ба Қирғизистон ва сонӣ ба Ўзбекистон мебаранд. Ба гуфти дигар, моён фирорӣ шуда будем, зеро падарамро чун мударрис барои ҳокимияти шӯравӣ унсури бегона ҳисобида, аввал маҳбус мекунанду сипас, мувофиқи аризаашон, бо даҳолати Нусратулло Маҳсум, ба озодӣ мебароранд ва тақлиф мекунанд, ки аз Хучанд ҳичрат наоянд.

Баъди 2-3 соли ин воқеа, падарам, ки аз синни 80 гузашта буданд, аз беморӣ дар Қўқанд вафот мекунанду мо ба Хучанд бармегардем. Вале аз сабаби ба қайди ҳукумат гузаштани молу мулки падарам мо ҷойи истиқомат ҳам надоштем, бинобарин ба ҳавлии бобоям Осимхон Маҳдум кӯчамоноро фурувардем. Дар он замон аксарияти тағоҳоям ба ноҳияҳои ҷанубии Тоҷикистони онвақта ба сифати муаллим сафарбар шуда буданд. Бинобар ин ба хонаи яке аз онҳо (Қулиҳон Осимӣ) ҷойгир гардидем. Ман дар мактаби маҳалла ба таҳсил шурӯъ намудам. Баъди се соли он Мухаммадро падараш аз Овҷӣ-Қалъача гирифта оварданду мо ҳамсинф шудем.

Мухаммад дар муддати кӯтоҳе пешоҳанги мактабиён гардид: ҳам нағз мехонд ва ҳам қорҳои ҷамъиятиро аз таҳти дил иҷро менамуд.

Сипас, баъди хатми мактаби ибтидоӣ ҳар кадоме ба мактабҳои дигар рафта бошем ҳам, якдигарро медидему ҳамсӯҳбат мешудем. Охир, дар хонаҳои паҳлӯии як ҳавлӣ зиндагӣ ба сар мебардем.

Сӯхбати мо фақат перомуни фунономӯзӣ сурат мегирифт— гӯё дониши якдигарро месанҷидем. Ин, ба фикри банда, аз ҳар гуна дарсҳои мактабнамон ҳам андаке бартарият дошт, зеро мекушидем, ки ба ҳар савол худамон ҷавоб ёбем. Бахусус муҳокимаи китобчаҳои он вақтҳо нодири дарёфткардамон роҷеъ ба адабиёти тоҷик шавку завқи моро бедор мекарданд. Ашъори Абулқосим Лоҳутӣ ва романҳои Садриддин Айний, ҳикояҳову шеърҳои Раҳим Ҷалил, ашъори оташбори Ҳабиб Юсуфӣ ва дигаронро баъди тайёр кардани вазифаҳои муаллимоннамон ҳатто то саҳарҳои мехондем (гарчанд ман аз модари мушфиқам гап мешунавдам: «охир қарасин ноёфту қимат аст. Ин қадар дарс мехонӣ», мегуфтанд). Мо ҳар ду адабиётдӯст шуда будем. Ин ҳислат, бешак, дар оянда ба мо ёрии калон расонид.

Сонӣ, баъди хатми факултаи коргарӣ Муҳаммадро барои таҳсил ба Донишгоҳи Самарқанд равона намуданд. Бародари калони Муҳаммад, ки Зайниддин ном дошт ва дар Ҷанги Бузурги Ватанӣ дар наздикиҳои Ленинград ҳалок гардид, барои ба он ҷо фиристодани ӯ кӯшиши зиёде ба ҳарҷ дода буд (ҳам барои розӣ кунонидани тағоям ва ҳам таъмини маблағи зарурӣ дар рӯзгор). Ӯ баҳри хариди пӯшокӣ низ даву ғеч мекард. Ҳатто барои Муҳаммад ба либосдӯзи хучандӣ костюм фармуданаширо медонам, зеро маро ба назди ӯ бурда андоза гирифтанду баъди тайёр шудани костюм ба ман пӯшониданида буданд.

Ин соли 1937 ба вуқӯъ пайваста буд. Ман он вақт ба факултаи физикаю математикаи Донишгоҳи педагогии Ленинобод баъди хатми курси тайёрии назди он дохил шуда, ба таҳсил шурӯъ намуда будам.

Дар он замон мо костюм надоштем. Ман бо чапони алочаам ба машғулиятҳои таълимӣ ширкат мекардам.

Умуман он солҳо ва муқаддамтар ҳам мо ҳар ду дар саҳро пойлуҷ мегаштем. Ба кӯҳи Рухак баҳри чидани алафҳои шиғфӣ, ки баъзеашон ҷойро иваз менамуданд, пойлуҷ мерафтем. Қафи поямон, чунон ки дар ёд дорам, тағи пояфзолро мемонд— ба он сангрезаву хор ҳам таъсир намекард. Ба бозори Хучанд ҳатто пойлуҷ ангур мебурдем...

Ҳамин тарик, мо дар муддати таҳсил дар Донишгоҳи Донишқада аз ҳамдигар дур шуда будем. Вале ин дурии масофа ба муносибати байнамон таъсире надошт. Дар муддати таътили тобигона дар саҳрои колхозӣ якҷоя меҳнат мекардему дурии пешина гӯё фаромӯш мегардид.

Фақат ҷанги хонумонсӯз ба муқобили фашистони олмонӣ ҳамдигарро дар муддати тӯлонӣ ба гӯшаҳои гуногуни ҷаҳон дур партофта буд.

Баъди хотимаи ЧБВ ў дар Донишкадаи педагогии Ленинобод ва камина дар мактаби миёнаи ноҳияи Нов дар иҷрои вазифаҳои омӯзгории физикаю математика машғул шуда бошем ҳам, ба дидори якдигар тез-тез муяссар мегардидем. Дар он сӯхбатҳои кӯтоҳмуддат бошад, фақат перомуни навигариҳои улуму фунун ва адабиёти муосир сӯхбат меоростем. Ин баҳри захираи дониши ҳар дуи мо ҳам то андозае ғизои маънавий меод.

Ман соли 1951 ба Сталинобод омада ба аспирантураи назди Донишкадаи педагогӣ доир ба методикаи таълими математика дохил шудам. Ў бошад, ба Академияи Улуми Ҷамъияти Москва ворид гардида, ба амиқомӯзии фалсафа миён баст. Ҳар боре камина барои кор ба китобхонаи марказии Москва мерафтам, ҳамон баҳри дидорбинӣ наздаш мерафтам ва ў низ ба ҳуҷраи орияти мо омада оиди фалсафаи замон ва муаммоҳои он ибрази сухан мекард. Чунин амалиётро ў, ба ақидаи ман, баҳри пухтакунии пешниҳодоташ дар рисолаи номзадӣ хеш иҷро менамуд, зеро баҳсу мунозираҳо ба ин ёрирасонида метавонист. Алҳақ, ба қавли Саъдии Бузургвор, «илм бе баҳс пайдор намонад»...

Тазаккур бояд дод, ки дар хама ҳамнишинҳои оямон мо фақат ва фақат перомуни ину он муаммоҳо ва навинаҳои илмию методӣ, аз ҷумла, принсипҳои интиҳобу истифодаи истилоҳҳои физикаю математика ва гоҳо фалсафа дар забони ҳозиран тоҷик сухан мерондем. Гоҳо перомуни талаффузи калимаҳои алоҳида дар кироати ашбор ва иҷрои сурудҳои тоҷикӣ низ баёни ақида менамудем. Ба гуфти дигар, боре ҳам ғайбату сифати ашхосро мавриди сӯхбат қарор надодаем. Ба чунин ҷода қадампартоиро наменсандидем. Ба маслиҳати шоири ширинсухан Махфӣ, ки фармуда буд:

Назар ба айби қасон аз қамолӣ бебасарист,

Ба айби хеш назар кун, ки айни бинонист.

амал мекардем. Ин, ба фикри камина, яке аз сифатҳои мусабати дар муддати тӯлонӣ ҳосилкардаи мост.

Махфӣ намонад, ки ў каминаро бо мусиқии аврупоӣ аз наздик шинос кардан мехост. Ба операю балет маҷбуран мебард. Дар хонааш сафаҳоти мусиқии бисёре буданд ва мекушид, ки меҳмононаш аз навои онҳо баҳра гиранд.

Баъди ба Сталинобод баҳри таъсиси Институти политехникии Тоҷикистон омаданаш рафтуомади аҳли онлаҳоямон мунтазамтар гардид. Сӯхбати ҳосанӣ мо бошад, мисли нештаринома меёфт.

Ман дар ибтидои ба Сталинобод омаданам имконияти ҳа-

риди манзилгоҳе надоштам ва, аз ин сабаб, иҷоранишинӣ мекардам. Ин бароям гарон буд ва маро водор месохт, ки ғайри иҷрои вазифаҳои аспирантӣ ва муаллимӣ боз ба муҳарририю тарҷумаи китобҳои дарсии физикаю математикани макотиби миёнаю олии ҷумҳуриямон машғул бошам. Ин барои таъмини кути лоямути аҳли оилаи хеш басо зарур буд.

Чунин фаъолияти каминаро Муҳаммад на фақат зарурати иқтисодӣ, балки вазифаи муқаддас ҳам меҳисобид. Дар хотир дорам, ки ҳанӯз то дами ба Сталинобод кӯч бастанаш, вақте ўро баъди хатми аспирантура роҳбарияти Ҷумҳури ба сӯҳбат даъват карда будо дар хоначаи кӯчаки ман нишаста, ба ҷӣ шуғл варзиданамро донист, чунин гуфта буд:

— Қосим. Ту барои халқамон кори наҷибро иҷро карда истодаӣ. Охир мактабиёни имрӯза соҳибқасбони ояндаанд. Барои онҳо до ни ши илмӣ басо зарур аст. Айни ҳол дониш бе дарки амиқи мафҳумҳои илмӣ бебақо хоҳад буд. Аз ин ҷост, ки хангоми тарҷума ба моҳияти масъала ва тафсири ҳалли он аҳамияти ҳосе бояд дод. Ба зами ин доир ба ину он истилоҳи қабулкардаат мақолаҳои алоҳида навишта ҷоп кунониданатро муфид меҳисобам. Агар онди ин масъала рисолаҳои мушаххас иншо намоӣ, он гоҳ олам гулистон мешуд...

— Охир вақтам намерасад, — посухаш додам ва илова намудам. — Барои иҷрои чунин вазифа тадқиқоти алоҳида пеш меояд. Ғайри ин аз зарби қаламфишури панҷаҳои дастам обила гирифтаанд, — гуфтаму ангуштони хушқобилдорамро нишон додам. Ў ангуштонамро ба дасташ гирифта, ба гуфтаам боварии том ҳосил намуда, таассуф хӯрду дилдорӣ дод:

— Хайр, ин рӯзҳои ҳам паси сар мекунем ва обилаҳо низ нопадид мегарданд. Натиҷаи фаъолиятат боқӣ мемонад ва дигарон онро хоҳанд دید...

Бале, на фақат рӯзҳо, балки солҳо паси ҳам гузаштанду вале то ҳол обилаи хушқобил ангушти миёнаи дасти ростии ман шоҳиди заҳмати тарҷумониам шуда метавонад. Он хангоми тарҷумани китобҳои дарсии физикаи мактаби миёна пайдо шуда буд. Ғайри ин қисме аз физикони ҳозираи ҷумҳури дар вақташ истифодашавии он китобҳоро муфид меҳисобанд. Вале, хотирнишон бояд намуд, ки на ҳамаи онҳо ба сифати тарҷумаҳоям баҳои баланд медиҳанд. Ҷе илоч, ҳар касеву ҳаёде...

Сонитар масъалани тарҷумани физикаи сечилдан макотиби олий ба миён гузошта шуд. Ҷилди аввалии онро Муҳаммад тарҷума кардо баъд ўро ба мақомоти ҷумҳури ба қор гирифтаанд. Нашриёти ҷумҳури идомани он қорро ба ман супорид. Каминна розӣ нашудам. Роҳбарияти нашриёт ба Муҳаммад муроҷиат намудааст, чунки шартнома онди тарҷума ба номии у тартиб

дода шуда буд. Ҷ ба хонаамон омада гуфт, ки ман бояд ин корро ба чо оварам ва илова кард:

Ман ба кормандони нашриёт гуфтам, ки ба ҳамон шартнома ту имзо мегузорӣ. Қор тамом, вассалом!

Ин гуфтугузор дар хотимаи солҳои 50-ум ба амал омада буд. Аз ин ҷост ки ман ба ӯ гуфтам:

— Чадин сол аст, ки ман физикаро таълим намедихам ва фақат бо тадриси математика машғулам.

— Ту зиёда аз 15 сол дар мактаб аз физика ҳам дарс дода будӣ. Илова ба ин қариб 10 сол мешавад, ки китобҳои дарсии физикаи мактабиро таҳриру тарҷума мекунӣ. Пас, аз ӯҳдаи тарҷумани физикаи «олӣ» ҳам мебарой. Худи ман ин корро дар марҳалаи ҳозира, ки ба вазифаҳои роҳбарии давлатӣ бандам, иҷро карда наметавонам. Модоме ки дар нашриёт алҳол шахси дигари аз ӯҳдаи ин кор мебаромадагиро намедонанд, ду ҷилди дигари физикаи С. Е. Фриш ва А. В. Тимореваро ту бояд тарҷума кунӣ.

Баъди ин сухани ӯ ман иброн бинмудам, ки:

— Агар ҷустуҷӯ намоянд, хоҳанд ёфт.

Ба ин ӯ посух дод:

— Дар оянда аз ману ту беҳтар тарҷумонҳо ба сахна хоҳанд баромад. Аммо ҳозир ин кор ба дӯши мо гузошта шудааст.

Баъди ин ман розигӣ додам ва кӯшидам, ки дар ин кор ҳиссаи худро гузорам. Аммо мутахассисони физика бояд муайян созанд, ки ман то кадом андоза аз ӯҳдаи ин кор баромадаам. Худ ба ин очизам. Айни ҳол пешбинӣ метавон намуд, ки дар ин баҳодиҳӣ ихтилофи назар ҷой дошта метавонад, зеро ҳар касеву фикрест. Аз ҷумла, баҳодиҳии ҳолисона ва ё боғараз низ ҷой хоҳад дошт. Охир бесабаб нест, ки гуфтаанд:

Касе ба дидаи инкор агар нигоҳ кунад,
Нишони сурати Юсуф диҳад ба ноҳубӣ.

Тазаккур бояд дод, ки агар имрӯзҳо ба сатрҳои он китобҳо назар афканам, бисёр калимаву ибораҳоро тағйир меодам. Бесабаб набуд, ки Муҳаммад борҳо тарафдори наشري дуҷуми тоҷикии он физикаи сечилда буд...

Муҳаммад ҳар як китоби худро ба камина такдим мекард. Ман инчунин. Ӯ аз интишори ҳар як китобчаю рисолаҳоям шодмонӣ менамуд. Ман медонистам, ки барои хондани онҳо вақти зиёдатӣ надошт. Аз ин ҷост, ки камина боре як рисолаи худро бо сатрҳои зерин ба ӯ супорида будам:

Ман аминам: наместанӣ ту варак,
Ин китоби маро ба хурмати фан.
Ба гирифтани, вале, дорӣ ҳақ,
Ҳамчу инъоми додаронаи ман!

Аммо, чунон ки сонитар маълум гардид, ӯ китобҳои тақдирро ҳам меҳондааст, зеро баъди чанд муддат перомуни онҳо ихзори ақида мекард...

Муҳаммад бо ҳешу табор, ҳамкорон ва ҳамсоягонаш ҳам муомилан хуш дошт. Ҳар боре, ки ман ба хонааш мерафтам, ӯро танҳо намедидам. Алалхусус, бо ҳамсоягонаш унс гирифта буд. Аз ҷумла ман ӯро дар сӯхбатҳои Мирсаид Миршакар, Алоуддин Баҳовадинов, Тоҳир Пӯлодов, Боқӣ Раҳимзода, Рустамбек Юсуфбеков, Сотим Улуғзода ва дигарон хушҳол медидам. Ғайри ин, гоҳо, ҳангоми дидорбинӣ рафтаман, дар хонаи ӯ ба дидори меҳмононаш низ мушарраф мегардидам. Чунончи, Акбар Турсунзод, Акбар Маҳсумов, Эшонкул Нӯмонов, Аминҷон Шукӯҳӣ, Носирҷон Маъсумӣ, Абдулҳай Сулаймонов, Пӯлод Бобокалонов ва дигаронро аз қабилани онҳо метавон шуморид. Хотирнишонии он ба маврид аст, ки Пӯлод Бобокалонов яке аз ҳамсироҳои ӯ дар Ҷанги Бузурги Ватанӣ буд ва ҳар сол онҳо бо рафиқони дигарашон иди Ғалабаи халқамонро дар набарди зидди фашизми олмонӣ кайд мекарданд. Иловаи онро ҳам қиз медонам, ки ҳамсироҳои берунмарзии ӯ аз Ўзбекистон ва Русия низ ташриф менамуданд.

Дар ҳама боздидҳои Муҳаммади мо, қатъи назар аз соҳаи фаъолияти ҳамнишонаш, маҳз оиди масъалаҳои ба онҳо марбут сӯхбат меорост. Ин гувоҳи он буд, ки доираи назари ӯ нисбат ба дарки муҳит ба дараҷаи муайяне кифоягӣ мекард.

Ба ин ӯ дар натиҷаи меҳнатдӯстиаш ноил гардида буд.

Дар хотир дорам, ки аз шабнишиниҳои камина бо хату китоб оғоҳ гардида, гуфта буд:

— Агар ман ҳангоми мутолиаи рисолае каме хастагиро пай барам, он гоҳ аз он кор даст кашадам, ба хондани ашъорӣ шояд машғул мегардам, ё ин ки ба иншои мақолае, ки мундариҷааш битамом ба соҳаи дигаре мутааллиқ аст, шурӯъ менаоям. Ин гуна тағйироти фаъолияти фикрӣ, бовар кун Қосим, самарабахш хоҳад буд...

Сипас, илова намуд:

— Умуман, он чиро, ки таълиф намудаам, аз ҳисоби ҳобам ба вуқӯъ пайваस्ताст. Оре, қисми зиёди умрамон ба ҳоб сарф мешавад. Аз ин сабаб ихтисори он лозим бояд бошад. Охир дар ҳобамон ҳам мо фикр мекунем ку...

Ман низ ба ивази амалиёти худ мепардохтам: дар аснои хастагӣ аз баёни хаттии фикре коғазу қаламро як сӯ гузошта,

беруни хона шуда, ба побели замини рӯйи ҳавлӣ ё буридани шохҳои дарахтон машғул мешудам. Агар шабонгоҳ бошад, он гоҳ ба шеърҳои ё иншон сатрҳои шеърмонанди хеш даст мегирдам...

Аммо дар толори азими китобхонаи марказии Москва бо чӣ нваз намудани муоини ақидаҳои илмӣ методии мутафаккирони бостониро надониста, ба мактубнависи шурӯъ менамудам. Он мактубҳои мухтасаракро гоҳо бо сатрҳои шеърмонанд ба охир мерасонидам. Боре дар аснои иншон он сатрҳои дили дардмандаи гӯё наштареро эҳсос намуд ва ҳамоно сатрҳои паёпаёи рӯйи қоғаз саф кашиданд. Ин ҳодиса бояд асари ахбороти газетаҳои онрӯза онди муташаддӣ шудани муносибати байни давлатҳои мову Амрико бошад. Он замон «чанги сард» идома дошт. Аз ин ҷост, ки матлаи он шеър чунин баромада буд:

Дарди ман бедор шуд аз боди Сард,
Хотирам хушёр шуд аз зарби дард.

Сипас, солҳои пуршиддати Чанги Бузурги Ватанӣ пеши чашмонам ҷилва намуданду байти зерини рӯйи саҳфа омад:

Решаҳои дарди таболудаам,
Об мечӯяд аз саҳни Набард.

Мақтааш чунин баромада буд:

Безавоӣ нест инсонро ба даҳр,
Ғайри саҳми қору номи неки мард.
Метапад дил,

Дард дорад,
Токате,

Хидмати халқу Ватан бояд қард.

Баъд фикр қардаму ба худ гуфтам, ки ин ғазал, зоҳиран, қасро самти сиёсат мекашад. Вале сатрҳои бояд сабт намуд, ки вазъияти руҳии қамина ошқор гардад. Онҳо ҳамоно рӯйи қоғаз хобиданд:

Лаҳзаи марги худ намедонам,
Ғарчи мӯйи сапед аз он оғах.
Тарсам ин, ки нагуфта мемомам,
Ҳарфҳои зарурро ногаҳ.
Ҳарфҳои, ки з-он муҳаббати ман
Ошқор оядаш ба аҳли Ватан!

Баъд фикр кардам, ки ба Муҳаммад фириштам ё на. Фирриштоданро раво доништам, зеро ӯ низ аз Москва, хангоми аспирантиаш ба ман бо мактубчае муроҷиат намуда, онди аз фалонӣ қарзе надоштаниаш суҳан ронда дар хотима навишта буд: «Одаму ҳодис гуфтаанд. Бинобар ин ту бояд донӣ, ки ман аз касе қарз надорам... Фақат илтимос дорам: аз укаам Аслиддин хабардор шуда исто». Чаро маҳз аз ӯ бохабар бошам? Аз дигарон чи? Хайр, Аслиддин писараки шӯхтабиаттар, бинобар ин хавотирӣ ӯро ба навиштани он сатрҳо водор кардагист...

Дар Душанбе бошад, ҳар рӯзҳои чаши ӯ, албатта, барои табрик меомад ва ё телефонӣ мегуфт, ки ба ин муносибат ман сатре эҷод намудаам ё на. Агар навиштаҷоте дошта бошам, мехондаму ӯ навишта мегирифт. Аммо аксарияти рӯзҳои чаши ӯ дар сафари қорӣ буд. Аз ин лиҳоз дар хонааш будани ӯ барои фарзандонаш чаши болои чаши мешуд. Дар яке аз он рӯзҳои фархундаи онлавай камини сатрҳои зеринро фирриштода будам:

Соли Нав имрӯз — басо рӯзи нек —
Хони пур аз неъмату лабрез дег.
Рӯзи сандест — ту дар хонаат,
Дар барат он оқила ҷонаат.
Селан мургони хушиҳои ту,
Чаҳ-чаҳи он тоза ҳазорони ту —
Ин ҳама бахти туву даврони туст,
Нӯш майи пок ба фармони дӯст.

(31. 12. 1977).

Муҳаммад чунин сатрҳои шеърмонанди маро басо меписандид ва аз хондани онҳо шавқманд мегардид...

Аз дастовардҳои илмию фарҳангии ва фаъолияти ҷамъиятии ӯ ман ҳам шодмонӣ мекардам. Чунон ки дар урфият меғӯянд, аз натиҷаи қорҳои ӯ «курта-курта гӯшт мегирифтам». Аммо ин асло ҳиссиёти ҳешутаборӣ набуд. Ман худро қатори мушоҳидоне мешуморидам, ки ба натиҷаҳои кӯшиши ӯ барои муаррифи намудани бурдҳои таърихии халқи тоҷик дар соҳаи иқтисодиёту илму фарҳанги ҷаҳдинасра баҳо меоданд. Аз ин лиҳоз дар яке аз табрикномаҳои солинавнам мисраҳои зерин омада буданд:

Халқи мо баҳра барад аз амали захимати ту,
Накш бар дафтари фарҳанг ниҳад номат ҳам.

ӯро чун шахси бомаърифат бурун аз марзи мамлакатамон низ мешинохтанд. Кӯшиши ӯро бо нишонаҳои унвонҳои фахрӣ кадр менамуданд. Аксарияти қулди мардуми диёрамон низ

хурматаш мекарданд. Аммо, чунон ки сонитар ошкор гардид, на ҳамагон инро мепазирuftаанд. Агар чунин намебуд, марги нофарҷоми ӯ ба кӣ даркор буд...

Афсӯс, ки ба иштироки ҷашни давлатдории Сомониён мушарраф нагардид ва ба хондани шачараи падари ман (аз он аз авлоди Сомонӣ буданаш ошкор гардид), ки баъди фавти ӯ дастрас шуд, имкон надошт. Аз онҳо чӣ қадар хушнудӣ наму-данаширо тасаввур наметавон кард...

Дар яке аз табрикномаҳои ҷашне ба ман ҷумлаи «Ману ту, Қосим, барои беҳбуди халқамон, ҳимояи Ватанамон аз дилу ҷон кӯшидаем ва мекӯшем. Аз ин лиҳоз мо ҳар ду ҳаммаслакем» сабт гардида буд, ки то охири умрам аз хотирам фаромӯш нахоҳад шуд. Оре, мо ҳаммаслак будем.

Рустамбек Юсуфбеков
Профессор

ЎРО ҲАМА ЁД МЕКУНАНД

Хаст гарихои зиёде дар забони модарӣ:
Заргарӣ, савдогарӣ, иғвогарӣ, ғоратгарӣ,
Ҳар гарӣ, як хуси дорад, як амал, як қозиба,
Леҳ аз чамъи гарихо беҳтар аст одамгарӣ.

Ман ҳеҷ гоҳ хотирот нанавиштаам. Вале баъд аз сари дӯси азизам Муҳаммад Осимӣ, ки олими доно, омӯзгори тавоно, арбоби беҳамтои давлат ва чамъият буд, чанд дафъа қалам ба даст гирифта, хостам хотироти худро дар бораи ӯ ба рӯйи коғаз биёварам. Ҳайҳот, ҳар бор, ки бо ҳамин ният ба паси мизи кориам меништаам, қалам аз дастам меафтод. Ин ҳолат на фақат аз тозагии аламам руҳ меод, балки дар ҳаққи шахсияти аъзам, ки хислатҳои наҷиби ӯро беҳтарин ва писандидатарин фазилатҳои одамай ораста, ӯ оламрову олам ӯро шинохта бошад, умуман, сухан рондан амри маҳол аст, хусусан ки аз овони ҷавонӣ то аҳди пирӣ ҳамеша бо ҳам бошӣ ва чун дӯсти ҷонӣ ба ранҷи фирок тоб наёри.

Чанде қабл раёсати Академияи илмҳои ҷумҳурӣ ба унвони камина номае ирсол намуда, хоҳиш кард, ки хотироти худро дар бораи академик М. С. Осимӣ бинависам, то дар китоби ҷашнвораи 80-солагиаш дарҷ намоянд.

Инак, боз қалами шикаста дар даст паси миз менишинам ва аз саҳифаҳои фарсудаву сутурдан хотиротам лаҳзаҳои ёдмондари нақл мекунам.

Аввалин шиносиям бо Муҳаммад Сайфиддинович Осимӣ моҳи сентябри соли 1952 дар шаҳри Маскав ба вуқӯъ омад. Он вақт ман донишҷӯи соли дуввуми Академияи илмҳои чамъият-шиносии назди Қумитаи Марказии Ҳизби коммунисти Иттиҳоди Шӯравӣ будам. Муҳаммад Осимӣ ҳам бо нияти таҳсил ба ҳамин муассисаи мӯътабар омада буд. Мо дар рӯзи оғози машғулият бо ҳам вохӯрдём. Ҳарду бо эҳсоси гарми ҳамдигарӣ аз дидори якдигар хеле шод шудём. Гӯё аз ҳамон дам риштаи ноаёни дӯстӣ, рафоқат ва бародарӣ моро ба ҳам пайваست ва ба ман ифтихори бузурге насиб гардид, ки бо чунин як марди шариф — як ҷаҳон инсон то хини вопасини умраш дӯсти ҳам-

розаш бошам. Ман ин эҳсоси гармро то даме, ки ҳастам, дар қалби пурҳарорати худ нигоҳ хоҳам дошт...

Се соли тамоми дар ҳамина даргоҳи илм ман аз иқтисоди сиёсӣ, вай аз фалсафа сабақ омӯхтем. Уро устодон ва шогирдон, ҳамаи аҳли академия дӯст медоштанд ва эҳтиром мекарданд. Аз аввалин санчишу имтиҳонҳо сар карда, дар риштаҳои ихтисосаш аз худ дониши мукамал зоҳир мекард, ҳамчунин аз дигар ҷанбаҳои илму фарҳанг маълумоти кофӣ доштанишон нишон медод. Ҳама ба ҷаҳонбинии васеи ӯ ва маданияти баланди шахсияташ коил буданд. Ӯ дар суҳандонӣ ва суҳанронӣ ҳам ба забони модарӣ ва ҳам ба забони русӣ маҳорат дошт ва хеле сӯҳбаторо буд. Маҳфиле, ки ӯ ҳузур дошта бошад, хеле гарм мешуд, ҷойи ғайбат ва бадгӯӣ набуд, суҳан аз китоб, илм, маърифат ва одамият мерафт. Аз ҳар сӯҳбаташ шунаванда хатман баҳрае мегирифт.

Мо дар ин даргоҳ боз ду нафар ҳамдиёри азизи худ — Пӯлод Ҳамроқулов ва Абдусаттор Қобиловро доштем, ки як сол пеш аз ман омада буданд. Аксар вақт мо чор нафар бародарон соатҳои фароғатро бо ҳам мегузaronидем. Давраи таҳсил ва мусофират моро ба ҳам бисёр наздик гардонид, ки пас аз ба ватан баргаштан низ меҳри мо аз якдигар ҳеҷ кам нашуд.

Дар овони таҳсил дар Маскав ман хонадор шудам. Тамоми ташвишу тараддуи хонадоршавии ман ба зиммаи дӯстам, бародарам Муҳаммад Осимӣ афтод. Шояд шарофати ҳамина шахси покизасиришт ва марди нақўқору некандеш бошад, ки фазои хонаводаи ман ҳамеша софу беғаш ва муҳити вай созгори зиндагии хуш аст. Ин гуна фазову муҳит дар оилаи худӣ дӯсти бузургворам низ доимо ҳукмфармо буд. Мо дӯстии хонаводагӣ ҳам доштем...

Ман як сол пеш аз Муҳаммад Осимӣ таҳсилро хатм карда, ба Тоҷикистон, ба шаҳри азизам — Душанбе баргаштам. Ӯ баъди як сол, соли 1955 давраи таҳсили академияро ба охир расонида, рисолаи номзадиро бомуваффақият химоя карда, бо сари баланд ба зодгоҳаш шаҳри Хучанд баргашт. Дар талоши мансабе нашуд, аз Хучанд ба ҷое нарафт, боз дар ҳамон Донишқадаи омӯзгорӣ ба иҷрои вазифаи пешинаи худ, ки ноиби ректори ин муассисаи таълимӣ буд, машғул гардид. Ба дониши ҳосилкардаи худ қаноат накарда, ҳамеша мутолиа мекард, аз пайи аз худ кардани соҳаҳои нави дониш мешуд. Ихтисосаш, ки фалсафаи табиат буд, меҳосат ҳарду ҷанбаи асосии илм — ҷамъиятшиносӣ ва табиатшиносиро фаро гирад. Гӯё аз ҳамон вақтҳо худро ба сарварию қонуни илми ҷумҳурӣ омода месохт.

Зарурати фароҳам сохтани заминаи тараққиёти ояндаи мамлакат тақозо мекард, ки дар соҳаҳои муҳимтарини хоҷагии халқи ҷумҳурӣ мутахассисони варзида, хусусан кадрҳои техникӣ

ба камол расонда шаванд. Бо ҳамин ният дар шаҳри Душанбе таъсиси мактаби олии нав — Донишкадаи политехникӣ дар миёнаҳои солҳои панҷоҳум ба нақша гирифта шуд. Соли 1956 барои сарварӣ ба ин муассисаи нави таълимӣ Муҳаммад Осимӣ ба Душанбе даъват шуд. Ҳукумат аз хиёбони Қуйбишев (ҳоло ба номи академикон Рачабовҳо) як иморати кӯҳнаро барои раёсат, дастгоҳи корӣ ва таълимгоҳ чудо кард, ки қифоякунанда набуд. Ректор Осимӣ барои таълиму тадрис бинои мӯхташаме сохт. Даре нагузашта барои донишҷӯён хобгоҳи хубе бино карданд. Барои муаллимон ҳам шароити мӯътадил фароҳам намуд. Ҳайати мӯътабари омӯзгорон ба вучуд омад, ки дар он беҳтарин мутахассисон ва донишмандон мавҷуд буданд. Дар ин донишгоҳ ҷавонони толиби илм аз тамоми ғушаву қанори ҷумҳурӣ таҳсил мекарданд. Худи ректор ҳам ба маҳалҳои гуногун сафар карда, ҷавонони боистеъдодро ба таҳсил ин мактаби олии ташвиқ менамуд ва нисбат ба онҳо то фориг шудан аз донишкада ғамхорӣ зоҳир мекард. Баъдтар аз байни ин гуна ҷавонони соҳибистеъдод олимони дорои унвонҳои олии илмӣ — докторҳо, профессорҳо, аъзои академия, роҳбарони муассисаҳои тадқиқотӣ ба камол расиданд ва дар пешрафти ҳаёти моддӣ ва маънавии ҷумҳурӣ саҳми арзишманд гузоштанд. Дар зарфи панҷ сол, ки нахустин хатмкунандагон аз таҳсил фориг шуданд, ин донишкада ба қатори мактабҳои олии мӯътабари мамлакат дохил гардида, дар ҷумҳурият ва берун аз он шӯҳрат пайдо карда буд. Барои он ки донишкадаи политехникии Тоҷикистон ба чунин мақоми воло бирасад, ректори аввалини он Муҳаммад Осимӣ заҳмати беандоза кашид. Айни инсоф аст, ки пас аз даргузашти ин марди бузургвор Ҳукумати ҷумҳурӣ ба ин муассисаи таълимӣ (ҳоло Донишгоҳи давлатии техникӣ) номи асосгузори он академик Муҳаммад Осимиро гузошт.

Дар ибтидои солҳои шастум масъалаи мактаб ва маориф аз муҳимтарин масъалаҳои ҳаёти маънавии ҷумҳурӣ гардид. Бартараф намудани нуқсонҳои қидди роҳбарӣ ба ин соҳа, ҷорӣ кардани усулҳои нав ва самарабахши таълиму тадрис, тақмили барномаҳои таълим ва беҳтар сохтани муҳити тарбиявии тамоми таълимгоҳҳо вазифаи таъхирнопазир гардид. Ҳалли ин масъалаҳои хеле муҳим аз бисёр ҷиҳатҳо ба вазир маорифи ҷумҳурӣ вобаста буд. Ба иҷрои ин вазифа шахсе лозим буд, ки мактабро хеле хуб донад, масъулияти воқеан саводнок кардани оммуаро хис кунад, зарурати тарбияи инсонӣ аз ҳар ҷиҳат инкишофёфттаро чун вазифаи давлатӣ дарк намояд, худ шахси фозилу донишманд ва дорои ҳулуқ атвори писандида бошад, хусусан аз ўҳдаи навоарӣ дар низоми мактабу маориф баромада тавонад. Қумитаи Марказии Ҳизби Коммунисти Тоҷикистон ба ман, ки он вақт мудири шӯъбаи мактаб будам, супориш

дод, ки чуvin шахсро пайдо наоям. Ба назарам чуvin расид, ки ба ичрон ин вазифа аз Муҳаммад Осимӣ дида шахси муносибтар набуд. Ба роҳбарон хизб ва ҳукумат номзадни М. Осимӣ писанд омад ва ман мебинист бо ӯ сӯҳбат мекардам. Вай баробари шунидани пешниҳоди ман барошuft ва катъиян рад кард. Гуфт, ки мехоҳад нақшаҳои худро дар бобати пеш бурдани Донишқадан политехникӣ ва вузъати кори таълиму тарбияи кадрҳои ин соҳа иҷро наояд ва ҳамзамон ба фаъолияти илмӣ машғул шавад. Ман хотиррасон кардам, ки дар мактабҳои ҷумҳурӣ 494 ҳазор бача таҳсил менаояд, намехоҳам, ки тақдир онҳо барои Шумо бетафовут бошад. Ба ҳаёл афтод ва иҷор кард, ки хайр, ҳарчи мехоҳед, ихтиёратон. Ман натиҷаи сӯҳбатро ба роҳбарият расондам. Хамин тавр, моҳи феввали соли 1962 вазири маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон таъин гардид. Ӯ дар боби ислоҳ ва тақмили тадрис, таълим ва тарбия, фароҳам сохтан ва беҳтар намудани сифати китобҳои дарсӣ ва воситаҳои таълим, баланд бардоштани дониши ихтисосии муаллимону омӯзгорон, таъмиру тармими биноҳои мактаб ва бо воситаҳои техникӣ таҷҳизовидани онҳо нақшаҳои муассир ва воқеӣ кашид. Вазири нави маориф тайёр кардани муаллимони доно ва ихтисосмандро вазифаи аввалиндараҷа дониста, Институти тақмили ихтисоси муаллимонро дубора барқарор намуд ва омӯзиши саросарини онҳоро ташкил кард. Дар ҳамаи шахру ноҳияҳо омӯзиши муаллимон ба роҳ монда шуд...

Афсӯс, ки ҳамаи ниятҳои Муҳаммад Осимӣ дар пешбурди кори маориф амалӣ нагардид. Пас аз ҳашт моҳи вазири ӯро ба дигар мансаби баландтар таъин карданд. Раёсати Кумитаи назорати хизби давлатӣ, ки нав таъсис ёфта буд, ба зимман ӯ гузошта шуд. Ҳамзамон вазифаҳои Котиби Хизби Коммунисти Тоҷикистон ва муовини Раиси Шӯрои Вазириҳои ҷумҳурӣ ба ӯҳдаи вай гузошта шуданд. Дар оғози адои ин вазифа беҳтарин сифатҳои инсонии ӯ, аз қабилӣ софдилӣ, покқичдони, одамдӯсти, маданияти баланди шахсӣ ва ҳисси масъулиятшиносӣ беҳтар ба зӯҳур омаданд. Ҳар як ҳукми ин кумита дар тақдирӣ каси ба муҳокима кашидашуда аҳамияти фавқулода дошт ва дар баровардани ҳукми раиси ин дастгоҳи баландмақомро ҳамеша адлу инсоф раҳбарӣ мекард. Муҳаммад Осимӣ ҳамчун ходими намоёни хизбу давлат ва арбоби маъруфи ҷамъият дар роҳи таракқиёти мамлакат, равнақи илму фан, адабиёту ҳунар ва фарҳангу маориф хидматҳои бедареғ намуд. Баргузор кардани ҷашиҳои бузургони илму адаб, гузоштани ҳайкали арбобони мумтози миллат, ташкили конференсияҳои илмӣ (байналмилаалӣ, таъсиси марказҳои фарҳангӣ ва ҳифзи ёдгориҳои бостонии таърихӣ маданият дар худ нақши ибтикор ва ништироки ин родмарди илму фарҳангро дорост.

Вақте ки ба сарвари Академияи илмҳои ҷумҳурии пайдо кардани шахси сазовор лозим омад, боз ҳам номи Муҳаммад Осимӣ ба забон гирифта шуд. Соли 1965 ӯро Президенти Академияи илмҳои Ҷаҳонӣ карданд ва мӯддати 23 сол ин маркази муътабарии илми Тоҷикистонро сарпарастӣ намуд. Дар замони раҳбарии ӯ академия хеле вуъаът ёфт, муассисаҳои нави тадқиқотӣ, аз ҷумла пажӯҳишгоҳҳои шарқшиносӣ ва биологии Помир ба вуҷуд омаданд, муассисаҳои мавҷудаи илмӣ равиқ ёфтанд, кадрҳои варзидаи илм ба камол расиданд, асарҳои бунёдни академия аҳамияти ҷаҳонӣ пайдо намуданд.

Муҳаммад Осимӣ шахси илм буд. Тамоми қувват ва ақлу дониши худро ба роҳи илм, маърифат ва фарҳанг сарф намуд, наслҳои нав ба нави илмро парвариш кард. Худ дар фалсафаи табиат ихтисос дошт. Ҳамин ки сарвари илми ҷумҳурии гардид, доир ба ҳамаи риштаҳои илму фан вуқуф ёфт ва бо салоҳияти тамоми академия роҳбарӣ мекард. ӯ ба забон ва адабиёт ишқ дошт, шеъри бисёр аз ёд медонист ва ҳар гоҳ сӯҳбатҳои худро бо байтҳои шоирони классик оро меод ва сухани худро бо ҳикматҳои бузургон тасдиқ менамуд. ӯ шахси суҳандон ва суҳанвар буд. Дар конференсия ва симпозиумҳои байналхалқӣ доир ба комёбиҳои илму фарҳанг ва соҳаҳои гуногуни хоҷагии халқи мамлакат бо ифтихор суҳан меронд. Илму адаб ва фарҳангу ҳунари қадими Тоҷикистонро тавсиф намуда, оламиёро бо дастовардҳои он ошно менамуд. Ваҳдати миллӣ ва дӯстии бародаронаи қулли сокинони кишварамон, робитаи ҳамҷониба ва ҳамкории судманди Тоҷикистони соҳибистиқлол бо тамоми кишварҳои ҷаҳон мароми асосии ҳамаи иқдомоти ӯ буд. Шояд аз ҳамаи сабаб бошад, ки баъди супурдани раёсати академия ба яке аз шогирдонии боистеъдоди худ сарпарастии Анҷумани «Пайванд»-ро ба зимма гирифт ва то дами вопасин дар ҷодаи ҳамдилия ва ҳамбастагӣ хизмат кард. ӯ азизи халқ буд, дар ҳамаи гушаву қанори мамлакат дӯсташ меоданд, номи вай на танҳо барои мардуми тоҷик, балки барои ҳамаи мардумон рамзи садоқат ба Ватан, муҳаббат ба инсон, хидмати шоиста бахри сулҳу оромии, пешрафти илму фарҳанг ва тамаддуни башарӣ буд.

Солҳои меғузаранд, наслҳои нав зухур мекунанд, ҷомеаи нави адолатхоҳу сулҳпарвари мо ба пояҳои баланди таракқӣ мерасад, неъматҳои моддӣ ва маънавӣ фаровон мешавад, илму адаб, фарҳангу ҳунар ва маърифати инсонӣ пирӯзиҳои дурахшонро ноил мегардад, дар ҳамаи замон ҳам номи фарзандони номбардори халқи тоҷик, ки Муҳаммад Осимӣ ҳам дар раёфи онҳо мақоми шоёиро ишғол менамояд, бо эҳтироми бузург ба забон гирифта хоҳад шуд.

Рауф Баротов
Академик

АХТАРИ ТОБОНИ ИЛМ

Ман бо Муҳаммад Осимӣ соли 1956, вақти ректори Донишқадаи политехникии Тоҷикистон (ҳозира Донишгоҳи техникии ба номи М. Осимӣ) буданаш шинос шудаам. Аммо дар бораи корҳои неки ин марди начиб ханӯз соли 1948 аз хешовандонам, иштирокчиёни Чанги Бузурги Ватанӣ Зокиров Ҳомидҷон ва Назаров Аҳадҷон, инчунин аз дигар дӯстони конибодомиам бисёр суханони шукру сипос шунида будам. Онҳо бо як меҳру муҳаббат ва миннатдорӣ мегуфтанд, ки ҳангоми дохил шуданашон ба Донишқадаи давлатии омӯзгории шаҳри Хучанд ҷонишини ректори ин донишқада оид ба корҳои илму таълим Осимӣ ба ҳамаи собиқадорони ҷанг ёрмандии амалӣ мерасонд ва ба рафти таҳсили онҳо ғамхорона назорат мекард. Пас аз чанд сол бароям шарафи бузург насиб гардид, ки бо ин шахсияти нақӯқору нақӯном аз наздик шинос шавам ва зиёда аз сӣ сол ҳамкорӣ намоям.

6 майи соли 1964 академик Султон Умаров, ки баъди ус-тод С. Айниӣ муддати ҳафт сол сарвари Академияи илмҳои Тоҷикистонро дар зимма доштанд, ногаҳон вафот намуданд. Як соли тамом дар ҷустуҷӯи номзади сазовори ин мақоми волои илми ҷумҳурӣ гузашт. Ниҳоят, 26 майи соли 1965 Маҷлиси умумии Академияи илмҳо бо иштироки 15 академик (дар ғайби ду академик—И. Н. Антипов—Қаратаев ва Н. В. Смолский, ки дар Душанбе набуданд) бо як овоз Муҳаммад Сайфиддинович Осимиро Президенти Академия интихоб карданд. То ин вақт ӯ вазифаи котиби Қумитаи Марказии Ҳизби коммунисти Тоҷикистон ва муовини Раиси Шӯрои Вазирони Ҷумҳурӣ, раиси Қумитаи назорати ҳизбию давлатиро бар ўҳда дошт.

Фаъолияти ташкилотчигии Муҳаммад Осимӣ дар риштаи ташкили илм, махсусан солҳое, ки ӯ ба Донишқадаи политехникии сарварӣ мекард, зоҳир гашт. Тоҷикистон ба кадрҳои техникӣ: меъморону муҳандисони соҳаҳои сохтмон ва саноати бофандагӣ саҳт эҳтиёҷ дошт. Ба роҳ мондани корҳои таълим дар

ин донишкадаи навтаъсис осон набуд. Ба шарофати ин сарвари кордону ботадбир дар як муддати кӯтоҳ донишкада бо кадрҳои омӯзгорӣ ва таҷҳизоту лавозимоти таълимӣ таъмин гардид. Ректор Осимӣ ба сифати омӯзиши донишҷӯён аҳамияти махсус меод, чунон моҳирона дарс мегуфт, ки барои дигар муаллимон ҳамчун намунаи таълиму тадрис хизмат мекард. Натиҷаи ҳамин буд, ки аксари нахустин хатмкардагони ин донишкада имрӯз роҳбарони варзида ва пешбарандагони соҳаҳои гуногуни хоҷагии халқи ҷумҳурӣ мебошанд.

Президенти Академияи илмҳои Тоҷикистон дар солҳои 1988—1995, директори Институти зилзилашиносӣ ва сохтмони зилзилабардор академик Неъматуллоев Собит Ҳабибуллоевич яке аз он тамомкардагони аввали донишкадаи номбурда аст. М. Осимӣ ҳанӯз аз овони таҳсил зехни бурро, ақли расо ва интизоми аълои Собитҷонро пай бурда буд. У аз ҳар як донишҷӯ ғанимат донистани вақт ва ҳарчи бештар андӯхтани донишро талаб менамуд.

Соли 1962, вақте ки Муҳаммад Осимӣ вазири маорифи халқи Тоҷикистон буду бо тақозои вазифа ба бисёр мактабҳои ҷумҳурӣ мерафт, воқеае рӯй додааст, ки рӯзе ба ман нақл кард. У ба яке аз мактабҳои ноҳияи Совет рафта, ба дарси муаллими математика мебарояд. Дониши математикии Бойматов Камолиддин ном талабае барояш хеле хуш меояд. Ин талаба бо тавсияи вазир ба мактаб-интернати Душанбе омада, баъди хатми он таҳсилро дар мактаби олий, аспирантураи Донишгоҳи давлатии Маскав давом медиҳад. Камолиддин ҳоло доктори илмҳои физикаю математика, узви вобастаи Академияи илмҳо, мудирӣ Шӯъбаи Пажӯҳишгоҳи математика мебошад. Ин мисол ягона нест. Осимӣ истеъдоди фавқулӯдаи бисёр ҷавонони илмдӯстро кашф намуда, дар қору зиндагӣ тақдирҷунбони онҳо гардидааст. На ҳар кас чунин қобилияти истеъдодшиносӣ дорад.

Муҳаммад Осимӣ то 6 майи соли 1988—муддати 23 сол Президенти Академияи илмҳои ҷумҳурӣ, баъд то 29 июли соли 1996 (то ҳалокати фоҷиавиашон) мушовири Раёсати академия буданд.

Аз замоне, ки ин марди заковатманд сарвари илми тоҷик гардид, қорҳои тадқиқоти муассисаҳои илмии академия беш аз пеш вусъат ёфт. Бо кӯшишу талошҳои ӯ қор муассисаи нави тадқиқоти илмӣ: Пажӯҳишгоҳи биологии Помир (1969), Пажӯҳишгоҳи шарқшиносӣ (1970), Пажӯҳишгоҳи математика ва маркази ҳисоббарорӣ (1973), Шӯъбаи генетикаи умумии пахта (1977) таъсис ёфт ва дар пажӯҳишгоҳҳои мавҷуда шӯъбаҳои лабораторияҳои нав ба вучуд омаданд, донран мавзӯҳои муассисаҳои илмӣ ва таҳлилу баррасии масъалаҳои илмӣ

назарӣ амиктар гардид. Дастовардҳои олимони тоҷик на танҳо дар миқёси ҷумҳуриӣ, балки берун аз ҳудуди он низ шӯҳрат пайдо кард.

М. Осимӣ ба инкишофи илмҳои дақиқ — математика, физика, астрофизика, сейсмология, кимиё ва геология, ҷиҳозонидани онҳо бо лавозимоти ҳозиразамон ва тарбияи мутахассисони донову тавоноии ин соҳаҳо диққати ҷиддӣ меод. Ӯ ҳамчун мутахассиси физикаю фалсафа ба тараққиёти мутаносиби ҳамаи ҷанбаҳои илм — ҳам табиатшиносӣ ва ҳам ҷамъиятшиносӣ бо салоҳияти тамоми раҳнамоӣ ва мусоидат мекард.

Ман бо роҳбарии ин марди оқилу доно аз моҳи майи соли 1965 то апрели соли 1976 вазифаи академик-котиби Шӯъбаи илмҳои физика, математика, кимиё ва геологияро адо карда, то соли 1984 ноиб-президент ва то моҳи майи соли 1988 узви Раёсати академия будам ва ҳамзамон вазифаи директори Институти геологияро низ иҷро менамудам. Муддати тӯлонии ҳамкорӣ моро бо ҳам хеле наздик гардонид ва муносибати хеле хуби дӯстиву бародариро фароҳам сохт. Воқеан, бароям хушбахтии бузург буд пайдо намудани дӯсти бегараз ва маслиҳатгари хирадманд дар шахсияти ин марди некандешу наққор. Хислатҳои фарҳундаи инсонӣ, маданияти олии муошират ва одамияти нотакрори ин шахси начиб барои наздикон, дӯстон ва ҳамкорону шогирдонаш намунаи ибратанд. Дар симои сиришти он кас ягон аломати такаббур ва худнамоӣ пайдо набуд. М. Осимӣ бо ҳамкорон ва ҳамсӯҳбатони ғуногунсинну ғуногунмартабаи худ доимо бо назокат ва меҳрубонӣ ғуфтуғу менамуд. Як хислати некаш он буд, ки сухани ҳамсӯҳбаташонро набурида, ӯро то охир ғӯш мекард. Эҳтиромии мусоҳиби худро ба ҷо оварда, баъд изҳори ақида менамуд. Дар лаҳзаҳои нугувор ҳам ба ягон кас овоз баланд карда, сари эҳсоси худро гум намекард. Бо он кас дар бораи қор ва масъалаҳои шахсӣ озодона гап задан мумкин буд.

Дар ёд дорам, соли 1964 Ҷумитаи ҳизбии шаҳри Душанбе ба Академияи илмҳо шикоятномаи беимзои касеро дар бораи фаъолияти директори ҳамонвақтаи Пажӯҳишгоҳи кимиё Василий Иванович Никитин барои муҳокима фиришод. Ман, ки он вақт вазифаи котиби ҷумитаи ҳизбии академияро низ дар ӯҳда доштам, бо иштироки узви вобастаи академия Муллоҷон Фозилов ва Козачковский ба тафтиши ин номани беимзо машғул шудам ва баъди анҷоми тафтиш дар ҳузури М. Осимӣ ба маҷлиси Ҷумитаи назорати ҳизбию давлатӣ аз натиҷаи қори комиссияи гузориш додам. Ҷумита баъзе нуксонҳои фаъолияти В. И. Никитинро нишон дода, дар айни замон қайд кард, ки хизмати олим дар пешбурди илми кимиё ва тарбияи кадрҳои баландхисос хеле қалон аст. М. Осимӣ дар ҷамъбасти

муҳокима таъкид намуд, ки одамони илмро то ҳадди имкон бояд ҳифз кард. На бояд роҳ дод, ки ҳар касу нокас аз рӯи ранчиш ё бухлу ҳасад ба донишмандони асилу бошараф бадномӣ оварад, ноҳақ тӯҳмат занад. Чунин буд муносибати инсонпарваронаи ин марди равшанзамир ва арбоби давлат нисбат ба аҳли илм, бо вучуди он ки аз олимони талабҳои хеле саҳтгирона дошт.

Боз як воқеа дар хотирам нақш бастааст. Яке аз маҷлисҳои солони Академияи илмҳо (шояд соли 1974 бошад) хеле шиддатнок гузашт. Баъзе суҳанронҳои сергап аҳли маҷлисро саҳт дилгир карданд. Онҳо баҳудаву беҳуда ба ҳар кас часпиданд, ба иззати нафсашон мерасиданд, суҳанашон на ин ки ба ақл, балки ба ҳисси касон асар мекард. Ин ҳолат ба Осимӣ барин шахси пурбардошт ва ботаҳаммул ҳам таъсири ногувор гузошт. Ӯ баъди маҷлис ҳангоми сӯҳбат гуфт, ки одамизод ҳар хел пир мешудааст. Яке—мисли кӯдак соддаву фориг аз ғами дунё ва муҳтоҷи парасториву навозиш, ки вайро кӯдакпир мегуфтаанд. Дигаре бо мурури замон таҷрибаи зиндагӣ андӯхта, донотару оқилтар, бофаросату заковатманд мешудааст, ки ӯро пири хирад меномидаанд. Саввумӣ сергап ва бадгӯй буда, ҳамаро сарзаниш мекардааст ва ба ҳама мисли сағ дармеафтадааст, ки онро сағпир номидаанд. Ҳар як олим ҳам бо табиати худаш ба яке аз ин навҳо тааллуқ пайдо мекунад. Хушбахтона, аксарияти олимони мо пирони хирад ҳастанд ва чехрашон нуронист, суҳанонашон гуворо ва пур аз ҳикмат аст. Як-ду нафар ёфт мешаванд, хислати мураккаб доранд, доништаву надониста фақат танқид мекунанд, дар одамон фақат чиҳатҳои манфӣ меҷӯянд ва меёбанду мегӯянд, аз ранҷонидани касе афсӯс намехуранд. Гӯё шод ҳам мешаванд...

Ман аввалин бор чунин суҳанонро аз забони муаллимам, дӯстам, ҳамкори хирадмандам мешунидам. Бо сӯзу гудоз мегуфт, ранги рӯяшон қанда, дар чашмонаш нишонаҳои афсӯсу надомат хувайдо буд. Ва якбора гӯё бори вазинро аз дӯш партофта бошад, сабук аз ҷой ҷаҳида, ба як ҳолати хушӣ табасумкунон ба ман рӯ овард: Боке не. Дар академияи мо олимони ҷаҳоншумул ҳастанд. Онҳо дар айни авҷи камолотанд. Ҷавонони боистеъдодро дар гирди худ ҷамъ карда, усулҳои наватарини тадқиқоти илмиро барояшон муҳайё сохта, роҳи кашфиётҳои тозаро мекушоянд. Мо аз донишмандони мураккабхислат ҳам бояд дар кушодани уқдаҳои илм ва парвариши мутахассисони варзида истифода барем.

Ҳар гоҳ ки ман ин зоти бузургворро ёд мекунам, ин сӯҳбатҳои самимиашон ба хотирам мерасад ва қиёфаи зиндаи он касеши назарам намоён мешавад.

Яке аз хизматҳои шоистаи таҳсини М. Осимӣ роҳбарӣ ва

иштироки бевосита дар офаридани Энциклопедияи советии тоҷик (1968 — 1988) мебошад. Ӯ ҳамчун сармуҳаррири илмӣ, муаллифи бисёр мақолаҳои ин асари ҷомеа дар нашри ҷилди махсуси «Ҷумҳурии Тоҷикистон» ва ҳаман 8 ҷилди Комуси тоҷик саҳми хеле арзанда гузоштааст. Ӯд дорам, ки М. Осимӣ нахустин асари энциклопедӣ — ҷилди ба ҷашни 50-солагии Ҷумҳурии бахшидаро таҳрир мекард. Дар боби тавсифи маданияти қадима ва ҳозираи тоҷик чанд хато ба назараш расид. Фавран ҳайати ходимони Сарредаксияро ҷамъ намуда, онҳоро аз ин хатоҳо огоҳ кард ва роҳи ислоҳашро нишон дод. Аз таълифу таҳрираш аён буд, ки ӯ чӣ андоза захираи фаровони луғат ва маданияти баланд дорад.

М. Осимӣ аҳли оилаи худ — ҳамсараш, панҷ духтару ду писар, набераҳо ва ҳаман хешу таборонашро бағоят дӯст медошт ва ҳурмат мекард. Ба тарбияи фарзандон диққати ҷиддӣ медод. Ӯ ҳоло фарзандонаш соҳиби маълумоти олӣ ва унвонҳои илмӣ мебошанд ва дар соҳаҳои гуногуни илму фарҳанг ва мактабу маорифи ҷумҳурии кор мекунанд.

Мо, дӯстон ва ҳамкорон, Муҳаммад Осимиро ҳамчун инсонии комил, арбоби барҷастаи давлатӣ ва ахтари тобони илм ҳамеша ӯд мекунем.

Ўлмас Мирсаидов
Академик

СУХАНЕ ЧАНД ДАР БОРАИ УСТОД МУҲАММАДИ ОСИМӢ

Мулоқоти нахустини ман бо устод Муҳаммади Осимӣ соли 1962 дар шаҳри Душанбе хангоми қабули довталабон ба мактабҳои олии марказии Иттиҳоди Шӯравӣ иттифоқ афтод. Моҳи июли ҳамон сол ман барои ба таври ғайриозмунӣ ба Донишқадаи кимиёву технологияи Маскав ба номи Д. И. Менделеев дохил шудан, дар Донишгоҳи Давлатии Тоҷикистон ба номи В. И. Ленин имтиҳоноти қабул супурдам.

Дар комиссияи қабул роҳбарони якчанд вазорату идораҳо ҳузур доштанд. М. Осимӣ дар он айём вазири маорифи Тоҷикистон буд ва ба комиссияи қабули донишҷӯён ба мактабҳои олии марказии Иттиҳоди Шӯравӣ роҳбарӣ мекард.

Вай ба ҳуҷҷатҳои ман таваҷҷӯҳ зоҳир намуда, пешниҳод кард, ки ба ҷойи Донишқадаи кимиёву технологияи Маскав ба номи Д. И. Менделеев (ДКТМ) ба факултаи механикаю риёзиёти Донишгоҳи Давлатии Маскав ба номи М. В. Ломоносов ҳуҷҷат супорам, зеро дар ин факулта донишҷӯён намерасиданд. Аз рӯи ихтисосҳои кимиёвӣ бошад, озмун муқаррар гардида буд, чунки дар он солҳо ба илми кимиё бештар таваҷҷӯҳ зоҳир мекарданду аксари хатмунандагонии мактабҳо барои таҳсил факултаҳои дорони ихтисосҳои кимиёвиро интихоб менамуданд ва ман ҳам аз ҷумлаи онҳо будам. Ғайр аз ин, дар мактаби мо фанни кимиёро омӯзгори меҳрубон Обидов Э. О. дарс меод ва ӯ ба ман маслиҳат дода буд, ки кимиёшинос шавам. Бо назардошти ин ман барои ба донишгоҳи Давлатии Маскав ҳуҷҷат супурдан ризоят надодам. М. Осимӣ таъкид намуд, ки Донишгоҳи Давлатии Маскав донишгоҳи бехтарину бонуфузтарини шӯравист ва бисёриҳо орзу доранд, ки дар ин донишгоҳ таҳсил намоянд, вале ман дар тасмири худ устувор будам. Сипас ӯ аз ман пурсид, ки дар Душанбе аз ҳешону наздикон кӣ дорам? Гуфтам, бародари калониам Ғафур Мирсаидов ин ҷо зиндагӣ мекунад. М. Осимӣ хоҳиш кард, ки бародарамро ба назди ӯ даъват намоям. Устод Осимӣ бародарамро дарҳол

шинохт, зеро вай дар Донишкадаи политехникӣ таҳсил мекард. У андешаҳои худро дар боран таҳсили ман дар Донишгоҳи Давлатии Маскав изҳор намуд, вале бародарам ишорат ба ман кард, ки кимнӯро хеле дӯст медорам ва аз устод Осимӣ хошиш намуд, ки маро ба ДҚТМ номнавис намояд. Бад-ин тариқ соли 1962 ман ба ДҚТМ дохил шудам ва устод Осимӣ ба ман фотиҳаи хайр дод.

Баъдан ман бо ӯ чандин бор дар Маскав, вақте ки ҳамроҳи роҳбарони Ҷумҳури барои иштирок дар чорабиниҳои ташриф меовард, мулоқот кардам. Суханронии ӯро соли 1966, баъди анҷоми анҷумани XXIII ХКШ дар назди донишҷӯёни Тоҷикистон, ки дар шаҳри Маскав таҳсил мекарданд, ёд дорам. Вай дар ҳузури роҳбарони Тоҷикистон дар хусуси тарбияи кадрҳои барои Ҷумҳури маъруза карда ва мо донишҷӯёнро даъват намуд, ки хуб таҳсил намоем.

Моҳи декабри соли 1967 ман ДҚТМ-ро хатм кардам ва ба сифати ассистенти кафедраи кимиёи умумӣ дар Донишкадаи политехникии Тоҷикистон (ҳоло Донишгоҳи техникии Тоҷикистон ба номи М. С. Осимӣ) ба кор шурӯъ намудам.

Азбаски шӯрои ДҚТМ маро барои идомати таҳсил ба аспирантура тавсия намуда буд, дар ин бора ман ба мудири аспирантураи Академияи илмҳои ҶШС Тоҷикистон Г. Н. Наврӯзов муроҷиат кардам. У ҳуҷҷатҳои маро аз назар гузарониди махлиҳат дод, ки ин масъаларо бо Президенти Академияи илмҳои Тоҷикистон М. Осимӣ муҳокима намоям, зеро имкон дорад маро якбора ба аспирантураи мақсаднок фиристанд. Вақте ки мо ба назди М. Осимӣ даромадем, ӯ Г. Н. Наврӯзовро бодикқат гӯш кард ва гуфт, ки ман ба воситаи Пажӯҳишгоҳи кимиёи имтиҳонҳои қабулро супорам, ҳарчанд давраи сессияи супурдани имтиҳонот дар аспирантура ҳанӯз фаро нарасидааст, маро ба аспирантураи АИ ИҶШС мефиристанд. Моҳи феврари соли 1970 ман имтиҳонҳои қабул ба аспирантураро супурдам ва Пажӯҳишгоҳи кимиёи маро барои таҳсил ба Пажӯҳишгоҳи кимиёи умумӣ ва ғайриорганикии ба номи Н. С. Курнакови АИ ИҶШС фириностод. Баъди химояи рисолаи номзадӣ моҳи марти соли 1973 ман дар Пажӯҳишгоҳи кимиёи АИ ҶШС Тоҷикистон ба кор оғоз кардам.

Дар он солҳо масъалаи манзил бисёр мушкил буд. Ман дар ҳобгоҳ хатто ҷой надоштам. Моҳи сентябри соли 1973 роҳбари илмии ман Т. Н. Димова ба сафари хизмати ба Душанбе омад. У ахволи маро дида, назди раиси Пажӯҳишгоҳ Э. У. Нуъмонов даромаду гуфт, ки агар роҳбарияти АИ масъалаи манзили маро ҳал накунад, вай тавсия медиҳад, ки ман ба шаҳри Исфара равам ва дар он ҷо аз рӯи ихтисос кор кунам, зеро соли 1973 дар шаҳри Исфара сохтмони коргоҳи истеҳсоли моддаҳои

энергияталаб барои эҳтиёҷоти мудофиавии мамлакат анҷом ёфта буд ва коргоҳ ба мутахассисон эҳтиёҷ дошт.

Он вақт ноиби Президенти АИ Тоҷикистон академик А. Н. Махсумов буд. Фардои ҳамаи рӯз Э. И. Нуъмонов ва Т. Н. Димова назди ӯ даромада, аҳамияти корҳои маро муфассал ба ӯ фаҳмонданд ва хоҳиш намуданд, ки барои ман манзил ҷудо карда шавад. А. Н. Махсумов бо ризоияти М. Осимӣ ба ман манзили духонагӣ дод. Бад-ин тартиб, ман соҳиби манзил гаштам ва фаъолияти худро дар Пажӯҳишгоҳи кимиёи АИ Тоҷикистон идома додам.

Ҳар вақте ки ман ба коре шурӯъ мекардам, ҳамеша раиси Пажӯҳишгоҳи кимиё Э. У. Нуъмонов ва М. Осимӣ ба ман кӯмак мерасониданд...

Дар таърихи илми мо М. Осимӣ ахтари дурахшон ва олими намоёнест, ки дар пешрафти илму техника сахми бузург гузоштааст. Ӯ файласуфи забардасти даврони мо буд. Хидматхояшро ба назар гирифта, соли 1973 Маҷлиси умумии АИ ИҶШС ӯро узви вобастаи АИ ИҶШС интихоб намуд. М. Осимӣ аз зумран он олимони маъруфи Тоҷикистон аст, ки кишвари мо бо онҳо воқеан ҳам ифтихор дорад. Муддати 23 сол (1965—1988) ӯ Президенти Академияи илмҳои Тоҷикистон ва аз соли 1988 то рӯзҳои вопасини ҳаёташ мушовири Раёсати Академияи илмҳои Тоҷикистон буд. Ман хушбахтам, ки солҳои 1995—1997 мустақиман бо ӯ кор карда, дар ҳалли бисёр масъалаҳо аз вай маслиҳат пурсидаам.

Ҳангоми кор ҳамроҳи ӯ ман ба нерӯи ҳайратангези заковат, дониши амиқ ва оғаҳии комили ӯ дар як қатор соҳаҳои илм эътимоди ҳар чӣ бештар ҳосил кардам.

Муҳим он аст, ки устод М. Осимӣ хислатҳои хоси аксари аъзоёни Академияро ба хубӣ медонист ва моҳирона ақидаву ғояҳои илқо менамуд, ки ба шавқу рағбати онҳо мувофиқ буданд. Демократияи фитрӣ хислати фарқкунандаи М. Осимӣ маҳсуб мегарданд. Вай дӯст намедошт, ки ба ӯ аз дигарон бештар таваҷҷӯҳ зоҳир намоянд. Фурутану хоксор буд ва бо ҳамагон муомилаи хуш дошт. Дарон ҷазабан фавқулодае буд, ки мусоҳибро бидуни ихтиёр ба худ ҷалб мекард. Ҳаргиз ӯ ба эҳсосот дода намешуд. Ҳар як мулоқот бо устод М. Осимӣ дар лавҳи хотир нақш мебаст. Ҳангоми сӯхбат бо вай дарк мегардид, ки ӯ дили бузург ва фарҳангу маънавияти ғани дорад.

Зехни тези устод ҳамеша маро дар ҳайрат мегузошт. Қобилияти дошт, ки масъаларо ҳамеша дуруст ибраз мекард ва нуктасанҷона ҳаллу фасл менамуд. Ӯ ба хотири манфиати ҷамъият ва осудагиву саодати миллат ҳаргиз нерӯи худро дарёғ намедашт ва ҳамеша саъй менамуд, ки вазифаҳои ба зиммааш во-

гузоршударо сарбаландона иҷро кунад. Ёд дорам, барои сарфаи вақт ӯ бештар аз рейсҳои шабонаи ҳавопаймо истифода менамуд, то аз субҳ дар ҷойи кори худ бошад. Ӯ фидои кори фаъолияти худ буд. Воқеан ҳам, устод Муҳаммади Осимӣ ифтихори илми мост ва ин моро вазифадор менамояд, ки сазовори ӯ бошем.

Дар таърихи Тоҷикистон асри XX мисли садаи X фарзандони фарзонаеро ба ҷаҳониён эҳдо намуд, ки аз ин миён С. Айни, А. Лохутӣ, М. Турсунзода (дар адабиёт), Б. Ғафуров, С. Умаров, М. Осимӣ (дар илм) шахсиятҳои ҷаҳонӣ ва олимони забардасти замон маҳсуб мешаванд. Номи онҳо ҳанӯз ҳангоми барҷаёт буданашон маълуми машҳур гашта буд ва маҳалли эътибору эътироф қарор дошт.

Ба шарофати мероси ғании илмии М. Осимӣ, ки то ба имрӯз қиммати худро гум накардааст, як зумра олимони машҳури файласуф ба камол расидаанд. Ӯ инсонии фозил ва алломай замон буду воқеан ҳам дониши ҳамаҷониба дошт.

Меғӯянд, ки қадри неъмат баъд аз заволи аст. Мо танҳо акнун саҳми бузурги устод Осимиро дарк менамоем ва ба фаъолияти ӯ баҳои сазовор медиҳем. Худи ӯ такрори байти зерин Соибро дӯст медошт:

Даъвии дониш бувад Соиб ба нодонӣ далел,
Хар ки нодон мешуморад ҳешро донотар аст.

Дар илм доштани муқарриз зарур аст. Устод Осимӣ меғуфт: «Муқарриз барои олим рафиқи хубест, ки бо мусоидати метавон аз хатоҳои худ огоҳ гардид». Агар касе аз мо бо мушқилот ва ё ноқомие дучор мегардид, ӯ моро тасалло дод меғуфт: «Ҳаёт ноқомии дорад ва ин ноқомии ҳоро бояд мардона таҳаммул намуд, зеро аз онҳо ҷойи гурез нест». Вай ҳақчунин меғуфт, ки шахсияти олим барои дигарон намуна аст.

Рӯзи 60-солагии академик М. Осимиро ёд дорам. Он вақт ӯ ба ордени Ленин сарфароз гардид ва мо олимони ҷавон барои табрик наздаш даромадем (ман он вақт раиси Шӯрои олимони ҷавони Академияи илмҳои ҶШС Тоҷикистон будам). Устод М. Осимӣ изҳор кард, ки аз тавачҷӯҳои олимони ҷавон ҳеҷ сипосгузор аст. Мо низ дар навбати худ ҳамеша тавачҷӯҳои хайрхоҳии ӯро нисбат ба қору иқдомоти ҷавонон эҳсос менамудем.

Бояд тазаккур дод, ки М. Осимӣ дар худ беҳтарину маънабултарин хислатҳои инсонӣ—фурутанӣ, сабру таҳаммулу меҳнатдӯстӣ ва ғамхориву покизагиро таҷассум менамуд. Ӯ меғуфт, ки агар олим дар ҷомеа нуфузу эътибор надошта бошад, пас илм таракқӣ нахоҳад кард. Беҳтарин нерӯҳои кишвар, ҷ

вонони боистеъдоду лаёқатманд бояд идомадиҳандаи илм бошанд.

Олимони асил дар бораи худ кам фикр мекунанд. Онҳо барои манфиати кишвари худ беғаразона фаъолият менамоянд. Академик М. Осимӣ низ ҳамин гуна олим буд. Вай дар бораи хусусият ва анъанаҳои илм сухан ронда, тақрор менамуд, ки ҳар чизи нав аз кӯҳна ибтидо мегирад.

Ақидаҳои М. Осимӣ ҳамеша ба рушду пешрафти илм равона шуда буданд. Ӯ тақрор ба тақрор мегуфт: ақидаҳои, ки аҳамияти бузург доранд, ҳамеша оддианд ва таъкид мекард, ки дар илм баҳсу мунозира зарур аст, зеро ин диалектикаи ҳаёт, диалектикаи илм мебошад.

Вақте ки соли 1995 маро Президенти Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон интихоб карданд, ӯ маро табрик карду гуфт: «Ба шумо маслиҳати ман сабру таҳаммул аст ва сабру таҳаммул силоҳи асосии роҳбари илм мебошад». Бехуда намегӯянд, ки агар дар дунё чизи муҳиме мавҷуд бошад, пас ин илм аст. Илм низоми асаби даврони мо ва муҳимтарин дастгоҳи муттаҳидии ҷомеа махсуб мешавад. Ҳаёти дурахшон, фаъолияти пурқӯшу хуруши М. Осимӣ дар илм нақши муассир ва дар дилу лавҳи хотири мардумоне, ки ӯро медонистанд, ёди нозудудани бокӣ гузоштааст. Ҳифзи мероси илмӣ ва анъанаҳои ибратомӯзи М. Осимӣ маънии мисли ӯ ходими ҳастагинопазир ва беғарази илм буданро дорад.

Ҳангоми таҳти роҳбарии устод М. Осимӣ кор кардан итминон ҳосил намудам, ки ӯ на танҳо бо хайрхоҳиву таҳаммули ба худ ҳос зердасти худро мӯътақид месохт, балки ҳангоми зарурат ҳамчунин эроди саҳти ибратомӯзу хотирмон мегирифт ва маслиҳатҳои ҳаққонии эътирознопазир меод.

Қасе мисли ӯ махсусияти коллективҳои эҷодиро намедонист. Вай пайваста зикр мекард, ки коллективи илмӣ—коллективи одди ба таври маъмурӣ ба расмӣ даровардашуда нест, балки коллективи махсуси ба ягонагии манфиатҳои эҷодӣ асосёфта мебошад, аз ин хотир чунин коллектив ба маъмурият-маобии оддӣ эҳтиёҷ надорад.

Вақте ки маро соли 1988 раиси Пажӯҳишгоҳи кимиё ба номи В. И. Никитин интихоб намуданд, М. Осимӣ ба ҳайси мушовири Президенти АИ Тоҷикистон кор мекард. Ёд дорам, ки ӯ ҳамроҳи Президенти Академияи илмҳо академик Неъматуллоев С. Ҳ. барои муаррифии раиси нав ба аҳли улум ба Пажӯҳишгоҳи кимиё омад (академик Э. У. Нуъмонов раиси ифтихории Пажӯҳишгоҳ гардид). Ӯ ҳангоми муаррифии ба ман рӯй оварда гуфт, ки ба раис одоби ҳамида, идроки ҳосе барои фаҳмиши тамоюлу қобилияти қормандон, маҳорати мӯътақид сохтани мардум ва ташкили муҳити эҷодӣ дар коллектив зарур

аст. Дар ин бобат сухан ронда мо дар пеши мардонагиву ма-
тонат ва начобати ин марди шариф, ки ватанхоҳи ҳақиқии
кишвари худ буд, сари таъзим фуруд меорем.

Умр кӯтоҳ аст. Аллакай чанд сол мешавад, ки академии
М. Осимӣ дар байни мо нест. Вале дар ёди ҳамзамонон ва насл-
ҳои оянда ӯ ҳамчун инсонӣ комил боқӣ хоҳад монд.

Имрӯз мо рӯи ниёз ба мероси илмӣ ва хотираи ин ҳамза-
мони маҳбуби худ меоварем. Барои аксари мо ӯ мизони рӯху
шуури миллат аст. Мо имрӯз аз М. Осимӣ қадршиносӣ мекунем,
зеро ӯ илми моро ба пояе бардошт, ки Тоҷикистон дар ҷаҳони
ҷаҳони мутамаддин ва ҷомеаи илмӣ ҷаҳонӣ ба мақоми сав-
зоре соҳиб гардид. Вай симон мардуми мо дар ҷаҳон анҷу-
манҳои байналмилалӣ илмӣ буд ва парчами илми кишвари
моро дар мамлакатҳои дигар баланд бардошт. Ӯ аз зумраи он
фарзандони асли миллат аст, ки Ватани худро машхури олам
кардаанд.

Мероси илмӣ академик М. Осимӣ бояд ба таври шониста
ба Тоҷикистони соҳибистиклол хизмат намояд. Мутаассифона
асарҳои ӯ ҳанӯз танзим нагардидаанд ва мероси илмӣ ӯ ба
таври амиқ омӯхта нашудааст. Маълум аст, ки академик М.
Осимӣ олими маъруфи ҷаҳон соҳа ва арбоби ҷамъиятӣ буд
ки ҳар кадоме аз ин ҷанбаҳои фаъолияти ӯ шонистаи таҳқиқоти
махсус мебошад.

Чунон ки гуфтем, дар фаъолияти М. Осимӣ тарбияи оли-
мони ҷавон ҷойи махсусро ишғол менамуд. Ӯ истеъдодде дошт
ки ҷавонони лаёқатманди моилу роғиб илмро дарёфт ме-
кард. Ба ҷунин ҷавонон махсусан тавачҷӯҳ зоҳир намуда, он
ҳоро аз тамоми қаламрави ҷумҳурӣ пайдо мекард ва барои
таҳсилашон имконият фароҳам меовард. Баъдан онҳоро дар
Пажӯҳишгоҳҳои Академияи илмҳо ба қор қабул карда, ҳаме-
ша дар бобати пешрафти илмӣ онҳо ғамхорӣ зоҳир менамуд.
Устод М. Осимӣ мунтазам ба масоили олимони ҷавон машғу-
мегардид ва олимони ҷавонро ҳамаҷониба дастгирӣ мекард.
Воқеан, ӯ пайвасти имкону фурсат пайдо менамуд, ки бо оли-
мони ҷавон сӯҳбат орояд, мунтазам ба пажӯҳишгоҳҳои Ака-
демияи илмҳои ИҶШС сафар мекард ва дар хусуси қабули ӯ
ӯ он рисола барои химоя аз ин пажӯҳишгоҳҳо дархост ба
амал меовард. Бо шарофати мусоидату дастгирии ӯ олимони
зиёде мо дар пажӯҳишгоҳҳои марказии ИҶШС рисолаи ном-
задӣ ва докторӣ химоя намудаанд.

Ед дорам, вақте ки моҳи июни соли 1985 ман рисолаи док-
торӣ химоя кардам, устод М. Осимӣ аввалин шуда маро таб-
рик намуд ва ман аз қисмати худ сарфарозам, ки муяссарам
гардид дар даврони, ки роҳбари илми Тоҷикистон академи
М. Осимӣ буд, қору фаъолият намоям.

Аз он хушбахтам, ки ду одами бароям наздику азиз — академик М. Осимӣ ва академик Э. У. Нуъмонов бо ҳам дӯст буданд.

Гумои мекунам фаъолияти пурсамари ҳамватанамон, академик М. Осимӣ, дар маҷмӯъ, ба маънафи мардуми мо амалӣ гардида, намунаи ибрат ва илҳомбахши на танҳо насли имрӯз, балки наслҳои оянда низ хоҳад буд. Олимони синну соли мухталиф шоғирдону пайравони М. Осимӣ мебошанд. Чанде аз онҳо зери таъсири ӯ қисмати худро ба илм пайвастанд. Вай иқтидори кадрӣ ҷумҳуриро хуб медонист. Хаёли фаъолиятш ба сифати раиси Донишқадаи политехники Тоҷикистон ӯ донишҷӯёро аз курси 2 ва 3 ба мактабҳои олии марказии шӯравӣ барои мукамал кардани ҳаёти кадрӣ ҷумҳурӣ мефиристонд, дар ҳаққи онҳо пайваста ғамхорӣ зоҳир мекард, ба донишҷӯёне, ки тахсилро дар мактабҳои олии марказии ИҶШС идома медоданд, ҳамачониба шароит фароҳам меовард. Ин гуфтаҳо далели онанд, ки М. Осимӣ на танҳо барои инкишофи илм, балки баҳри рушди маориф низ корҳои зиёдеро анҷом додааст. Ӯ амалан бо кӯшишу заҳмати хеш Донишқадаи политехникиро бар по гузошт ва ба инкишофи маълумоти техникӣ дар Ҷумҳурӣ таъсири калон расонд.

Ҳаёти М. Осимӣ намунаи возеҳи хидмат ба мардум аст. Ӯ аз дигарон бо муносибати тавачҷӯхангезона ва боэҳтиромонаи худ ба мардум, хайрхоҳии тавҷам бо саҳтгириву принципнокӣ фарқ мекард. Бешубҳа, ин сифатҳо ҳамзамон бо ҳисси интернационализм ба М. Осимӣ имкон доданд, ки Академияи илмҳои ӯро ба сатҳи баланд бардорад.

Осимӣ меҳнатдӯст буд. Ҳамаи аъзоёни Академияи илмҳои ӯро эҳтиром мекарданд. Академик М. Осимӣ эътимоди комил дошт, ки илм яке аз омилҳои асосии суръати болоравии қувваҳои истеҳсолкунанда мебошад. Ҳамзамон инкишофи иқтисоди ҷумҳурӣ иштироки бештар фаъолонани андешани илмиро дар ҳаллу фасли масоили мушаххаси хоҷагии халқ талаб мекунад.

Дар таърихи навтарини Академияи ду мафҳум — М. Осимӣ ва Академияи илмҳои ҶШС Тоҷикистонро аз ҳам ҷудо кардан имконнопазир аст. Ӯ беҳтарин солҳои ҳаёти худро сарфи рушди Академияи илмҳои ӯро кард. Устод М. Осимӣ аз рӯи табиат одами фозил ва ҳадафманде буд, ки мақсади дар назди худ гузоштаре иҷро менамуд. Номи ӯ зиндаву ҷовид аст ва дар таърихи илми мо бояд бо ҳарфҳои заррин сабт гардад. Академик М. Осимӣ халқи худро бениҳоят дӯст медошт. Моҳи ноябри соли 1995 дар шаҳри Тошқанд Ҷаласаи муассисони Ассамблеяи халқҳои Осии Марказӣ баргузор шуд. Дар асноди

аввалан Ассамблея вай Ассамблеяи халқхон Туркистон номгузорӣ гардида буд. Хангоми баррасии аснод М. Осимӣ баромад карда, илман асоснок намуд, ки Тоҷикистон танҳо дар сурати номгузорӣ шудани Ассамблея ҳамчун Ассамблеяи халқхон Осимӣ Марказӣ метавонад дар он иштирок намояд. Он гоҳ раиси маҷлис Ч. Айтматов ризоияти худро бо далелҳои М. Осимӣ изҳор кард ва Маҷлиси муассисон таҳрири ӯро қабул намуд. Мафҳуми Ватан барои ӯ муқаддас ва азизу маҳбуб буд.

Бар дӯши мо вазифаи бунёди ҷомеаи наву озод дар ҳоке, ки ба он шахсиятҳои бузург—Абӯабдуллоҳ Рӯдакӣ, Носири Хусрав, Қамолӣ Хучандӣ қадам ниҳодаанд, афтод. Вазифаи муқаддаси ҳар сокини Тоҷикистон қоруи зиндагӣ қардан ба хотири ояндаи дурахшони кишвар ва фарзандони мост. Мо бояд сифати олии одамият—ҳифзи Ватан, химояву муҳофизати онро омӯзем.

Шодравон Муҳаммади Осимӣ нақшаҳои зиёде дошт. Ӯ борҳо мегуфт, ки ғановати табиати кишвари мо бояд барои таҳкиму болоравии иқтисоди кишвар, нуфузу эъتبори халқи мо, таъмини манфиати наслҳои ояндаи Тоҷикистон хидмат намояд. Шоиستا аст ба поси хотири ин шахси бузург, ки солгарди таваллудашро таҷлил хоҳем намуд, сари таъзим фуруд орем.

Мо дар симон ӯ олими соҳибэҳтиромро мебинем. Академик М. Осимӣ дар 76 соли зиндагии худ ҷусту ҷолок ба назар мерасид ва агар душманони миллат ӯро набуд намекарданд, метавонист умри зиёдтаре бинад ва барои кишвари мо хидмати бештаре намояд.

Дар бораи ин одами наҷиб, ки дониши фарогир ва шуури илмӣ ҳайратангезе, фаъолияти пурсамари илмиву эҷодӣ ва илмиву созмондеҳӣ дошт, ҳама чизро гуфтан имкон надорад. Бегуфтгӯ мусаллам аст, ки наслҳои оянда боифтихор номи ӯ—номи фарзанди асили миллати тоҷик, олими бузург ва инсонӣ қомилро бо муҳаббату самимият ба забон хоҳанд гирифт.

Устод Осимӣ байти зерини Шайх Саъдиро гаштаю баргашта тақрор мекард ва ба назари мо ҳуди ҳамин байт дархӯри аҳволу рӯзгори ибратомӯзи худӣ ӯст:

Саъдиё марди нақӯном намирад ҳаргиз,
Мурда он аст, ки номаш ба нақӯӣ набаранд.

Хуршеда Отахонова
Узви вобастан АИ ҚТ,
ФАРЗАНДИ ФАРЗОНАИ МИЛЛАТ

Устод Осимӣ аз рӯи ихтисос физик буду доир ба фалсафа ғисолаи докторӣ дифоъ кард ва асарҳои зиёд навишт, вале ба адабиёт шавқи беандоза дошт, шеърро дӯст медошт, бо адибон ҳамнишаст ва ҳамсӯҳбат буд.

Дар як суҳанрониаш дар маҷлисе, ки 31 июли соли 1990 дар толори Академияи илмҳои Тоҷикистон баргузор гардида буд (дар хотирам намондааст, ки ин маҷлис ба кадом муносибат барпо шуда буд), гуфта буд:

«Вақто ки ман ба армия рафта будам (Чанги Бузурги Ватанӣ дар назар аст), дар кӯлворам се китоб буд: Зебуниссо, рубоӣҳои Хайём ва ғисаҳои Ҳамза Ҳақимзода. Ман машғулияти сиёсӣ меғузaronидам ва баъд аз ҳар як машғулият ба онҳо шеър меҳондам».

Шояд аз ин ҷо бошад, ки ба Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ тавачҷӯҳи маҳсус зоҳир мекард, бо собиқ директори он устод Маъсумӣ дӯстӣ дошт.

Устод Осимӣ муҳлиси Садриддин Айнӣ буд. Ҳаёти Айниро хуб медонист. Ҳанӯз хангоми таҳсилаш дар Донишгоҳи Самарқанд тавассути амақбобояш Олимхон Маҳсуми Хучандӣ, ки шарикдари мадрасагии Айнӣ буд, аз сӯҳбатҳои эшон баҳраҳои зиёд бардоштааст. Хотираҳои дар бораи Садриддин Айнӣ, ки дар шумораи 5-уми соли 1995-и маҷаллаи Хучанд ба таърасидаанд, бо эҳтироми бузург, меҳри беандоза ва самимияти хоса навишта шудаанд.

Устод Осимӣ орзу дошт, ки Қуллӣҳои илмии Айниро бо истифодаи бойгонии ӯ мурағаб кунем ва ба таърасонем. Бо ҳамин ният бо ҳамроҳии устод Маъсумӣ дар Пажӯҳишгоҳ шӯъбан мероси адабӣ ташкил намуданд. Як хонаи калонеро дар бинои он ҳолӣ қунонда ба шӯъбан мероси адабӣ доданд. Нияти таҳияи Қуллӣҳои илмии устод Айнӣ амалӣ нагардид. Вале Пажӯҳишгоҳ бо дастгирӣ ва ёрии бевоситаи устод Осимӣ бойгонии Лоҳутиро ба даст овард. Ҳар дафъа, ки муаллим ба

Маскав мерафт, бо ҳамсари устод Лохутӣ Ситсилия Бону во-
мехӯрд, агар вохӯрда натавонад, бо телефон гуфтугӯ мекард
ва оқибат ўро розӣ кунонд, ки бойгонии устод Лоҳутиро ба
ихтиёри Институти воғузорид. Муаллим ба ҳамаи шартҳои, ки
Бону дар назди Академияи гузошта буд, розӣ шуд. Пажӯҳишгоҳ
бо иҷозати муаллим Бонуро ба қор қабул кард, то дар Маскав
нишаста бойгониро ба тартиб орад. Дар он солҳо берун аз
ҷумҳури зиндагӣ карда дар ҷумҳури қор қардан қатъиян манъ-
буд.

Ҳукумати Тоҷикистон бо даву този муаллим ҳароҷоти 5-
чилд «Шоҳнома»-и Фирдавсро ба забони русӣ дар тарҷумаи
Бону, ки нашриёти «Наука»-и Маскав бояд ба таъби мерасо-
нид, бар ўҳда гирифт. Ҳамаи ин ба хотири он буд, ки бойгонии
Лоҳутӣ ва ашён музен ў дар Пажӯҳишгоҳ бошад.

Бойгонии Лоҳутӣ ба мо имкон дод, ки Қуллӣёти илмии Ло-
ҳутиро дар 7 ҷилд таҳия намоем. Тавассути ин қор дар ҷумҳу-
рии мо равияи тозан илмӣ — матншиносии адабиёти муосир ар-
зи вучуд кард.

Муаллим инчунин номаҳои устод Айнӣ ва Лоҳутиро ба даст
оварда ба ман супориш дод, ки маҷмӯае тартиб диҳам. Китоб-
ба муносибати 100-солагии устод Айнӣ бо сарсухани муаллим
Осимӣ таҳти унвони «Мукотибаи Садриддин Айнӣ ва Абулқо-
сим Лоҳутӣ» аз ҷоп баромад. Вале он вақт мо имкон надош-
тем, ки ҳамаи номаҳои онҳоро ба маҷмӯа ворид созем. Баъд
аз соҳибистиқлол шудани ҷумҳуриамон муаллифи ин сатрҳо
нусхаи такмилёфтаи ин китобро таҳия намуд. Як ҳафта пеш
аз он фочиа, яъне ҳалокаташон, муаллим сарсухани онро тах-
рир намуда ба ман баргардонданд ва гуфтанд, ки дар сафо-
рати Ҷумҳурии Исломии Эрон ваъда доданд, ки онро ҷоп ме-
кунанд. Афсӯс, ки ин нақша ҳам амалӣ нашуда монд.

25-уми феввали соли 1996 ман ба назди мудирӣ шӯъбаи
фанҳои ҷамъиятии Академияи илмҳо шодравон академик
Саидмуродов даромадам. Ханӯз матлабамро баён накарда
муаллим М. Осимӣ, аз паси он кас академик Аҳрор Мухторов
ва як каси дигар (кӣ буданаш дар хотирам намондааст) во-
риди дафтар шуданд.

Муаллим Осимӣ ба ҳамаамон даст дароз намуда, салому
алайк кард, вале маълум буд, ки аз ҳодисае дар ташвиш аст.
Ў китоби як ҳамдиёри ҷилои ватан қардан моро, ки берун аз
марзи Тоҷикистон ба таъби расида будааст, варақ зада чанд
ҷумла хонд ва бо дарду алам гуфт: инҳо то кай байни шимо-
лиҳо ва ҷанубиҳо тафриқа меандохта бошанд? Охир ҳамаи мо
як миллатем, тоҷик ҳастем. Онҳо кай мефаҳмида бошанд, ки
дар дасти душманони миллати мо бозичае беш нестанд. Ҳа-
мин ки лозим нашуданд, мешикананду мепартоянд.

Губори қаҳру ғазаб ва яъсу ноумедӣ ба рӯи нишастагон аз соя афканд. Хама хомӯш буданд. Муаллим ҳолати моро пай бурда, зуд лаҷоми суҳанро ба ҷониби дигар кашид. Ман саломатни ҳамсарашро пурсидам. Гуфт, ки духтурон ба дардашон даво наёфта умедашонро канданд (муаллим ҳамсарашонро дар ҳузуру ғайбашон шумо-шумо мегуфтанд), мо, ману духтаронам, даво ёфтем ва он касро ба по мондем. Муаллим усули табобатро нақл кард. Ба рағғани асп боз ким-кадом моддаҳоро ҳамроҳ намуда, дар муддати як моҳ ҳар рӯз молиш меодаст, яъне массаж мекардааст.

Муаллим ба мардҳо рӯ оварда ин байти Амир Хусрави Деҳлавиро хонд ва таъкид намуд, ки онро бояд ҳар замон тақрор кунанд:

Ҳар кас, ки ёри вафодори меҳрубон дорад,
Саодати абаду умри ҷовидон дорад.

Баъд шеърӣ ҳазломези дар ҳамон рӯзҳои бемории ҳамсарашониншо шударо хонда дод. Ин шеър дар равияи «Гуфтам ба чашм» ном ғазали Қамоли Хучандӣ навишта шудааст:

Ёр гуфт аз пеши мо ҷоё марав, гуфтам ба чашм,
Ғаҳ-ғаҳе аз баҳри нон бар кӯча рав, гуфтам ба чашм.
Гуфт агар дар вақти худ аз кор наояд духтарам,
Пойро мону ба сар бар кӯча дав, гуфтам ба чашм.
Гуфт агар дорӣ ҳаёли ҳоби ширин дар сарат,
Дасту пойи мо бимол в-он ғаҳ бирав, гуфтам ба чашм.

Оре, муаллим Осимӣ шавҳари бисёр меҳрубон ва падари ғамхору дилсӯз буд. Ҳамсари он кас низ зани оқила, бомаърифат ва ниҳоят фурутану меҳрубонанд. Онҳо бо модари ман дар як маҳалла зиндагӣ мекарданд. Келиноя модари маро эҳтиром мекарданд ва ба ман ҳам ниҳоят меҳрубон буданд.

Намедонам соли 1971 ё 72 буд, ки ман барои табобат ба Қисловодск сафар кардам. Дар самолёте, ки парвоз мекардам, муаллим Осимӣ ва ҳамсараш низ буданд. Ман бо онҳо дар фурудгоҳи Минеральные Воды вохӯрдм.

Истироҳатгоҳи мо «Микет» ном дошта, берун аз шаҳр воқеъ буд. Муаллиму завҷааш дар маркази шаҳр дар истироҳатгоҳи Қумитай Марказии ҲҚИШ меистоданд. Агар хато накунам «Красный Октябрь» ном дошт он истироҳатгоҳ.

Баъд аз ягон ҳафта рӯзе дари хонаи маро касе тақ-тақ кард. Дарро кушоям муаллим бо ҳамсараш истодаанд.

— Хамин келиноятон маро мачбур карданд, ки шуморо кофта ёбам, — гуфтанд хандида муаллим. Маълум мешавад, ки то

маро ёфтаи хеле захиат кашидаанд. Ман аз ин бисёр хичолат кашидам, аз тарафи дигар сарам ба осмон расид.

Баъд аз ин чандин бор бо ҳам вохӯрдём. Муаллим кор мекард, мо ба тамошои шаҳр мебаромадем.

Ба назарам сарчашмаи эҳтироми муаллим нисбат ба занон аз оила, аз ҳамсари мушфиқу окилааш сар мезанад. Муаллим аз комёбиҳои занони тоҷик бисёр хурсанд мешуд. Вақте ки ман рисолаи докторӣ ҳимоя кардам, дар Шӯрои дифоъ иштирок кард ва маро табрик намуд. Рӯзи дигар дар Иттифоқи нависандагон ба қадом муносибате маҷлиси аҳли фарҳанг барпо гардид. Муаллим дар роҳрав бо гурӯҳе аз намояндагони Ҳукумат ва Кумитаи Марказӣ сӯҳбат дошт. Маро дидан замон аз дастам гирифта ба назди онҳо бурд ва хурсандона гуфт: Ин касро табрик кунетон. Дирӯз бомуваффақият рисолаи докторӣ дифоъ карданд. Дар ҷумҳуриамон боз як доктори илм зиёд шуд. — Хушҳолиеро, ки чеҳраи нурунии муаллимиро равшан мекард, дар рӯи онҳо надидам. Дастамро фишурда сардаққ табрик гуфтанду сӯҳбати худро давом доданд. Ба ман ҷунин намуд, ки муаллим хичолат кашид, бинобар ин зуд аз наздашон дур шудам.

Оре, ҳар як падидаи фарҳангӣ, ҳар як рӯйдоди тозаи эҷодӣ, ҳар як асари нави ин ё он олим устод Осимиро ба вачд меовард, хурсанд мекард.

Боре пагоҳӣ дар назди бинои Раёсати Академия бо муаллим вохӯрдём. Ӯ хурсанд буд. Гуфт, ки Матлуба Ҳоҷаева рисолаи докторӣ овардааст. Ман варақ зада дидам, аҷиб барин менамояд. Ҳозир ба Институт гирифта рафт. Муҳокима карда бинетон. Он вақт ман раиси баҳши адабиётшиносии Шӯрон илмӣ будам.

Дар зиёфате, ки ба муносибати дифои Матлуба Ҳоҷаева барпо гардид, муаллим иштирок намуд. Ӯ дар бораи Матлуба, хоҳари ӯ шоираи соҳибистеъдод Фарзона ва умуман занони тоҷик, мавқеъ ва сахми онҳо дар оила ва пешрафти ҷомеа сухан гуфт. Ин зиёфат ба навори видео гирифта шуда буд.

Шояд сухани муаллим ҳам сабт ёфта дар дасти Матлуба Ҳоҷаева маҳфуз бошад.

Фарзандони бузурги миллатамон устод Айнӣ, Бобочон Ғафуров, Мирзо Турсунзода ва дигарон ба мусоидию номусондии замон нигоҳ накарда роҳҳои гуногунро ҷустуҷӯ мекарданд, аз воситаҳои мухталиф истифода мебарданд, то ба мардум хидмат кунанд.

Онҳо дар бедорӣ ва худшиносии мардуми тоҷик, пеш бурдани илму фарҳанги он, тайёр намудани мутахассисони соҳаҳои гуногуни илму фарҳанг, ба оламиён дубора шиносонидани миллати худ нақши равшане гузоштаанд.

Устод Осимӣ ҳам аз зумраи ҳамин гуна бузургону саромадони миллат буд.

22 декабри соли 1995 ман бо муаллим Осимӣ дар троллейбус вохӯрдм, ҳар дуямон ба конференсияе, ки ба муносибати 80-солагии устод Маъсумӣ дар толори Академияи илмҳои Тоҷикистон баргузор мегардид, раҳсипор будем, ҳар боре, ки ман бо муаллим дучор оям, аз вазъи бойгонии Айнию Лохутӣ, Куллиёти илмии онҳо пурсон мешуд. Дар бораи мулоқотҳои бо устод Айни пора-пора нақл мекард. Ин дафъа ҳам сӯҳбатамон дар ҳамин атроф ба вуқӯъ пайваст.

Муаллим гуфт, ки устод Айни баъд аз соли 1937 бо ҷидду ҷаҳди тамоми ба навиштани асарҳои таърихӣ пардохтанд, ҳарчанд ки аз ин пеш ҳам дар ин мавзӯ асарҳо доштанд.

Ман устод Улуғзодаро ёдовар шудам ва гуфтам, ки бо ӯ ҳам баъд аз воқеаи писараш чунин ҳолат рух дод. Муаллим воқеаи зеринро нақл кард:

Баъд аз он ки писари С. Улуғзода Азиз Иттиҳоди Шӯравиро тарк карда ба хориҷа рафт, ба Улуғзода пайи ҳам зарба задан гирифтанд. Муаллим Осимиро раиси комиссияи хизбии Кумитаи Марказӣ ба назди худ даъват карда супориш додааст, ки ҳуди пагоҳ маҷлис гузаронанд ва Улуғзодаро аз узвияти Академияи илмҳои Тоҷикистон хориҷ кунанд. Ҳарчанд муаллим ба ӯ фаҳмонидани шудааст, ки Улуғзодаро барои асарҳои адабиётшиношиаш, барои он саҳме, ки дар пешбурди илми филологияи тоҷик гузоштааст, узви вобастаи Академия интихоб кардаанд, аъзои Академия ба хориҷ кардан розӣ нахоҳанд шуд, раиси комиссия фаҳмидан нахостааст ва бо исрор талаб кардааст, ки аз пагоҳ дер намонда ин корро ташкил кунанд.

Муаллим бо қаҳру ғазаб аз ҳеҷ кас напурсида рост ба кабинети Расулов даромадааст ва масъаларо ба он кас фаҳмондааст. Расулов зуд ба раиси комиссия телефон кардааст.

Ман аввалин бор ҳақорати он касро шунидам — нақл карда буд муаллим. Раис дигар ҷуръат накард, ки ба ин масъала баргардад.

Муаллим соҳиби маданияти баланди ботинию зоҳирӣ буд. Дар рафтору кирдораш омезиши одоби Шарқ ва маданияти Ғарб ба ҳам омада буд. Ҳар кас, ки ба наздаш ояд, хоҳ пир бошад, хоҳ ҷавон, хоҳ соҳибмансаб бошад, хоҳ бемансаб аз ҷояш хеста пешвоз мегирифт ва то таги дар гусел мекард. Инро қормандони Академия хуб медонанд.

Дар ҷашнҳои адибон бо иштироки меҳмонони хориҷӣ, дар симпозиумҳои байналмилалӣ чи дар Душанбе ва чи берун аз он бо суҳанронҳои хирадмандонаи худ, бо қордонӣ ва мардумшиносӣ, бо одоби муошират ва муомилат эътибори тоҷикон-

ро баянд мебардонт. Дар баробари забони тоҷикӣ ва русӣ забони англисиро хуб медонист.

Мо ҷонбозӣ ва талонхояшро дар маҷлисиҳои ЮНЕСКО баърои ҳаққи ҳуқуқи тоҷикон шунида, хурсанд мешудем, аз он ифтихор доштем ва шукрона мекардем, ки миллати мо мисли устод Осимӣ фарзанди фарзонае дорад, ки қори Садриддин Айнӣ, Бобочон Ғафуров, Мирзо Турсунзода ва дигар бузургонамонро давом медиҳад.

Дар рӯзҳои сахте, ки ба сари мамлакатамон омад, муаллим Осимӣ ҳамроҳи мардум буд, талхҳои он рӯзхоро ҳамроҳ чашид, ҳамроҳ дар навбати нон истод, барои ваҳдат ва ягонагии миллат ҷидду ҷаҳди зиёле ба харҷ дод.

Вале сад афеӯе, ки дар рӯзҳои устувор шудани сулҳу салоҳ дар мамлакатаи мо, дар рӯзҳое, ки калимаи муҳолифин аз байн рафт ва зиндагии мардум рӯ ба беҳбудӣ ниҳод, муаллим ҳамроҳи мо нест.

Дар ҳамон хотирахояш дар бораи устод Айнӣ, ки зикраш дар боло рафт, устод Осимӣ навиштааст:

«Қорвони ҳаётро ҳадафҳо пеш мебаранд. Аммо ҳадафҳо аз ҳадафҳо фарқ доранд. Ашхосе соҳиби симу зар ва давлату сарват шудан ё расидан ба ҷоҳу мансабро ҳадафи асосии ҳаёт мешуморанд ва барои расидан ба ин ҳадаф аз ҳеҷ чиз парҳез намекунанд. Фарзандони асили миллат аз пайи ин гуна ҳадафҳо намераванд. Инҳо ҳамеша шарикӣ шодию ғами халқи худ ҳастанд, баҳри беҳбудии он заҳмат мекашанд, дар ин роҳ ҷони худро дарег намедоранд. Айнӣ аз қабилӣ чунин шахсони бузург буданд».

Устод Осимӣ низ аз зубдаи ҳамин гуна фарзандони асили миллат буд. Едаш ба хайр!

Додихудо Карамшоев
Профессор

УСТОД ОСИМӢ ВА ПОМИРШИНОСИ

1. ЧАНД СУХАНИ УМУМӢ

Баходиди ба хизматҳои пураарзиши ҳар фарди таърихи аслаи қори муаррихон, файласуфон аст ва қамина очизиамро иқро менамоям. Муҳаммад Сайфиддинович Осимӣ аз он бузургмандони Тоҷикистон буд, ки бо тақозои замон ва фаъолияти фароҳпаҳлӯи дар соҳаҳои гуногуни илму маърифат иқдомгузори дошт, ҳоса дар қанбаи қасбу қори ҳудам ҳам. Танҳо ҳамин боиси суҳанронии нисбатан тӯлоӣ мегардад. Рушду нумӯи як баҳши нисбатан навини илму фарҳанги тоҷик, ки дар олами ҳоваршиносӣ бо унвони помиршиносӣ маълуму машҳур шудааст, бо ному иқдоми ин фарзанди матину барӯманду дурназар ва пайравони дигараш ҳамбастаю ҳамраста мебошад.

Агар ба таври ҷудоғона таърихи инкишофи ҳар қадоме аз марказҳои ҷомеашиносии АИ Ҷумҳурии Тоҷикистон дар тӯли беш аз бист соли сарварию Муҳаммад Осимӣ зерӣ назар гирифта шавад, пас аён мегардад, ки дар ин мутамаркази илмӣ, навигариҳо қам набуданд: гурӯҳҳои хурди тадқиқотӣ ба сектору шӯъба, шӯъбаҳо ба институт табдил гардиданд ва қунин пешравӣ дар пояи ҳосил қардани таҷрибаи илмӣ, соҳибунвон шудани қормандон, наشري қорҳои эҷодқардашон мавқеъ пайдо намуд. Ин аст, ки бо сарварию сарпарастии М. Осимӣ ҳам марказҳои илмӣ таъсис ёфтанд ва ҳам теъдоди олимони унвондор беш аз пеш афзуд.

Агар аз навигариҳои назарраси эроншиносии қумҳуриамон (пеш аз истеъмоли вожаҳои помиршиносию эроншиносӣ одатан худдорӣ эҳсос мешуд) ба таври қушурда суҳан равад, онро аз рӯи фаъолияти таҷрибаи Пажӯҳишгоҳи қабон ва адабиёти ба номи Рӯдақӣ дар қардану баҳо додан имқонпазир мебошад.

Пешакӣ аз ташаббусу қамқорӣ ва парастории М. Осимӣ дар соҳаи помиршиносӣ метавон қунин ҳулоса баровард: то солҳои 60 тадқиқи қабонҳои помирӣ Бадахшон одатан берун аз Тоҷикистон аз қониби донишмандони Русия ва қориқа қа-

раён гирифта бошад ҳам, дар ватанашон назарногирӣ ва кано-
раҷӯйӣ мавқеъ дошт. Ғамхории натиҷабахши сарвари Акаде-
мия М. С. Осимӣ яхи ғарамшударо шикаста помиршиносиро бо
заврақаш аз Аврупо ба ватанаш Тоҷикистон оварда пойдору
устувор сохт, ки ин муболиға нест. Дуввумин навигарӣ ин буд,
ки ба тадқиқи забонҳои помирӣ худи намоядагони онҳо, яъ-
не соҳибони ҳар кадоме аз забонҳои помирӣ сафарбар шуданд,
ки ин моҳияти байналхалқӣ ҳам дошт ва онро бояд ин тавр
фаҳмид: забонҳои гурӯҳи мазкур дар мамолики ҳамҷавор (Аф-
ғонистон, Чин, Покистон) низ густариш доранд, лек танҳо дар
Тоҷикистон соҳибонашон ба дараҷан муҳаққиқи маънавиёти ҳеш
сабзида расиданд. Баъди назди Пажӯҳишгоҳи Рӯдакӣ соли
1967 таъсис ёфтани сектори забонҳои помирӣ (аз соли 1974
шӯъбаи помиршиносӣ) расонаҳои оммавӣ илмӣ (хоса «Прав-
да») оламиёро аз ин навиди илмӣ огоҳ намуда, тадриҷан ба-
рои омӯхтани таҷрибаи ин маркази расмӣ ховаршиносони Бри-
тониёву Финляндия, Фаронсаву Ҳолланд, Куриёю Чин, Афго-
нистон ба кишварамон омаду рафт мекарданд. Дар ин маврид
сараввал меҳмононро роҳбарони Пажӯҳишгоҳи Рӯдакӣ пешвоз
мегирифтанду аз он ба баъд вохӯрию мулоқот бо Президенти
Академия қариб ҳама вақт муяссар мешуд, ки ин ҳам боиси иф-
тихори меҳмонон ва ҳам мизбонон мегардид.

Баъдтар аз сӯхбатҳои расмӣю хосаи М. Осимӣ дарёфтам, ки
устод ҳангоми сафарҳои хориҷа баробари бозёфтҳои соҳаҳои
дигари илмӣ аз пойдории бахши нисбатан нави помиршиносӣ
хориҷиёро огаҳ мекард. Тавассути чунин тарғиботи воқеӣ ра-
вобити илмии шӯъбаи помиршиносӣ бо марказҳои ховаршино-
сии бисёре аз мамлакатҳо барқарор гардид ва теъдоди помир-
шиносони хориҷа рӯ ба афзоиш ниҳод. Аз ҷумла, дар пайравӣ
ба таҷрибаи академияи мо дар Афғонистони он солҳо нисбатан
ором гурӯҳи расмӣю омӯзиши забонҳои помирӣ он тарафи
дарёи Ому арзи вучуд намуд.

Аз таъриху вазъи кунунии омӯзиши арзишҳои маънавии мар-
думи Бадахшон ёдоварии ҳаминаи кофист: соли 1967 бо ташаб-
буси директори онвақтан Пажӯҳишгоҳи Рӯдакӣ Носирҷон
Маъсумӣ ва дастгирӣи бевоситаи Муҳаммад Осимӣ сектори за-
бонҳои помирӣ созиш ёфт. Соли 1974 ба сектори мазкур аз
сектори фолклоршиносӣ бо ризояти Рачаб Амонов дастан фолк-
лоршиносони зодаи Бадахшон ҳамроҳ шуда, ба сектори маз-
кур увони шӯъбаи помиршиносӣ дода шуд. Соли 1989 бо та-
лаби роҳбарияти вилояти Мухтори Бадахшон ва ризояти расмӣ
Садорати АИ Тоҷикистон шӯъбаи помиршиносӣ ба маркази ви-
лоят ш. Хоруғ кӯчонда шуд. Дар заминаи он соли 1992 Инсти-
туту илмҳои гуманитарӣ бунёд гардид ва то кунун назди бахши
академиямон фаъолият дорад. Азбаски роҳбарии сектор ва

шӯъбаи помиршиносӣ аз соли 1967 то 1993 ба зиммаам гузошта шуда буд, барои ҳалли фасли масъалаҳои ҳамбастан он гоҳ бо тавсияи маъмурияти институт ва гоҳ худсарона назди Президенти Академия М. Осимӣ рафта маслиҳату ёрӣ пурсидан воқеъ мешуд. Ин ҷо танҳо дар бораи бархе аз сӯҳбату мулоқотҳои асноддор ба тариқи ҷудогона ҳарф задан савоб ва раво доништа шуд. Баҳсу мунозираҳои, ки миёни бандою устод Осимӣ рух медоданд, ҳоло ҳам моҳияти худро гум накардаанд, аз ин рӯ онҳоро яққоя бо хотироти ҳанӯз фаромӯшнашуда зимни ҳар мавзӯю масъала баён медорем.

2 ПОМИРШИНОСИ ҶУМҲУРИЯТИ БАДАХШОНШИНОСИ?

Солҳои охир дар расонаҳои оммавӣ ва илмӣ чумхурӣ ба ҷойи таъбироти «Помир, помирӣ, забонҳои помирӣ, помиршиносӣ» мутобиқан вожаҳои «Бадахшон, бадахшонӣ, забонҳои бадахшонӣ» истифода мешаванд. Аз ҷумла, дар нашри нави асари аллома Бобоҷон Ғафуров «Тоҷикон» (1998) ва китоби дигаре дар бораи ҷаҳоншиносӣ (1999) дар бисёр ҷойҳо таъбири мафҳумҳои «Помир, помирӣ, ирқи помирӣ фарғонӣ» ба «Бадахшон, бадахшонӣ, ирқи бадахшонӣ фарғонӣ» мавҷе гирифтааст.

Сазовори ёдоварист, ки широмунӣ қорбурди вожаҳои ҷаҳоншиносӣ солҳои 59—60 дар ҳуди Пажӯҳишгоҳи Рӯдакӣ миёни муҳаққиқони зодаи Бадахшон ва сарвари онвақтӣ институт Носирҷон Маъсумӣ баҳсу мунозираҳои расмӣ хоса ҷаҳоншиносӣ. Он солҳо дар дохили сектори ҷаҳоншиносӣ бо сарвари Н. Маъсумӣ гурӯҳи тадқиқотӣ аз рӯйи забонҳои помирӣ Бадахшон арзи вучуд намуд. Хулосаи мунозираҳои ин шуд, ки аз қорбурди ҳар ду вожа («Помир» ва «Бадахшон») набояд рӯ гардонд, чаро ки онҳо бо пайдоиши мафҳуми худ ориъанд ва яққо қорбурди дигар қардан нашоёд. Аз ин рӯ, онҳоро баъзан ҷун муридиф ба қор будан равост, лекин дар мавридҳои дигар байнашон бояд тафриқа гузошт. Масалан, дар нисбати ҷаҳоншиносӣ гӯйишҳои тоҷикӣ ва фолклори тоҷикию форсбунёди ин гӯшаи Тоҷикистон ҷун анъана бояд бигуфт ва бинавишт: ҷаҳоншиносӣ (гӯйишҳои) бадахшонӣ, фолклори Бадахшон, адабиёти Бадахшон, лаъли Бадахшон, лекин барои зикри таъкиди бозмондан арзишҳои эронӣ шарқӣ, ба ҳусус забонҳои нисбатан мустиқил ва осори аз тоҷикию форсӣ тафовутнок вожаи «помирӣ» ва ибороти аз он таркибёфта (мисли забонҳои помирӣ, фолклори помирӣ, адабиёти помирӣ ё худ помирзабон) созгору ба мантқиқ доништа мешавад.

Пеш аз ба тасвир расидани қарори сазоворӣ академия пи-

ромуни таъсиси сектори забонҳои помири устод М. Осимӣ баъ-
даро ба хузураш назирuft ва чуни изҳор дошт:

— Саҳорати академия комплан ҷонибдори таъсиси сектори
маҳсусе барои омӯзиши илми Бадахшон ё худ Помир аст, лекин
донр ба унвони сектор бояд боз андеша ронем, чаро ки дар
баъзе мақолаю китобҳои забоншиносони худамон таркиботи
«лаҳчаҳои бадахшонӣ», гоҳе «лаҳчаҳои помири» ба ҷаним ме-
расад. Шояд унвони маркази таъсисшавандаро «сектори лаҳ-
чаҳои помири ё бадахшонӣ» гӯем. Гап байни худамон монад,
баъзеҳо таъсиси ба ном «сектор ё шуъбаи забонҳои помири»-ро
ҷудонӣ милаи дар дохили милаатамон мепиндоранд. Дар бораи
таъсиси ин гуна марказ ман чанде пеш назди котиби хизби
коммунист Ковал Н. Г. рафта ба таркики умумӣ ризоияташро
донр ба пойдор сохтани чуни маркази расмӣ гирифтаам, лек
боз андеша бояд. Агар номи онро «сектор ё шуъбаи лаҳчаҳои
помири» гӯем, бехтар нест?

Посуху тавзеҳи шифоҳии фишурдаам нисбати мулоҳизоти
дурандешонаи устод Осимӣ чуни мазмун дошт:

— Вожа ё худ термини илмӣ баъзан моҳияти шартӣ дорад.
Дар ховаршиносии дунё таъбироти «забонҳои эронӣ, эроншино-
сӣ» ва амсоли ин ба қор меоянд, лек ин чуни маъно надорад,
ки ҳамаи он ба Эрон муносибат дошта бошад. Тоҷикишиносию
помиришиносӣ, осетиншиносию афғоншиносӣ ва қурдшиносӣ ҷузъ-
ҳои таркибии эроншиносӣ маҳсуб мешаванд. Агар онди забон-
ҳои нисбатан муस्ताқили помири истилоҳи «лаҳча, шева» исти-
фода шавад, пас чуни саволе ба миён меояд: онҳо лаҳчаи ка-
дом забонанд? Аз нигоҳи инкишофи таъриҳӣ забонҳои муосири
помириро лаҳчаҳои забонҳои аз миёнарафтаи сақоӣ (скифӣ) ва
бохтарнию сугдӣ гуфтаи то андозае ба мантиқ менамояд, лекин
аз нигоҳи вазъи ҳозира онҳоро лаҳчаи кадоме аз забони дигар
муосир қарор додан нашоад. Аз ин рӯ, агар аз қорбасти
вожаи «помири» дар нисбаташон рӯ гардонем, мантиқан умри
тамаддуни беш аз 3—4-ҳазорсоларо кӯтоҳ вонамуд месозем....

Устод Осимӣ фавран пурсон шуд:

— Чи хел умри тамаддун кӯтоҳ мешудааст?

Он гоҳ нисбатан ба тафсил чуни баён доштам.

— Мардуми Бадахшон соҳиби ду намуд маънавиётанд. Яке
тоҷикию форсӣ мебошад, ки моро танҳо ба даврони Рӯдакӣ ҳам-
баста месозад. Забони адабии Рӯдакӣ барои соҳибони забонҳои
помири чун забони байналқавмӣ ва воситаи ҳамдигарфаҳмӣ хиз-
мат мекунад. Дар ин маврид қорбурди вожаю таркиботи «Ба-
дахшон, бадахшонӣ, лаҳчаҳои бадахшонӣ, фолклори Бадах-
шон» ба савоб ва аз рӯйи ҳақиқат аст. Лекин забонҳои помири
ва забони кӯчаки яғнобӣ бозмондаи забонҳои бостонии авас-
тоӣ, сугдӣ, бохтарӣ ва сақоию хутанӣ маҳсуб мешаванд ва ба

гурӯҳи шаркизеронӣ мансубият доранд. Аз ҳамин нуқтаи назар, қорбурди таъбироти «забонҳои помири» (ва дар навбати худ: забони ваҳонӣ, забони ишкошимӣ, забони язгуломӣ, забони муичонӣ, забони шугнонӣ, забони рӯшонӣ, забони бартағӣ, забони сариқули ва мисли ин) ҳам аз нигоҳи илмӣ ва ҳам маъниқ созгор мебошад. Афзуда бар ин ҳар қадоме аз ин забонҳо шева доранд, чунинчи: шеваи бачувини забони шугнонӣ, шеваи равмедии забони бартағӣ, шеваи хуфӣ рӯшонӣ ва амелҳои ин. Аз ҳууси ҳамбастагӣ ҳамраствагӣ таъриҳии зодагонии помирзабони Бадахшон ба халқу миллати тоҷик вонамуди чунин бурҳони раднопазирро на бояд сарфи назар кард: ба небот расида, ки дар ташаккули халқу миллати тоҷик қавмҳои эронии шарқӣ — сугдҳо, бохтарӣҳо, сақонҳо инқомгузорӣ доштаанд ва азбаски соҳибони забонҳои помири ва ягнобӣ анъаноти ин аҷдодони халқи тоҷикро пурчило инъикос доранд, пас ба тоҷики асил буданашон набояд шубҳа овард...

Устод Осимӣ дар ҳамон сӯҳбат чунин савол низ ба миён гузошт:

— Миёни эроншиносони Аврупо ва Тоҷикистон баҳсе вучуд дорад пиромуни ватани бостонии забони тоҷикию форсӣ ва дарӣ. Оё мо асос дорем Осимӣ Миёна, аз ҷумла худуди ҳозираи Тоҷикистонро ҷойи пайдоишӯ густариши забони тоҷикию форсӣ қарор диҳем?

— Дар ҷавоби ин савол, муаллими мӯхтарам, оқизам, — гуфтам ба устод ва баъди хомӯшини дучониба ба чунин пешниҳод ҷуръат намудам:

— Хуб мебуд агар муҳаққиқони ин проблема сараввал харитан пайдоишӯ густариши забонҳои эронии шарқӣ, яъне сугдӣ, хоразмӣ, сақонӣ хутанӣ, бохтарӣ ё худ тахорӣ ва забони бе осору дар сарчашмаҳо зикршудаи фарғониро пеш мегузоштадӯ пасон атрофи ватани бостонии забони тоҷикию форсӣ ва дарӣ арзи ақида мекарданд. Бо вучуди ин бояд иқрор шуд, ки вазъи бисёрзабонии Осимӣ Миёна тақозо намуд, ки забони тоҷикию форсӣ пеш аз истилои араб чун забони байналқавмӣ ва пас аз давран Сомониён чун забони байналмилалӣ мақом пайдо кунад. Мақоми байналқавмии забони тоҷикӣ аз қадим то кунун дар Бадахшони ҳудамон ва минтақаҳои ҳамҷавори серзабонаи он пойдору устувор мебошад, чунки бе қорбурди он соҳибони забонҳои аз ҳам дури помири ҳамдигарро ба хубӣ намефаҳманд. Ин аст, ки муҳити бисёрзабонии Осимӣ Миёна, Хуросон, аз ҷумла Тоҷикистон тақоне шуд барои пойдоишӯ устувори забони тоҷикию форсӣ аввал ба сифати забони умумихалқӣ ва пасон чун забони адабӣ. Аз ин рӯ, метавон хулоса кард, ки аҷдодони халқу миллати тоҷик, ориёиёни Осимӣ Миёна, хоса сугдиён, бохтариён, сақонӣ дар ташаккули густариши ҷуғ-

рофии забони тоҷикию форей ҳамроҳи форейзабони иқдомгузори дошанд ва пайдоишу равнақи ба ном сабқҳои Моваруннаҳрию Хуросонӣ исботи дигареет аз он...

Дар фарҷоми сӯхбат устод Осимӣ ишора намуд, ки минбаъд ҳар масъалае пайдо шавад, бо маслиҳат ҳаллу фасл хоҳем кард.

Таассуротам ғайриҷашмдошт баромад! Сарвари Академия забониносии варзида будааст.

3. АЗ ИҚДОМИ УСТОД ОСИМӢ ВА ПАВРАВОШАШ ДАР ПЕШБҮРДИ ПОМИРШИНОСИ

Бори нахуст масъалаи пайдор сохтани тадқиқи забонҳои помири дар ҷумҳуриамон аз ҷониби директори пешини Пажӯҳишгоҳи Рӯдакӣ Муллоҷон Фозилов ба миён гузошта шуд, лек он замон дар ҳуди кишварамон мутахассисро пайдо кардан душвор буд. М. Фозилов, ки муддате дар Донишкадаи омӯзгори ба номи Шевченко дарс мегуфт ва В. А. Лившиц, ки ба мо аз таърихи забон таълим медоду ба ман оиди забони шугноӣ навиштани кори курсиро фармуда буд, маро гирифта ба Институти забон ва адабиёт бурда, бо эроншинос ва помиршинос Валентина Степановна Соколова шиносонданд ва хоҳиш намуданд, ки роҳбари илмии шавад. Азбаски В. С. Соқолова дар Ленинград адои касб мекард, ризоят доду шарт гузошт, ки ҷун аспиранти ҳуди Донишкадаи омӯзгори наздаш ба Донишгоҳи Ленинград равам ва таҳсилро он ҷо идома диҳам. Ҳамин тавр ҳам шуд: соли 1957 Ленинград рафта таҳсили аспирантураро назди кафедраи эроншиносии факултаи ховаршиносии идома дода, ғайр аз роҳбарии В. С. Соқолова аз соғри устодон профессорон И. И. Зарубин, М. Н. Боголюбов ва дигарон дарс омӯхтам. Баъди як сол Муллоҷон Фозилов ва дертар Носирҷон Маъсумӣ он ҷо омада аз кору борам оғаҳӣ пайдо намуданд. Ҷунин раванди тайёр кардани мутахассисон аз ҳисоби соҳибони забонҳои помири аз ҷониби М. Фозилов ва баъдтар Н. Маъсумӣ ба расмӣ дароварда шуд. Ин буд, ки дар дохили шӯъбаи шевашиносии Пажӯҳишгоҳи Рӯдакӣ соли 1960 гурӯҳи помиршиносии арзи вучуд намуда, бо савобдиди Н. Маъсумӣ ва М. Осимӣ дар пояи он соли 1967 сектори мустақили забонҳои помири таъсис ёфт. Бо ризояти мудирӣ шӯъбаи фолклоршиносии тоҷик Раҷаб Амонов гурӯҳи фолклоромӯзони Бадахшон бо роҳбарии Н. Шакармамадов (ҳоло доктори илм, ҷонишини директори Институти илмҳои гуманитарии бахши Помири АИ ҶТ) ба он ҳамроҳи кунонда шуд, ки боиси табдили сектори номбурда ба шӯъбаи помиршиносии гардид.

Аз натиҷаи тайёр намудани мутахассисони риштаи помиршиносӣ дар давраи роҳбарии М. Осимӣ ба Академия ва А. Манӣёзов ба Пажӯҳишгоҳи Рудақӣ ҳаминро ёдовар мешаюем, ки теъдоди унвондорони помиршинос ба 17 нафар расид. Ба тӯфайли чунин пешравии қувваҳои пажӯҳишӣ дар муддати нисбатан кӯтоҳи таърихӣ (1967—1990) тасвиру таҳқиқи ҷудогонаи ҳамаи забонҳои помирӣ ва лаҳҷаҳои онҳо, ки дар ҳудуди вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон мавҷеъ доранд, асосан анҷом пазируфт.

Бо кӯшишу ғайрати наҷиби М. Осимӣ назди Қумитаи ҷибаи коммунистӣ ҷумҳурий масъалаи ба роҳ мондани ҷопи илми «Солномаи помиршиносӣ» пеш гузошта шуд ва ин ташаббус натиҷаи дилхоҳ ҳам дод: ду шумораи он солҳои 1984—1985 таҳти таҳрири илмии ҳуди М. Осимӣ ба таъъ расид, ки дар бобҳои ҷудогонаашон баррасии проблемаҳои гуногуни ҳамбастаи Помиру Бадахшон (таърих, ҳафриёт, мардумшиносӣ, забоншиносӣ, санъатшиносӣ ва ғ.) сурат гирифт.

Азбаски домани масъалаҳои филологии марбути Бадахшон (Помир) фарохтар буд, бо пешниҳоди маъмурияти Пажӯҳишгоҳи Рудақӣ ва ризояти садорати академия мураттаб сохтани нашри мунтазами силсилаи маҷмӯаҳои филологияи Помир ба роҳ монда шуд. Дар бадали 20 сол (1972—92) бо унвонҳои «Забонҳои помирӣ ва фолклор», «Помиршиносӣ» (масъалаҳои филология), «Масъалаҳои филологияи Помир» ҷаҳор маҷмӯан дастҷамъӣ аз ҷоп баромад, ки дар таълифи ҷанде аз мақолаҳои илмӣ донишмандони Маскаву Ленинград низ ширкат доштанд.

Шоҳкориҳои дигари сарвари Академияи илмҳои Тоҷикистон М. Осимӣ ва шогирдашон Раҳим Масов (директори Пажӯҳишгоҳи таърих ва ҳафриёти ба номи Аҳмади Дониш) ин буд, ки бо ташаббусу таҳрири ҳардуяшон соли 1987 дар нашриёти «Планета» китоби хушсифату пурмазмуне бо номи «Помир» ба таъъ расид, ки аз рӯи сохту мазмуни худ назир надорад.

Бад-ин тарик, бо кӯшишу ғайрати пайгирионаи Муҳаммад Сайфидинович Осимӣ (дар навишти русӣ Осимов) як соҳан илми тоҷик дар мисоли помиршиносӣ дар ватанамон ҳамаҷониба побарҷо шуд, ки боиси хушнудии ҳам худӣён ва ҳам ҳориҷӣён гардид.

4. АЗ ДҶСТИИ УСТОД ОСИМӢ БО ЭҶОДГАРОНИ БАДАҶШОН

Яке аз хислатҳои аҷибу наҷиби устод Осимӣ ин буд, ки ӯ бо ҳамаи адибони тоҷик ва бисёре аз шоиру нависандагону донишмандони хориҷа дӯстии самимӣ дошт ва баёнаш аз донишмандони мавзӯи интиҳобкардаамон берун менамояд.

Бо дostonсаро ва шоири номдори тоҷик Мирсаид Миршақар

устод Осимӣ ҳамсоия девор андармиён, ҳамнишин, ҳамтабақу дар шоҳмотбозӣ ҳамсабақ буд. Чунин муҳити қору рӯзгор дуяшонро бародари ба қон баробар намуд. Ҳангоми фаро расидани марғи табиӣ чехран раҳматишудан шонр хандон буду аз онн устод Осимӣ гирён, ашқравон ва он дам устод Осимӣ ба аломати адои қарзи дӯстию ҳамсоядорӣ ҳамчунон гирди тобути шонр мегашту мисли халифа хизмат мекард...

Дӯстию ҳамкорию устод бо шоири дигари тоҷик, зодан Бадахшон Нодир Шанбезода, ки ба ду забон (тоҷикию шугнонӣ) аз худ мероси гаробаҳо боқӣ гузошт, аслан дар пояи мураттаб сохтану ба таъъ расонидани Қомуси ҳаштҷилдан тоҷик (ЭСТ) устувор гардид, чунки М. Осимӣ сармуҳаррири ин нахустқомуси даврони шӯравӣ буд ва Н. Шанбезода солҳои тӯлонӣ ҳамроҳи Фарҳат дар шӯъбаи адабии ЭСТ қор мекард. Дар омади гап, бояд тазаккур дод, ки ба забони шевои тоҷикӣ дар шакли Қомуси русии шӯравӣ нашр шудани ЭСТ ва дар ду китоб ба русӣ аз рӯи мавзӯҳои марбути Тоҷикистон ба таъъ расидани даҳ китоб бо тамғаи ЭСТ аҳамияти бузурги сиёсӣю маърифатӣ дошт. Устод Осимӣ дар ҳама ҷилдҳо чун сармуҳаррири илмӣ хизмати шонста кардааст.

Нодир Шанбезода боре ба банда арз намуд, ки нияти ба кириллӣ қоп қунондани Девони нисбатан муқаммалӣ Ҳофиз дорад, лек мӯҳтоҷи дарёфти чанд нусхаи пурраи форсии Ҳофиз аст. Пас чӣ бояд қард? Тавсия додам, ки дар халли ин масъала танҳо сарвари академия М. Осимӣ кӯмак расонда метавонад ва ҳамин тавр ҳам шуд.

Назди Пажӯҳишгоҳи Рӯдакӣ пайдорию устуворшавии риштаи помиршиносӣ дар навбати худ боиси он гардид, ки гоҳ бо хоҳиши банда ва гоҳ тасодуф шоирону ҳофизони зулласони Бадахшон ба шӯъбаи омадурафт мекарданд ва яке аз онҳо поягузори назми шугнизабони Бадахшон устод Шанбезода ва дартар шоғирдаш Ширин Бунёд буданд.

Рӯзе ҳангоми вохӯрӣ аз устод Шанбезода хоҳиш намудам, ки эҷодиёти шугнизабонашро ба ҳамон ҳуруфоти лотиние, ки солҳои 1930—40 ба забони шугнонӣ қорбаст шуда буд, қамъоварӣ қарда барои захираи илмӣ шӯъбаи помиршиносӣ тақдим дорад. Ба ризоияти пешакӣи шонр ионл шудам, лек устод пардохти ҳаққи қаламу меҳнатро пеш гузошт.

Назди директори пажӯҳишгоҳ Н. Маъсумӣ даромада талаби шоирро баён намудам. Устод Маъсумӣ гуфтанд:

— Қори хайр ва аҷиб, ҳудамон илоҷашро наёбем, назди муаллими Муҳаммад Осимӣ меравем.

Баъди беш аз як моҳ устод Шанбезода шеърӯи дostonҳои ба

забони модарӣ эҷодкардаашро ба дафтари бузургҳаҷми сад-
варақа (амбарная) ба шўъба оварда супурд ва пурсид:

— Барои ҳаққи захматам кай биёям?

— Пас аз ду-се ҳафта, — гуфтам дар ҷавоб.

Азбаски охири сол буд ва дар нақшаи ҳисобдонҳо чунин ҳа-
рочот пешакӣ инъикос нашуда буд, ҳалли масъала то ним сол
тўл кашид. Ранҷиши шоир ба ҳаде афзуд, ки дар бораи ман
ба шўғноӣ манзумаи ҳаҷвӣ эҷод намуда, баъзе банду мисраъ-
ҳояшро дар хузури шиносони ҳардуямон баён медошт. Аз
ҷумла, рўзе дўсти дигари М. Осимию Шанбезода раиси шаҳри
Душанбе Худоназар Маҳмадназаров маро дида, ба ҳаҷви Шан-
безода дучор гаштанамро хотиррасон намуд.

Ночор назди сарвари академия рафтам ва ҳақиқати ҳолро
баён намудам. Устод Осимӣ хандиданд ва ҳалли масъаларо
осон гардонданд.

Ҳамин тавр, дастнависи поягузори назми шўғнизабон Но-
дир Шанбезода аз парокандагию нобудшавӣ раҳо ёфт. Дар асо-
си он соли 1998 дар ҳуди Хоруғ бо номи «Гулғунча» гулчини
ашёри модаризабони шоир чоп шуд, лек мураттибон аз кучо
пайдо намудани дастхати устод Шанбезодаро ишора ҳам на-
кардаанд.

Дўсти М. Осимию Н. Шанбезода дертар шоирро назди по-
мирпарасти дигар, сарвари ҷомеашиносони академия шодравон
Ҳабибулло Сандмуродов, ки бо каминаю шоир одатаи ба шўғнӣ
муколама мекард, азизу меҳрубон намуд. Устод Шанбезода
дурии масофаи коргоҳ (ДОК) ва хонаи дар Қарияи Боло во-
қеъгаштаро бо фаро расидани пирӣ далел оварда, аз камина
хоиш кард, ки ўро акалан чун лаборанти калон ба қор гира-
му дар хона нишаста супоришҳои шўъбаи помиршиносиро ба
ҷо орад. Ман нозебандагии вазифаи ёдшударо вонамуд сохта,
тавсия додам, ки назди дўстонаш рафта барои Пажўҳишгоҳи
Рўдакӣ ва шўъбаи помиршиносӣ он як штати ходими илмиро
ситонад. Ризоияти сарони академия ба даст расид, лек ба са-
баби руҳ додани касалии шоир мақсадамон ҷомаи амал напў-
шид....

Соли 1982 дар ҳайати рўхониёни Афғонистон ба ҷумҳури-
амон шоири маъруфи Бадахшони Афғонистон Саид Замонид-
дин бо таҳаллуси Адим ташриф овард. Такдири талху пуразоби
Адими адиб ва хирадманд мухтасаран чунин чараён дошт: ў
соли 1905 дар Хуфи Поён, яъне Паст-Хуф дар хонаводаи шахси
босавод чашм ба дунё кушод, дар дувоздахсолагӣ дар муҳити
хона савод баровард, шеър менавишт. Аз ин рӯ, хонаводаи нис-
батан босаводи Адим, чун мулло, ба таъқиб тоб оварда ната-
вониста ба Шўғнои Афғонистон кўч бастанд. Бародари хур-
диаш Фаҳриддиншоҳ солҳои 1950 ба Ватани аслии хеш бар-

гашт ва Чиликӯлро макони доимии иқомат қарор дод. Ба ҳа-
мин баҳона, шоир Адим (маънои ин калимаи арабӣ «нестӣ»
мебошад) аз гурӯҳи ҳамсафаронаш ҷудо шуда, ду-се сол сай-
ру гашти Водии Вахш, Душанбею Бадахшон насибаш гардид.
Чанде пеш шунидам, ки устод Адим ба назди ягона духтару
набарагони сершумори хеш ба деҳаи Виёди вулсволии Шугно-
ни Афғонистон баргашта, охири соли 1999 раҳматӣ шудаанд.
Ёдашон ба хайр.

Устод Адим аз касбу қорам оғаҳӣ ёфта, хангоми ба Душан-
бе омадан хонаамро макони доимии сӯҳбату мулоқот ва ба
кириллӣ баргардондани эҷоди дарию шугнонии хеш интихоб
мекард. Он чиро ки устод Адим аз офаридаи хеш ва дигарон
дар дасту дар ёд дошт, рӯйи дафтарҳо бингоштам ва дар фитаи
магнитофон аз забонаш сабт кардам. Солҳои 1994—98 ин қор-
ро дар Хоруғ идома додам.

Дар бадали пурсишу навишти маводи камёбу пурарзиш ус-
тод Адим моҳи сентябри соли 1983 наздам ҷунин талаб гузошт.

— Ҷонамро аз биннам бадар қардӣ (айнан: му ҷон-ат му
тар назъ зивост), аз ин рӯ вохӯрию сӯҳбатамро бо шахси маш-
хури Тоҷикистону Афғонистон, раиси академӣ Осимӣ ва сарва-
ри шуарои Тоҷикистон Мӯъмин Қаноат бояд баргузор сози!

Ваъда додам ва аз пайи иҷрои он шудам.

Рӯзи дигар назди сарвари Академияи М. Осимӣ рафта мав-
зӯю мақсади сӯҳбати навбатиро баён доштам. Устод каме му-
лоҳиза намуда гуфт:

— Барои вохӯрию сӯҳбат бо хориҷиён одатан ишорае аз
боло бошад, лек филҳол аз он сарфи назар қардан пеш меояд...

Дидору мулоқоти шоир Адим бо устод Осимӣ солҳои 1983—
84 ду-се маротиба воқеъ гардид. Яке дар дафтари қории М.
Осимӣ ва дигаре дар Пажӯҳишгоҳи осори хаттӣ дар ҳузур
Қамол Айнӣ, Атаҳон Сайфуллоев ва қамина. Дар хотимаи сӯҳ-
бату мулоқотҳо устод Осимӣ ба шоир боре китобҳои ба форсӣ
нашргаштаи Мирзо Турсунзода ва Собирӣ Тирмизиро тақдим
дошт, бори дигар ҷойниқу пиёлаҳои чашниро ҳадя қард.

Дар навбати худ шоир Адим ашъори дар дафтарҳо навишта-
таашро ба захираи илмӣ Институти осори хаттӣ тӯҳфа намуд.
Баробари ин аз он ба баъд сарвари академӣ бо наққорию на-
қӯандешии хеш боиси тақомули эҷодиёти шоир гардид ва на-
мунаи бисёре аз онҳо дар захираи қамина маҳфузанд. Ин ҷо
гулҷини чанде аз онҳо пешниҳод мешавад. Баъди нахуст во-
хӯрӣ шоир ба хонаам омада ба эҷоди газале дар васфи устод
Осимӣ пардохт, лек беғоҳии ҳамон рӯз ба Чиликӯл назди ба-
родараш Фаҳриддиншоҳ рафтаниш ногузир шуд. Аз ин рӯ, бо
ғазали нотамои назди бародараш рафт ва пас аз чанде ба Ду-
шанбе баргашта, онро дар ҳузурам хонд.

Ғазали мазкур чунин оғоз ва фарҷом дорад:

**БА ҲУЗУРИ МУҲТАРАМ МУҲАММАД ОСИМӢ УСТОДИ
УЛУМИ АКОДЕМИИ ТОЧИКИСТОН ЭҲТИРОМАН
ТАҚДИМ АСТ.¹**

Ба раҳнамон улуми акадимӣ Осим,
Раванда бош ба сатҳи раҳи ҳақ доим.

Ба эътибори калому камоли инсонӣ,
Мисоли кӯҳи гарон бод лангарат коим².

Ба сӯйи манзили омоли сусиолистӣ,
Ба пойи ақлу хирад бош доиман озим³.
Ки то зи офату осеби душманон монӣ,
Ба зери сояи алтофи⁴ дӯстон солим.

Зи ҳодисоти замону талотуми даврон,
Мудом марди хирадвор ҳаме бувад ҳозим⁵.

Агар ҳавоси⁶ табиӣ мусаххарат⁷ гардад,
Зи рӯйи илм шавад илм дар бадан ҳоким.

Адим, мисраи аввал дубора кун такрор,
Ба раҳнамон улуми акадимӣ Осим.

Аз вохӯрию сӯхбат дар Пажӯҳишгоҳи осори хаттӣ шоир
Адим худро ватандор эҳсос намуда чунин нигошта буд:

Пас аз гузашти замони панҷоҳ сол,
Ҳумон авҷи саодат ба ин тараф зад бол.
Тамоми умр ҳамин орзу ба хотир буд,
Кучост толеи фархундарӯзи фарухфол.
Ки то расам ба мулоқоти ҳамдиёри худ,
Шавам зи сӯхбаташон баҳраманду ҳам хушҳол.

1. 12 УҚТАБАРИ СОЛИ 1983, Р-НИ ЧИЛИҚУЛ САИД ЗАМОНИДДИН
ШОҲҲУСАЙНЗОДАИ ШУҒНОӢ, ТАХАЛЛУСИ АДИМ.

2. Коим — устувор, пойдор.

3. Озим — азмунанда.

4. Алтоф — лутфҳо, меҳрубониҳо.

5. Ҳозим — дурандеш, эҳтиёткор, доно.

6. Ҳавос — даркунанда, қувваи баланди ҳисӣ.

7. Мусаххар — фармонбардор.

Бад-ин умед дар ин чо зи баъди даҳум мох,
Дамид ахтари баҳтам зи ғушаи иқбол.
Ки бистучоруми январ ба рӯзи чоршанбе¹,
Шудам мушарафи дидори дӯстон алҳол.

Аз он ки соғари лабрез аз майи шодӣ,
Шуда синаи ман з-ин нишот молотол.

Лазо² сипос гузорам зи Осимӣ акнун,
Намуд сайқали таъям зи гарди занги малол.

Хушам зи чумлагии дӯстони ин маҳфил,
Қунам ба чону дил ибрази имтинон зи Қамол³.

Ба хотири тақдими китоб аз эҷодиёти Собири Тирмизӣ шоир миннатдориашро нисбати сарвари академии чунин ба қалам додааст:

Расон пайки хабар мар Осимиро,

Саломи оташини лозимиро.

Китоберо ба ман бинмуд эъто,

Шудам мархунӣ⁴ эҳсонаш саропо...

Талаби дигари шоир Адим ин буд, ки миёни аҳли илму адаб шеърхонӣ кунад, шеърӯ суҳанони онҳоро шунавад. Аз толеи шоир ва банда соли 1984 дар Бадахшону Душанбе гузарондани чорабинихон чашнгирии таъсиси 60-солагии вилояти Мухтори Қӯҳистони Бадахшон дар нақша меистоданд ва сарвари Академия М. Осимӣ ба ин хотир аз А. Маниёзов, ки директори Пажӯҳишгоҳи Рӯдакӣ буд, хоҳиш намуд, ки воҳӯрии шоир Адим бо аҳли илму адаб дар толори институт баргузор гардад. Маҳфили мазкурро академик Муҳаммадҷон Шукуров (Шакурӣ) идора мекард. Ба ғайр аз шеърхонии тӯлонии Адим аз минбар ҳамчунин шоирон ва фозилони дигари Бадахшон Н. Шанбезода, Маҳмадалишо Ҳайдаршо, Ширин Бунёд, Ато Мирхоҷа, С. Амдинов ва дигарон шеърхонию суҳанронӣ доштанд. Гирдиҳамони мазкур аз маҳфилҳои муқаррарӣ бо тараннуми назм ба ду забон (тоҷикӣ — дарӣ ва шугʻнонӣ) тафовут дошт.

Дар ин бора рӯзи дигар ба устод Осимӣ ба тафсил нақл кардам, устод дар хотимаи сӯҳбат изҳори қаноатмандӣ намуда, мухтасар чунин гуфт:

— Ҳам лаъл ба даст расиду ҳам ёр наранҷид...

1. Яъне ҳамоно соли 1984.

2. Лазо — бинобар ин.

3. Шоир Қамол Айниро дар назар дорад.

4. Мархун — хушудии самимона.

Чанде дертар бо савобдиди М. Осимӣ вохӯрии шоир Адим бо сарвари нависандагони тоҷик Мӯъмин Қаноат низ бо роҳ-балади банда воқеъ гардид ва мисраъҳои зайли шоир гувоҳи онанд:

Ба эътинои Қаноат мусирратам афзуд,
Хар он чи лутф намуд ӯ мутобиқи аҳвол.
Ба шеъри мухтасар ин ҷо Адим хотима деҳ,
Сухан дароз нагардад, бас аст қилу қол.

Шоири мардумӣ Давлатшоҳи Помирӣ низ яке аз дӯстону мусоҳибони устод Осимӣ ва ровии камина буд. Тибқи хоҳишам ӯ низ дастнависи эҷодашро, ки ғолибан ба забони омиёнаи тоҷикӣ сурат гирифта буд, ба захираи илмӣ шӯъбаи помиршиносӣ оварда супурд ва мунтазири гирифтани ҳаққи меҳнат гардид. Мудохилаи бевоситаи устод М. Осимӣ шоирро хушхол гардонд.

Бояд ёдовар шуд, ки тавачҷӯҳи доимии Муҳаммад Осимиро ба Бадахшон ва зодагони он ғайр аз вазифаҳои расмӣ маъмури ҳамчунин намоёндагони устод чун депутати халқ аз округи интихоботии рақами 724-и Фарму Бадахшон дар Шӯрои Олии ИЧШС беш аз пеш устувор сохт. Ин буд, ки ташрифҳои пай дар пайи ҳарсолааш ба кулли ғӯшаҳои дуру наздики Бадахшон ба расмӣ даромада буд. Мардум муштоқи дидору шунидани суханони судманди хизматгори ҳеш ва хизматгорашон мунтазири фаҳмидани талабу дархостҳои мардум буданд. Мақоли «Меҳру муҳаббат дар чашм» дар мисоли ҳамдигарфаҳмию дӯстии тарафайн гиреҳи бисёр мушкилоти сарбастан зодагони Бомӣ Чаҳонро кушод. Ин ҷо як лаҳзаи таассуроти устод Осимиро аз сафари яққояшон бо дӯсти бародаргаштааш шоири номдори Тоҷикистон Мӯъмин Қаноат ба Бадахшон ва вохӯриашон бо сокинони он дар Хоруғ ёдрас месозем, ки дар бораи он расонаҳои вилояту ҷумҳури низ иттилоъ доданд. Аз ҷумла, муҳбирони рӯзномаи «Комсомоли Тоҷикистон» (аз 01.05.79) ба саволи худ аз устод Осимӣ чунин ҷавоб шуниданд ва онро дар ин намуд дар шумораи ҷашни Якуми Май ҷоп карданд:

«Муддате қабл дар вохӯри, ки бо сокинони шаҳру деҳаҳои Хоруғ баргузор гардид, шоири мумтоз, депутати Совети Олии Мӯъмин Қаноат бо ман ҳамроҳӣ дошт. Ӯ шеър мехонду нишастагонро бо сеҳри сухан афсун мекард. Дар толор садое шунда намешуд. Ӯ шеър мехонду ба чеҳраи нишастагон менигаристам ва меидам, ки ба ҷи эҳсоси ширин онҳо шоирро ғӯш мекарданд. Аз ҳама аҷибаш дар фарҷоми вохӯри бисёр интихобкунандагон таклиф мекарданд, ки чунин вохӯриҳо бо шоирон, олимон, рассомон ҳар сари чанд вақт баргузор гарданд. Ин нака-

зи ғайримуқаррарин интихобкунандагон гувоҳи ихлосу имони мардум ба шеър, ба илм, ба санъат буд».

Солҳои сарварини М. Осимӣ ба академия кормандони шӯъбаи помиршиносӣ тобистони ҳар сол аз пайи гирдоварини арзишҳои маънавӣ ба манотиқи Бадахшон рафтуомад мекарданд.

Тобистони соли 1982 пеш аз сафари навбатии Бадахшон назди устод Осимӣ рафта, аз хусуси нақшаи экспедитсияи филологини навбатӣ сӯҳбат ороестем. Устод, ки пешакӣ аз зодгоҳи дурдастам Бачуви ноҳияи Рӯшон огаҳӣ дошт, изҳор кард, ки ин дафъа он ҷо хоҳад рафт. Аз номи ҳамдиёронам пешакӣ ташаққур гуфтаи ва аҳд кардем дар Хоруғ вомехӯрем. Интизорини ҳафтаинаам дар Хоруғ бе натиҷа монд: омадани устод тӯл кашид ва бо дастаи кормандонам Язғулом рафтам. Пас аз бозгашт аёнам шуд, ки устод Осимӣ ҳамроҳи хешам муҳаррири «Бадахшони советӣ» Н. Дорғабеков пагоҳии барвақт ба Бачув рафта бо деҳа шинос шуда, бо сокинонаш мулоқот карда, бегоҳӣ ба Хоруғ баргаштааст. Инашро низ дарёфтам, ки барои чарогон намудани Бачуви Боло (дар Паст—Бачув он замон чароғи барк равшани медод) ба интихобгарони хеш ваъдаи катъӣ додааст.

Бо роҳи қачу килеби пурҳоку санги мошингард ба Бачув рафтани устод Осимӣ сокинонашро дар ҳайрат андохт, чаро ки то он дам (ба истиснои сафари якҷояи проф. А. З. Розенфельд, А. Л. Грюнберг бо бахонаи ҷустуҷӯии «одами барфзод») ҳеҷ як олими тоҷик он ҷо қадам ранҷа накарда буд. Қадамгоҳи устод аз он ғоҳ ба баъд зиёратгоҳи донишмандону адибони дигари тоҷик гардид ва инро метавон бо мисол баён сохт.

Ҳангоми дар Хоруғ гузаронидани яке аз ҷашнвораҳои солонани устод Айӣ, ки бо ташаббуси роҳбарияти вилоят ва ширкати М. Қаноат, М. Шақурӣ, А. Маннӯзов, А. Абдуманонов, Х. Шодиқулов ва дигарон баргузор гардид, ба меҳмонони Бачув рафтаи ро пешниҳод намудам, лек дар ибтидо дудилағӣ руҳ дод. Он ғоҳ ба меҳмонон рӯ оварда гуфтаи:

— Сарварамон Муҳаммад Осимӣ барои ҷустуҷӯям аз ҳеҷ кас напурсида ва аз ҳеҷ киз натарсида Бачувро зиёрат кард, ҳоло он ки Шуморо худам бурдаи...

Ҳама ба Муҳаммадҷон Шақурӣ ва Муъмин Қаноат ҷашм дӯхтаи. Устод Шақурӣ сари ризоният ҷунбонда илтимосамро пазируфт ва гуфт: — Майлаш, ман розӣ, то ҷое мошин равад, бо мошин, нашавад пиёда...

Азбаски як мошин дар ихтиёр доштем, мо ҷор таи (устодон Шақурӣ, Муъмин Қаноат, Маннӯзов, каминна) ба сайри Бачув равон шудем ва нисфирӯзӣ он ҷо расидем. Сайругашт каме тӯл кашид ва пеш аз баргаштан хоҳиш шуд хонаи бародарам Ҷура ҷойхӯрӣ даромада, сонӣ баргардем.

Офтоб пушти кӯх пинҳон гашт ва даруни хона торикӣ ҳукм-фармо шуд. Фармудам лампаро даргиронанд. Меҳмонони дигар ба Мӯъмин Қаноат —депутат нигаристанд, чунки ӯ даруни мошин, ғайр аз сарғаҳи Бартанг аз чароғи барқ таъмин гаштани тамоми деҳоти ноҳияи Рӯшонро қисса карда буд. Устод Мӯъмин Қаноат бе савол посух дод:

— Ҳукуматдорони район ҳамин тавр ахборот додаанд, хуб шуд, ки акнун худамон дидем. Муҳаммадҷон Шакурӣ илова кард:

— Хуб шуд, ки торикӣ фаро расид, вагарна набудани чароғи барқро пай набурда мерафтем...

Бачувиён бо сипос иқроранд, ки қадамҳои мубораки устодон Осимӣю Мӯъмин Қаноат дилу диёрашонро равшанӣ ато карданд.

Соли 1987 аз шӯъбаи забонҳои эронии Институти забоншиносии Маскав ба унвони маъмурияти Пажӯҳишгоҳи Рӯдакӣ мактубе расид, ки тибқи он маълум гашт: садумин солгарди поягузори помиршиносӣ ва лаҳҷашиносии тоҷик, нахусткомиссарии халқии Помир проф. Иван Иванович Зарубин (1887—1964) фаро мерасад ва бо ширкати тарафайн гузаронидани чунин ҷашни мавлуди тоҷикишиносу помиршинос дар нома хоҳиш карда шуда буд. Бо номаи мазкур ва нақшаи чорабиниҳои Пажӯҳишгоҳи Рӯдакӣ ҳамроҳи А. Маниёзов назди сарвари Академия рафтем. Устод Осимӣ пешниҳодамонро пазируфт. Танҳо дар ду ҷо (Душанбе ва Хоруғ) гузарондани конференсия боиси пурсиш гашт, ки шарҳашро чунин вонамуд сохтем: баъзе эроншиносон ва помиршиносони Маскаву Ленинград аз нигоҳи сину сол ва ноустувории боду ҳаво помирравиро ихтиёр надоранд. Пешниҳодамон писанди устод шуд ва бо имзоиаш ба номи котиби ҳизби вилоят С. Бекназаров нома ирсол гардид. Пас аз чанде бо имзои нахусткотиби ҳизби коммунист ба забони русӣ ба номи М. С. Осимов бо чунин мазмун телеграмма расид:

«Кумитаи вилоятии ҲК Тоҷикистон изҳори боварӣ менамояд, ки конфронси мазкур ҳам дар таҷлили ҷашни профессор Зарубин ва ҳам ҷалб намудани диққати олимони ба омӯзиши минбаъдаи забонҳо, лаҳҷаҳо, фолклор, таърих ва этнографияи Бадахшон нақши бузург мебозад. Аз ин рӯ, гузаронидани конфронсиро дар шаҳри Хоруғ тирамоҳи соли ҷорӣ 1987 мувофиқи мақсад меҳисобем».

Ҳамин тавр, тибқи нақша 28—29 моҳи август конфронсиро дар Хоруғ ва 2—3 сентябр бо натиҷаҳои дилхоҳ дар Душанбе гузарондем. Аз нигоҳи баррасии проблемаҳо ва ширкати донишмандон конфронси мазкур моҳияти умуминиттифоқӣ дошт, чунки дар қорӣ он ғайр аз олимони тоҷик донишмандо-

ни бахшҳои мухтасифи эроншиносии Маскав (В. С. Расторгуева, Т. Н. Пахалина, А. А. Қаримова, Е. К. Молчанова, В. В. Мошқало), Ленинград (В. А. Лившиц), Гурҷистон (М. Саҳокія, М. С. Чикия, Н. В. Чанишвилӣ) ва шаҳрҳои дигар бо гузоришоти илмӣ фаъолони иштирок карданд.

Баъди хотимаи бахши конференси Хоруғ фириастодағони Гурҷистон ҳамроҳи В. А. Лившиц, В. В. Мошқало, Р. Х. Додихудоев бо камолӣ майл бо ҳамон роҳи паймудан устод Осимӣ Бачувро зиёрату саёҳат карданд.

Бахши душанбегии конференси бо пешгуфтори раиси тадорукот М. С. Осимӣ оғоз ёфта пурмаҳсул гузашт. Сӯҳбати самимию ширини сарвари академиямон бо ҳар кадоме аз меҳмонан на танҳо бонси ифтихори эшон, балки ҳамаи мо ҳам маҳсуб мегашт.

Мазмун ва ғояи асосии бахшҳои помиршиносӣ, яғнобшиносӣ ва лаҳҷашиносии олимони дар конференси ширкатварзида аз рӯйи бобҳои «И. И. Зарубин ва помиршиносӣ», «Масъалаи лингвистикаи Помир», «Осор ва русуми мардумӣ» банду бастаи чорумини маҷмуаи илмии «Масъалаҳои филологияи Помир»-ро ташкил доданд, ки он соли 1992 бо тамғаи ду маркази илмии Академияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, яъне Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёти Рӯдакӣ ва Институти илмҳои гуманитарии Базаи Помир ба таъри расид.

Дар фарҷоми ин бахши ёддошт бояд аз чунин як иқдоми дигари устод Осимӣ дар қанбаи помиромӯзӣ харф занам: соли 1981 боз воридаи коргоҳи М. Осимӣ шуда пешниҳод доштам, ки назди Базаи дар Помир будаи Академия (аз соли 1999 филиали Помири АИ ҶТ) гурӯҳи ҷамъоварандағони мадорикоти забонҳо, фолклор ва мардумшиносӣ (этнография) пойдор карда шавад ва устод ризоият дода, дар ин хусус ба дӯсту шогирдаш, раиси Базаи дар Помир будаи Академияи илмҳои ҶТ, директори Пажӯҳишгоҳи биологии Помир Худоёр Юсуфбеков номи маҳсули ирсол дошт, лек он гоҳ ҳалу фасли пешниҳоди мазкур ба оянда ҳавола шуд.

Аз он ки имрӯз дар доираи филиали Помири АИ ҶТ тахти роҳбарии шогирди дигари М. Осимӣ ва Худоёр Юсуфбеков, яъне О. Ақназаров мутаносибан ду муассисаи илмӣ, тахти унвони Пажӯҳишгоҳи биологии Помир ба номи Худоёр Юсуфбеков ва Институти илмҳои гуманитарӣ фаъолият доранд, метавон хулоса кард: нақшаю орзуҳои деринаи Муҳаммад Осимӣ ва камина то андозае ҷомаи амал пӯшиданд. Танҳо як пешниҳодам, ки ба устод маъқул шуда буд, он вақт амалӣ нагашт: ният ин буд, ки назди Пажӯҳишгоҳи Рӯдакӣ маркази омӯзиши илмӣ арзишҳои ақвоми эронии шарқӣ дар мисоли омӯзи-

ши забонҳои помирӣ, яғнобӣ ва фолклори гуногунозабони сохи-
бонашон пойдор монаду дар Бадахшон пайваста ба омода сох-
тани сарчашман илмӣ машғул бошанд. Лек аз ин набояд на-
мед шуд. Имрӯз назди Пажӯҳишгоҳи забону адабиёти ба номи
Рӯдакӣ ба маънои пурраи сухан Маркази расмии эроншиносӣ
таъсис ёфтааст, ки дар доираи он гурӯҳе ба омӯзиши қиёсии
арзишҳои помирӣ яғнобӣ машғуланд. Ин чунин маънӣ дорад,
ки эроншиносии дунё тавассути кӯшишу таҷрибаи Пажӯҳиш-
гоҳи ба номи Рӯдакӣ пойгоҳи устувори бегазандро соҳиб гаш-
тааст. Аз ин рӯ, метавон гуфт: Роҳу раванди мо рост, зеро рӯ-
ҳу равони Муҳаммад Осимӣ бо мост.

5. СУХАНПАРАСТИИ М. ОСИМӢ ВА ФАРҲАНГИ ШУҒНОНИ

Меҳандӯстию меҳанпарастии устод Осимӣ, ғайр аз иҷрон
самарабахши вазифаҳои маъмурӣ, ҳамчунин дар тавачҷӯхаш
ба омӯзишу тарғиби мақсадноки арзишҳои ориёнбунёд пайва-
ста зоҳир мешуд. Ёдоварӣ ва баррасии арзишҳои маънавии қавм-
ҳои эронӣ хиндӣ дар маркази диққати М. Осимӣ менстод.
Омӯзишу тадқиқи масъалаҳои ҳамбастан таъриху тамаддуни
мардуми ҳешро М. Осимӣ мисли алломаи дигари халқи тоҷик
Бобоҷон Ғафуров тавассути созмон додани кунгураҳои мин-
тақавию байналмилалӣ ба роҳ монда, дар мавриди зарурӣ дар
ҳар қадамашон проблемаҳои сарбастаро баррасӣ ва ҳаллу фасл
мекарданд.

Ин ҷо танҳо аз хизмату заҳмати Муҳаммад Осимӣ чун лу-
ғатсозу луғатомӯз ё худ лексикографу лексиколог бо чанд ас-
нод сухан рондан вочиб аст. Чунин фаъолияти фароҳаҳлӯи
устод дар мураттабсозии Қомуси дар боло ёдшуда (ЭСТ) ҷа-
раён гирифта, бо таҳриру нашри «Луғати русӣ-тоҷикӣ» (М.,
1985) ҷамъбаст мешавад.

Соли 1982 дар «Газетаи муаллимон» бо унвони «Пастию
баландии Қомуси тоҷикӣ» доир ба се ҷилди ЭСТ арзи ақида
намудам. Баъди ба таъб расидани «Луғати русӣ-тоҷикӣ», ки
нашраш зери таҳрири М. Осимӣ сурат гирифта буд, дар яке аз
сӯҳбатҳои навбатӣ андешаи умумиамро доир ба он фаҳмидан
хостанд. Он гоҳ гуфтам:

— Таассуроти хубе аз он бардоштам. Норасонҳои ҷузъӣ ар-
зиши бузургашро паст зада наметавонанд. Маълум аст, ки аз
нашри нахустлуғати русӣ-тоҷикӣ (1949) қариб 40 сол сипарӣ
шуд ва худӣ ҳамин фосилаи калони таърихӣ аз эҳтиёҷмандии
мардумамон ба ин фарҳанги мукамал, ки шарҳи 72 ҳазор қа-
лимаи русиро ба тоҷикӣ инъикос дорад, баръало шаҳодат ме-
диҳад. Луғати соли 1949 бо вучуди камёб гаштанаш ҳамагӣ
45 ҳазор қалимаро дар бар карда буд.

Устод бо тааҷҷуб пурсон шуд:

— Теъдоди калимоти ҳар кадоми онҳоро чӣ хел аз ёд наба-
ровардаед?

Ба саволаш чунин посух додам:

— Доир ба ин навиди муҳими фарҳангӣ алақай тақризи
кӯчакero таълиф карда ба рӯзномаи «Тоҷикистони советӣ» бур-
да супурдам, нусхаи дувум дар дастам, ақалан сарсарӣ меди-
дед, хуб мешуд.

Устод танҳо варақ зада гуфт:

— Ҳозир не, баъди чоп шуданаш аз рӯзнома мехонам...

Тақризам бо унвони «Фарҳанги мукаммалу пурарзиш» дар
рӯзномаи ёдшуда (аз 02.08.1985) чоп гардид ва устод баъди
чанде хангоми вохӯрӣ қаноатмандӣ изҳор намуда, эродамро
доир ба тезондани чопи луғати тоҷикӣ-русӣ айни муддао шу-
мурд.

Доир ба суҳанпарастию вожадӯстии устод Осимӣ чанд лаҳ-
заи дигарро ба хотир меорам. Сараввал бояд таъкид намуд, ки
таваҷҷӯҳаш ба калимоту таъбироти аслан тоҷикию форсибунёд
беҳад зиёд буд. Устод чи дар асару мақолаҳо ва чи дар баро-
мадҳои худ ба забони шевою расои тоҷикӣ таъя дошта аз душ-
воргӯию муғлақбаёнӣ худдорӣ мекард.

Ибтидои соли 1983 буд. Устод маро дар даромадгоҳи имо-
рати академияи дида, наздаш хонд ва дуямон ба дафтари ко-
риаш даромадем, пас аз ҳолпурсии муқаррарӣ иброз дошт:

— Хангоми сафарҳои Хиндустону Покистон дар сӯҳбатҳо,
маърақаҳо, аз расонаҳои он ҷо бисёр калимоту ибороти сирф
тоҷикӣ ба гӯш расиданд ва онҳоро рӯйи қоғаз овардам. Пай
бурдам, ки дар забони форсии ҳозира дар ивазашон бештар ка-
лимаҳои арабӣ кор фармуда мешаванд. Агар инҳоро аз нигоҳи
забоншиносӣ санҷида ба хонанда пешниҳод созем, кори хайр
мебуд.

Пас аз чунин пешгуфтор устод рӯйхати калимаҳои дар ду
варақ бо дасти хеш навиштаро ба дастам дод. Варақгардон кар-
да дарёфтам, ки дар ҷадвали маҳсус тахти ду сарлавҳача (то-
ҷикӣ, ҳиндӣ, урду ва форсии ҳозира) қариб сад калимаи соф
тоҷикӣ ҷо ба ҷо карда шудаанд. Тангӣи фурсати устодро пай
бурда гуфтам:

— Кӯшиш мекунам дар асоси ин калимаҳо мақолае таҳия
намуда наздатон биёрам.

— Не, ин корро накунед, бо таҳлилу имзои худатон дар ягон
рӯзнома ба чоп супоред, — ба таври катъӣ эътироз дошт устод.

— Муаллими мӯхтарам, — бори дигар муроҷиат кардам ба
устод, — ҳар риштаи илм бо маводу сарчашмаи худ ва даҳола-
ти аҳли фаҳм арзи вучуд менамояд, ҳоло он ки маводи гирдо-
вардаатон тасниф ҳам шудааст, танҳо аз рӯйи луғатҳои мавчу-

да санҷидани шаклу маънои онҳо лозим меояду тамом. Худи мантиқ имзои Шуморо дар мақолаи чопшаванда тақозо дорад. — Дар ин маврид ва дар ин мавзӯ сарфи назар кардани мантиқ, ба мантиқ менамояд,—гуфт дар фарҷоми суҳбат устод Осимӣ.

Баромада рафтам. Чанд рӯз дар сарам масъалаи навиштаи мақолаи сазовори мавзӯ ва тавсияи устод чарх мезад. Натиҷагирӣ ин шуд, ки мақолаи бузургҳаҷме бо сарлавҳаи «Қаробати таърихии забонҳои тоҷикию ҳиндӣ» таълиф гардид ва бо савобдиди устод Лоиқ чун муҳаррири маҷаллаи «Садои Шарк» ба таъб расид (ниг. СШ, 1983, рақами 7, с. 110—119). Тавсифи маводи атокардаи М. Осимӣ дар оғози мақолаи ёдшуда таҳти сарлавҳачаи «Раҳовард» инъикос гардид. Ин ҷо аз дастнависи устод Осимӣ чанд вожаи марбути забонҳои тоҷикию ҳиндиро, ки дар форсӣ одатан бо муродифҳои арабӣ иваз мешаванд, тибқи таснифоти худи гирдовардандаи мадорикот, яъне Муҳаммад Осимӣ айнан пешниҳод медорам:

тоҷикӣ, ҳиндӣ, урду: форсии ҳозира:

осонӣ	саҳулат
огоҳ, ошно	мустваҳзар
гирдогирд	ҳаволи, атроф
оянда	отия, муствақбал
бӯйидан	истимом
бошанда	мутаваттин, сокин
пароканда	мутафарриқ
кашиш	ҷазб
роҳнамоӣ	хидоят
баҷооварӣ	имтисол
банд	мастуд ва ғ.

Бо дасти устод қаламрас гаштани ин гуна вожаҳои худӣ ба ғайр аз аҳамияти илмию маърифатӣ чунин тобишҳои таърихӣю сиёсӣ низ дошт ва дорад: калимаҳои мазкур ва мислашон аз ҳамбастагию ҳамраستاгӣ, дӯстию ҳамкорӣ, равобити гуногунчанбаи соҳибони забонҳои гурӯҳи эронӣю ҳиндӣ баръало гувоҳӣ медиҳанд, мақоми байналмилалӣ забони тоҷикию форсиро миёни забонҳои дигар собит менамоянд ва посдорӣ арзишҳои ниёгонро пеш мегузоранд.

Аз ин рӯ, худи мантиқ тақозо менамояд, ки чунин забони машҳури олам набояд хору зор гардад ва мавқеи таърихӣнашро аз даст диҳад.

Вожаҳои қаламрас ва ба камина дастрас намудаи устод Осимӣ ба хулосаҳои боло созгор ва ҷавобгӯ мебошанд.

Пиромуни муносибати устод Осимӣ нисбати забони тоҷикӣ (форсӣ) ва соли 1989 ба тасвиб расидани Қонуни забони Тоҷикистон метавон чунин хулоса баровард: М. Осимӣ яке аз он мансабдорони воломақоми Тоҷикистон буд, ки ба мақоми давлатӣ расидани забони тоҷикиро бо ифтихору кушудӣ пазируфт. Афзуда бар ин мавсуф пешниҳоди банди ва дигаронро пиромуни ба яке аз моддаҳои алоҳидаи Қонуни забон ворид сохтани масъалаи ҳифзу инкишофи забонҳои помирӣю яғнобӣ чонибдорӣ намуда, барои омӯзиши илмӣ онҳо шароити муносиб фароҳам овард.

Инак, меоем, ба сари нахустлугати шугнонӣ ва кӯмаки устод Осимӣ дар нашри он. Дар тӯли беш аз 10 сол (аз рӯи нақша солҳои 1960—1970, лек феълан то соли 1980) ба зиммаи камини гирдовари мавод ва мураттаб сохтани фарҳанги пахшудатарин забони Бадахшон, яъне шугнонӣ ва лаҳҷаҳои баҷувию шохдарагӣ воғузур гашта буд. Аз иҷрои мавзӯи мазкур соли 1970 ҳисобот пешниҳод гардид, ки ҳам бонси хурсандию ҳам ташвиши маъмурияти Пажӯҳишгоҳи Рӯдакӣ шуд. Хурсандӣ аз он буд, ки ба ҷойи 45 ҷузъи таълифии нақша ҳаҷми умумии дастнавис ба 150 ҷузъи ҷопӣ дакка хӯрд. Ташвиш аз он рух дод, ки дар ҳуди Тоҷикистон китобати Луғат бо чунин ҳаҷм имконнопазир буд. Барои кушонии гирехи масъала боз назди сарвари Академия М. Осимӣ рафтан ба миён омад.

Устод пеш аз баёни андешаи хеш пурсид:

— Ба фикри шумо чӣ бояд кард?

Посухи нисбатан батафсалам ин тавр мазмун дошт:

— Доир ба ҳаҷми калони дастхати Луғат ҳаминро ёдовар мешавам, ки онро ҳамроҳи муҳаррири илмӣ Светлана Васильевна Хушенова ҳар чӣ имкон буд, ихтисор кардем, то 130 ҷузъи таълифӣ фурувардем. Ихтисори миёнбаъдари бо сармуҳаррир, помиршиноси Ленинград А. Л. Грюнберг анҷом медиҳем. Ҷ мутахассиси забонҳои помирӣ, ҳоса муноҷишт, ки бозмондаи забони бохтарӣ ҳисоб мешавад. Чопашро ё дар Ленинград, ё дар Маскав метавон умедвор шуд...

— Дар бобати чопаш шояд ба Бобочон Гафурович муроҷиат кунем, — пурсон шуд устод ва афзуд: он кас аз пайдории помиршиносии мо оғаҳӣ дорад ва умед аст чонибдорӣ ҳам мекунад.

— Ташаккур, кош ҳамту шавад, — гуфтам ба устод.

Охири августи соли 1972 ҳамроҳи дӯсти самарқанднам, мудири шӯъбаи лаҳҷашиносии Пажӯҳишгоҳи Рӯдакӣ Абдураззоқ Гафуров мошиннависи «Луғати шугнонӣ-русӣ»-ро бо номаи имзогузоштаи М. Осимов гирифта Маскав назди директори Пажӯҳишгоҳи ховаршиносӣ рафтем.

Бобочон Гафуров каминари ба хузураш хуб пазируфт ва пас

аз шиносӣ бо номаи дархостии М. Осимов чихати чопи луғати номбурда болои он ба чоғишинаш В. М. Солнцев (Вадим Михайлович—холо академик, директори Пажӯҳишгоҳи забоншиносии АИ ФР, худро боифтихор шогирди Б. Ғафуров мехисобад) супориш нигошт, ки пиромуни чопи Луғати мазкур феълан ёрӣ расонад. Дар омади гап номаро худам назди В. М. Солнцев бурдаму пас аз ба қайд гирифтани эҳтиромона аз ӯ хоҳиш намудам, ки агар раво донад, номаи мазкурро бо ду имзон мубораки устоди ману устоди худ Б. Ғафуров чун хотира ба ман диҳад. Ӯ бо табассум илтмосамро ба ҷо овард ва номаи ёдшуда ҳоло дар дастам.

Бобочон Ғафуров рӯзи дигар маро бо папкаҳои даснависи Луғат дар қабулгоҳи В. М. Солнцев дида ба коргоҳаш хонд ва баъди ҳолу аҳволпурсӣ хоҳиш кард, ки доир ба тафовути ҷидди Луғати мазкур нисбати луғатҳои мавҷудани забонҳои помирӣ маълумоти мухтасар диҳам. Он гоҳ баён доштам:

— Аз рӯи ҳисоби пешакимон Луғати шуғнонии проф. И. И. Зарубин ҳамагӣ 8 ҳазор калима дорад, Луғати таълифкардан мо беш аз 32 ҳазор калимаю ибораро бо шарҳу исботи маъно инъикос менамояд...

Дар фарҷоми сӯҳбат Бобочон Ғафуров чунин гуфт:

— Хоҳ нохоҳ мо дастхати Луғатро миёни эроншиносони институтҳои худамон ва забоншиносӣ муҳокима мекунем, агар баҳои хуб гирад, чопаш дар Нашриёти Адабиёти Шарқ сурат хоҳад гирифт, агар мулоҳизани дигаре пайдо шавад, илтмос, дилозорӣ руҳ надихад. Иштирокати дар муҳокима шарт нест. Аз пайи корҳои дигар шав...

— Ташаккур, устод ба пешниҳодатон қомилан розиям, — гуфта аз коргоҳ баромадани шудам, лек аллома маро боздошта пурсон шуд:

— Аз сӯҳбат бо М. Осимӣ огаҳӣ дорам, ки доир ба аксари забонҳои помирӣ Бадахшони худамон мутахассис пайдо кардед, ба ғайр аз забони ринӣ ё худ ишқошимӣ. Ҳамин тавр?

Бо таъҷҷуб «ҳа» гуфтам...

Аз он ба баъд сафарҳои Маскавам бе бозиди Бобочон Ғафурович хотима намеёфтанд.

Пас аз ҷанде маълумам гашт, ки муҳокимаи дастхати Луғат ба фонди илми тоҷик анҷом пазируфт. Дастхати Луғат бо қарори мусбати Пажӯҳишгоҳи ховаршиносии АИ ИҶШС ба сармуҳаррираш проф. Грюнберг дастрас гардонда шуд.

Солҳои 1975—80 дар муассисаҳои Академия аз рӯи масъалаи тайёр намудани мутахассисони унвондор, хоса докторҳои илм, тадбирҳои андешида мешуданд. Аз ҷумла номи банди ҳамшомили рӯйхати докторшавандаҳо гардид. Дар яке аз сӯҳбат-

хо А. Маниёзов ва М. Осимӣ савол карданд, ки барои гирифта-ни дараҷаи баланди илмӣ чӣ нияту дархост дорам?

Шӯхиомезона наздашон чунин шарт гузоштам:

— Дар вазифаи мудирӣ шӯъбаи помиршиносӣ бошаму берун аз Душанбе дар Ленинград кор карданам дар ду фасл — зимистону баҳорон ба расмият дароварда шавад. Барои воқеъ гардонидани чунин ният асноду бурҳон ҳам пешниҳод доштам кори яқоя бо сармуҳаррири «Луғати шуғнонӣ-русӣ» проф. А. Л. Грюнберг ва таълифи рисолаи докторӣ зери назари эроншиносони он шахр: В. С. Соколова, В. А. Лившиц, М. Н. Боголюбов, И. М. Стеблин-Каменский.

Билохира дархосту талабам ба ҷо оварда шуд. Ба туфайли муҳайё сохтани чунин шароит суръати кор бо сармуҳаррири Луғат афзуд ва таълифи рисолаи докторӣ дар мавзӯи «Чинсияти грамматикӣ дар забонҳои помирӣ» сурат гирифт.

Натиҷаи роҳнамоию ғамхорӣи устодон буд, ки соли 1979 дар Шӯрои дифои Пажӯҳишгоҳи забоншиносӣ Маскав ҳимояи рисолаи докторӣам бо натиҷаи дилхоҳ анҷом пазируфт, дар Душанбе ду китоб доир ба мавзӯи ёдшуда дар ду ҷилд солҳои 1978, 1986 ҷоп гардид ва соли 1989 дар Маскав ҷилди 1 «Луғати шуғнонӣ-русӣ» ба таъъ расид, соли 1992 ҷилди 2 ва соли 1999 ҷилди 3 рӯйи ҷоп диданд. Ба устод Осимӣ ду ҷилди аввали Луғат такдим шуд, афсӯс, ки ҷилди сеюмо устод надиданд...

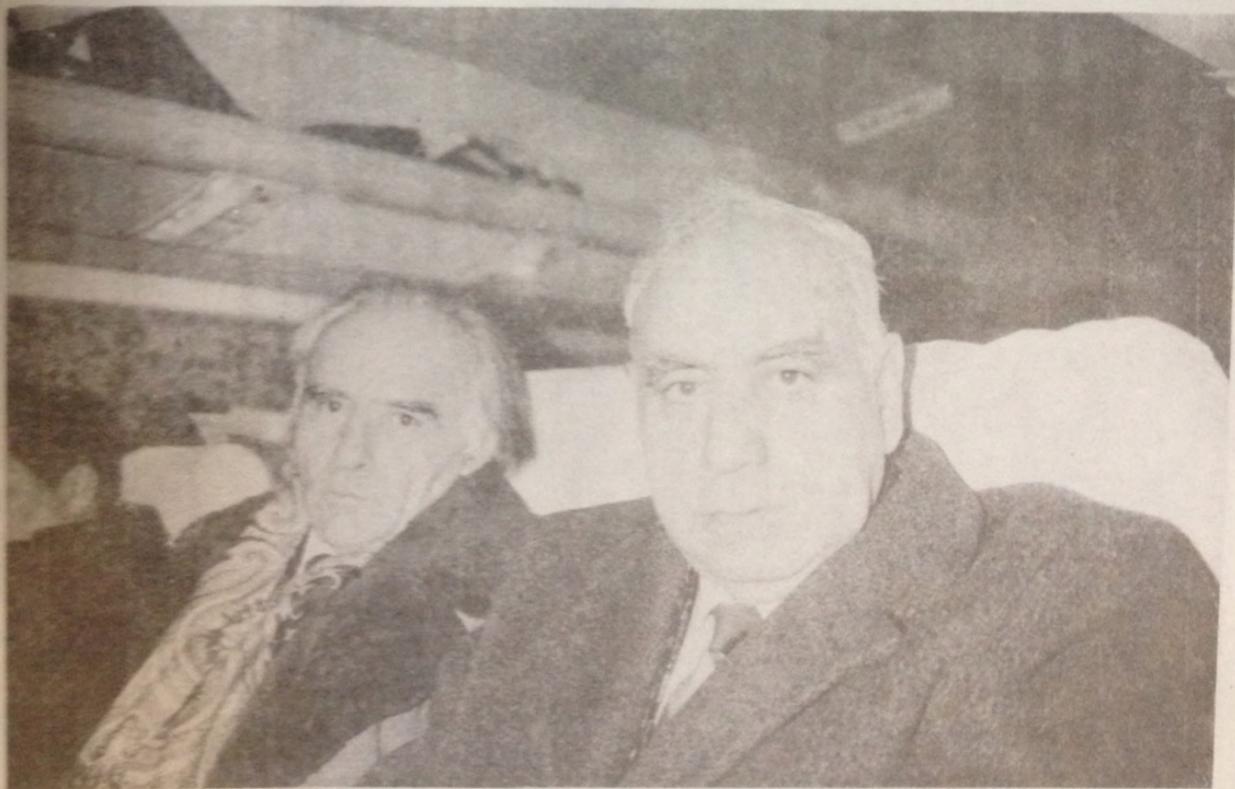
Бад-ин тарик, Муҳаммад Сайфиддинович Осимов (Осимӣ) ва пайравони содики эшон дар ҳалқаи илмҳои ҷомеашиносӣ тоҷик бахши нави илмию фарҳангии помиршиносиро ба маънои пурраи сухан пойдору ватандор сохтанд ва умед бар он дорем, ки рушду нумӯи ин риштаи илми меҳанамон минбаъд ҳам идома меёбад.

Расми 1. Муҳаммад Осимӣ — курсанти омузишгоҳи танкии ш.
Алма-Ато (солҳои 1941–1942)

Расми 2. М. Осимй ва Р. Юсуфбеков бо набераашон

Расми 3. Муҳаммад Осимӣ ва Гаффор Ашӯров дар ҳавопаймо (суратгир Абдурахмон Додобоев, моҳи феврالی соли 1989)

Расми 4. Суҳбати М. Осимӣ бо гурӯҳи конгрессменҳои амрикоӣ бо сарвари Чексон.

Расми 5. Аз чап ба рост: дар қатори якум — Б. Шукуров, М.С. Осимӣ, академик Н.Н. Некрасов (Москва), П.И. Горбачёв; дар қатори дуюм — Х. Саидмуродов, Н. Артюхин (Москва), Р. Раҳимов. Норақ, соли 1975.

Расми 6. Соли 1982. Гуруҳи олимони Тоҷикистон бо шоири Бадахшони Афғонистон дар ҳузури Президенти АИ ҶТ М. Осимӣ. Аз чап ба рост: Камол Айнӣ, Д. Карамшоёв, Адим, М. Осимӣ, А. Сайфуллоев, Д. Саидмуродов

Расми 7. Кайҳоннавард дар қабули Президенти Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. Аз чап ба рост: Ғ. Ашуров, Ҳ. Саидмуродов, К. Айни, М. Осимӣ, кайҳоннавард К.П. Феоктистов бо ҳамсараш, П. Соложенкин (ноиб Президенти) З. Дустмуҳаммадов (ноятиби кумитаи ҳизбии Академияи илмҳои 70).

Расми 8. Маросими сукурдани дипломи мунофоти байналмилали ба номи Абуалй ибни Сино ба шуъбаи фалсафаи Академии илмҳои Тоҷикистон барои муваффақиятҳо дар омузиши таърихи фалсафаи Шарқ. Мунофотро "Агентство печати новости" (АПН) ба муносибати ҳазораи Сино таъсис карда буд. Дар сурат: профессор С. Хачатуров (муовини аввали раиси АПН) ба мудирӣ шуъбаи фалсафаи Академия Гаффор Ашӯров дипломи сукурда истодааст. М. Миршанир — шоири халқии Тоҷикистон, В. Новициев — муовини аввали Раиси Шӯрои Вазирони Ҷумҳурии Муҳаммад Осимӣ, Гудҷаҳон Вобосодицова — котиби Ҳизби Коммунисти Тоҷикистон (соли 1981).

Шарофиддини Рустам
Узви нобасти АИ ҶҶ

НЕКИ БИМОАД ҶОВИДОИ

Дуни савдо бизгаря,
Андухи дилои бизгаря,
Хам навбати мо бизгаря,

Аммо ба сад рағзу нишом
Чун офтоби дурфишом
Неки бимоад ҷовидом.

Доих

Президенти Академияи илмҳои Тоҷикистон, академик Муҳаммад Осими ба илм ва рушди он, аз ҷумла забоншиносӣ, аз заминҳои маърифати халқу Ватан, давлату миллат муносибат мекард, ба аҳли илму адаб бо рағбати том ҳамкорӣ менамуд, ба тарбия ва сабзиши ҷавонони соҳибистеъдод ба ҷон хавасманд буд, аз бозёфтҳои аҳли эҷод мисли дӯстонаш Мирзо Турсунзода ва Носирҷон Маъсумӣ илҳом мегирифт, бо ҳар роҳ эҷодкоронро сарфарозу рӯҳбаланд менамуд, баҳри инкишофи илму тарбияи олимони тадбирҳои оқилона мечует, пеши роҳи ҳасудону нотаъвоибонро нозукона мегирифт, ба олимони асил, маҳсулсан ҷавонон, ғамхорӣ менамуд.

Ман Муҳаммад Осимиро аз рӯйи қору амал, маърузаву суҳанронӣ, тадбирҳои Академия мешинохтам, бо ӯ бевосита ҳамсуҳбат нашуда будам, вале муҳаббати ӯро ба илму адаби тоҷик, аз ҷумла забон ва забоншиносӣ, пайваста эҳсос менамудам.

Охири соли 1974 дар Пажӯҳишгоҳи ховаршиносии Иттиҳоди Шӯравӣ Конфронси байналхалқӣ баргузор гардид. Дар боғи омӯзиши забони форсӣ дар маърузаи асосӣ пойтахти ҷумҳурии мо—шаҳри Душанбе дар қатори шаҳрҳои зикр шуд, ки дар он ҷоҳо забони форсиро дар ягон донишгоҳ меомӯзанд, шахсонӣ ҷудогона таҳқиқ менамоянд, аз олимони тоҷик дар қатори таҳқиқгарони забони форсӣ таиҳо ду нафар: академик Ниёзмухаммадов ва номзади илми филология Насриддин Шарофов номбар шуданд.

Маълум гардид, ки аз хусуси вазъи забоншиносӣ дар Тоҷи-

кистон на форсишиносон, балки мутахассиси забони японӣ маълумот дода будааст... Ин ҳолат ба оҳанги суханронии мо на танҳо ҳангоми сӯхбату муҳокимаҳо, балки дар қироати маърузаҳо дар сексия низ таъсир кард. Муқаддимаи маърузаи ман—«Вазъи забоншиносии тоҷик» ғайримуқаррарӣ оғоз ёфт...

Дар Тоҷикистон, аз ҷумла дар Душанбе, мисли ҷумҳурӣ ва шаҳрҳои дигари Иттиҳод ба тадқиқи забони форсӣ на шахсоии алоҳида ва ё кафедраҳо, балки муассисаҳои илмӣ ва маърифатии ҷумҳурӣ машғуланд, дар он ҷо таърих ва забону адабиёт на аз замони ташкили Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон, балки аз замони қадим, аз давраи ташаккули халқи тоҷик ва забони адабии вай, аз даврони Рӯдакиву Фирдавсӣ оғоз меёбад, тоҷиконро аз форсҳо ҷудо тасаввур намудан саҳеҳ нест, мо мардумони ҳамзабонем. Дар Тоҷикистон забоншиносони унвондор, докторҳои илм, узви Академияи илмҳо кам нестанд, дар маҷлиси имрӯза ҳафт нафари онҳо аз Академияи илмҳои Тоҷикистон ширкат доранд, ҳамаашон бо маърузаҳои илмӣ омадаанд.

Воқеан, савияи маърузаҳои олимони мо баланд буд, дар баҳсҳои илмӣ олимони Академияи илмҳои Тоҷикистон забардастӣ доштанд.

Раиси сексия Н. А. Дворянков ба олимони тоҷик ва мавқеи Тоҷикистон дар омӯхтани забонҳои эронӣ баҳон сазовор дод, ки он дар қарори сексия ва Конфронс дарҷ гардид.

Рӯз бегоҳ шуд. Аз осмон ягон-ягон барф меафтид. Мо дар ҳавлии меҳмонхона қадам мезадем. Мошине ба назди мо омаду истод. Ронанда ба назди олими шарқшиносии мо Абдуллоҷон Ғафоров омада, чизе гуфт, сипас ҳар ду, ба назди ман омаданд:

— Шуморо Муҳаммад Сайфиддинович ба назди худ даъват мекунад.

Муҳаммад Осимӣ аз рафти конфронс, мубоҳисаву мусоҳибаҳои мо комилан оғаҳ будааст. Ӯ қаноатмандии хешро изҳор намуда, аз хусуси дар матбуоти ҷумҳурӣ чизе навиштан, ҳамчунин ба масъалаи таҳқиқи илмии масъалаҳои иҷтимоии забони адабии тоҷик бевосита машғул шуданро маслиҳат дод.

М. С. Осимӣ пас аз чанд вақт бо ман доир ба мақолаи «Истифодани чанд термин» (Маориф ва маданият, 5 феврالی соли 1975) дуру дароз сӯхбат кард, чунки дар он мақола аз ягонагии забони Рӯдакиву Айни суҳан мерафт ва ба забони имрӯзаи мо сифати «нав» ҳасопдан ғалат доништа шуда буд. Ӯ дуруст гуфта буд, ки баъзе қасон аз он изҳори норозигӣ қарда истодаанд.

Ман ҳис кардам, ки дар ин боб мову М. С. Осимӣ ҳамфикр ҳастем, ӯ фикри маро тақвият меод, вале ба инқори муқоби-

лон, тарафдорони «забони нав» чизе намегуфт. Ин муносибат маро водор сохт, ки ба масъалаҳои иҷтимоии забон бештар эътибор диҳам, сарчашмаи илмии ҷаҳонро аз назар гузаронам. Маводи китоби *Забон ва замон* (1981) асосан дар ҳамин давр гирд омад.

Мо ҳама ба чашии 100-солагии зодрузи устод Айни тайёри медидем. Олими забоншинос тоҷик Раззоқ Ғаффоров ба ин муносибат бо номи *Устоди сухан* китобчае навишта, ба муҳокимаи шӯрои илмии Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АИ Тоҷикистон пешниҳод кард. Як рӯз пеш аз шӯро матни китобчаро муаллиф ба ман дода, илтимос намуд, ки ғурсат кам бошад ҳам, онро хонам.

Аъзои шӯро он китобчаро ба ҷоп тавсия намуданд. Ман аз ҳама охир сухан гирифта, ғуфтам, ки рафиқон хидмати устод Айни ва Раззоқ Ғаффоровро дуруст баён карданд. Ман ба ин фикрҳо асосан розӣ ҳастам, вале як эроди ҷиддӣ дорам, он камбудиро ислоҳ накарда, ин корро ҷоп кардан хуб нест. Он иштибохро на танҳо Р. Ғаффоров, балки дигарон низ содир кардаанд, ин нукса дар китоби пештар ҷопшудаи худ Р. Ғаффоров *Ленин дар бораи забон* (1968) низ дида мешуд (Ман он камбудихоро дар китоби «Забон ва замон» номбар кардаам).

Раззоқ Ғаффоров дар пайравии дигарон забони адабии тоҷикро «забони нав» мешуморад, асосҳои ташаккул ва асосгузори ин забонро дар асри ХХ нишон додааст. Ин «забони нав» ӯ «забони адабии миллии тоҷик» меномад, онро ба забони адабии давран пеш аз инкилоб муқобил гузошта, устод Айниро асосгузори он ба қалам додааст.

Табиист, ки муҳокимаи ҳақиқӣ оғоз ёфт. Аз аъзои шӯрои илмӣ танҳо ду нафар назари маро тарафдорӣ карданд: узви вобастаи АИ Тоҷикистон Муллоҷон *Фозилов* ва номзоди илми филология Мазорӣ Маҳадов, Академик Рачаб Амонов ва директори Пажӯҳишгоҳ Абдуқодир Маниёзов ба ҳисоб гирифтани ин эродро таъкид намуданд.

Пас аз як ҳафтаи ин баҳс дар толори Академияи илмҳои ҷумҳурӣ ҷамъомади аспирантҳо ва роҳбарони онҳо барпо гардид. Дар ин ҷамъомад президенти Академияи илмҳои Мухаммад Осимӣ 50 дақиқа суханронӣ кард, ки аз инсф зиёди он ба масъалаи забони тоҷикӣ ва мақоми он бахшида шуда буд. Ӯ аз таърихи ин забон, хидмати аҳли адаб дар инкишофи он бо як маҳбубияти хос сухан ронда, хулоса кард, ки агар мо асосгузори ин забонро муайян карданӣ бошем, онро дар аҳди Сомониён бояд бичӯем, ки ба ҷуз устод Рӯдакӣ касе ба назари ман намерасад.

М. С. Осимӣ пас аз ҷамъомад маро ҳамроҳи худ ба дафтари корнаш бурд ва афзуд:

— Ман аз баҳсатон дар шӯрои илмӣ ҳабар дорам. Ба назди ман Абдуқодир Маниёзов ва Раззоқ Ғаффоров омада буданд. Ман аз он баҳс хеле хурсанд шудам. Илми бебаҳс пойдор нахоҳад монд. Ман ба онҳо гуфтам, ки забони адабии тоҷикро «нав» ва устод Айниро асосгузори он ба қалам додан саҳеҳ нест. Ин иштибоҳро аслоҳ бояд кард. Китоби Устоди суҳан чоп шуд. Ҳарчанд асосгузори ин забон будани Айни ҳақ зада шуда бошад ҳам, дар он назари ғалат боқӣ мондааст, чунки дар он китоб хишти аввал қач гузошта шуда буд.

М. С. Осимӣ дар масъалаи забони адабии тоҷик, ташаккул ва инкишофи он мавқеи устувори илмиро ишғол ва собитқадмона ба амал татбиқ мекард, хидмати устод Айниро дар инкишофи ин рукни асосии миллат боифтихор зикр менамуд.

М. С. Осимӣ муқаддимаи Грамматикаи академикиро, ки бо ташаббуси бевоситаи худӣ ба нақша гирифта шуда буд, хеле дақиқкорона хонда, ба зери ҷумлаҳои мақбули ҳеш хат кашидааст ва ба ҷумлаи охири, ки аз хидмати устод Айни суҳан мерафт, ин фикрро илова кардааст: «ба шарофати насри реалистии тоҷик забони адабро ба пойҳои баланд бардошт».

Ман баҳри хотири дурақшони ин фарзанди боҷасорат, нексирӣшт, заковатманд, суҳандону суҳаншинос ва пурмехнати тоҷик ҳамон сатрҳоеро, ки ба зерашон хат кашида, ҷумлаи мазкурро илова намудааст, айнан меорам, чунки ҳоло ҳам баъзе қасон ин ҳақиқати таърихро ҳазм накардаанд.

«Офаридгори забони адабии тоҷик халқи тоҷик мебошад. Ин забон дар асрҳои IX—X ташаккул ёфтааст. Дар забони адабии асрҳои IX—X ҳамаи аломатҳои забони адаби: соҳибхаттӣ, сарашавӣ, устувори норма ва бартарӣ аз шева падида меояд. Дар ин давра қорҳои давлатӣ, мукотибаи расмӣ ба ин забон сурат гирифта, адабиёти бадеии оламшумул офарида мешавад, асарҳои илмӣ ва таърихӣ таълиф меёбанд. Асарҳои безаволи Рӯдакӣ, Дақиқӣ, Фирдавсӣ, Ибни Сино дар ҳамин давра ва ба ҳамин забон таълиф шудаанд. Дар натиҷа мақоми забони тоҷикӣ (форсӣ, дарӣ) торафт баланд шуда, эътибори он аз доираи Осиёи Миёнаву Хуросон берун мебарояд...»¹

«Бо ғалабаи Революсияи Октябр ва ташкили давлати советӣ дар Тоҷикистон давраи нави инкишофи забони адабии тоҷик сар шуд».²

«Маълум аст, ки ҳамаи забонҳои давраи миллат аз ҷиҳати ташаккул ва инкишоф дар як поя намеистанд. Баъзе забон-

¹ Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Иборат аз 3 ҷилд. Ҷилди 1. Фонетика ва морфология: Душанбе, Дониш. 1985. сах. 5.

² Ҳамон ҷо, сах. 6.

ҳои адаби маҳз дар давран миллат ташаккул меёбанд. Ин ҳодиса асосан ба забонҳои беҳат ва навхат мансуб аст. Забонҳои адабии мазкур дар асоси ягон шева, гурӯҳи шеваҳо ва ё забони гуфтугӯ ба миён меоянд. Забонҳои адабии соҳибхат ин давраро барвақттар тай намудаанд. Забонҳои адабие, ки мисли забони тоҷикӣ қадимхат буда, таърихи садсолаҳо доранд, дар давран нав вазиған нав касб менамоянд, такмил меёбанд. Интеллигентсияи пешқадами тоҷик бо роҳбарии Ҷумҳурии Коммунистии Тоҷикистон ба инкишофи забони адабии тоҷик аз ҳамин нуқтаи назари илмӣ муносибат карда, ба ҳама гуна забонҷӯёну забонсозон ва маҳалпарастон зарбаи қатъӣ дод. Дар ин ҷабҳа хидмати асосгузори адабиёти советии тоҷик устод Айни басо бузург аст. Ӯ бар хилофи даъвои беасоси миллатчиён таърихи зиёда аз ҳазорсола доштани забону маданияти халқи тоҷикро собит кард, барои соддаву оммафаҳм намудани забони адабии тоҷик ва инкишофи он хидмати шоистаи таърихӣ намуд, ба шарофати насри реализмии тоҷик забони адабиёро ба пояҳои баланд бардошт».¹

Бо вучуди ин баҳси ҳамзабонии мардумони Тоҷикистону Эрон Афғонистон ва муродифияти истилоҳоти забони тоҷикӣ, забони форсӣ, забони дарӣ аз байн бардошта намешуд. Ҳамин вазъ водор сохт, ки баҳри таъкиди ягонагии забони тоҷикону форсҳо соли 1988 дар Қонуни забони Тоҷикистон муродифияти калмаҳои тоҷикӣ ва форсӣ таъкидан зикр ёбад:

«Моддаи 1. Забони давлатии Республикаи Советии Сотсиалистии Тоҷикистон забони тоҷикӣ (форсӣ) мебошад».

Вале тасаввуроти ғалат ва муғризонаи «ҷудогонагии» забони муштараки мо ба дараҷае паҳн шудааст ва реша давондааст, ки ҳатто бисёр мутахассисон ҳақиқатро хазм карда наметавонанд. Ин ақидаи ғалат дар Конфронси байналмилалӣ устодони забони форсӣ дар пойтахти Ҷумҳурии Ислонии Эрон — шаҳри Техрон аз ҷониби забоншиносии рус В. Б. Иванов низ изҳор гардид. Олимон ӯро саволборон карда, норозигии худро изҳор доштанд. М. С. Осимӣ ҳамонро ба минбар баромада, аз таърихи ин забон, сарзамини ташаккули он, аз Осимӣ Миёнаву Хуросон ба дигар минтақаҳои сарзаминҳо паҳн гардидан, инчунин сабаби имрӯз ба се истилоҳ: тоҷикӣ, дарӣ ва форсӣ номбар шудани он бо далелҳои барҷаста сухан ронд. Ман гуфтаҳои ӯро бо далелҳои забоншиносӣ қувват додам. Аҳли толор ин назарро хуш пазируфтанд.

Муҳаммад Осимӣ дар ҷамъбасти Конфронс аз боби мақоми забони форсӣ, вусъати он, таълиму таҳқиқи ин забон, вазиғанҳои минбаъдаи ҳамаи форсизабонони ҷаҳон сухан ронда, аз

¹. Ҳамон ҷо, сах. 6-7.

чумла пешниҳод кард, ки забони форсӣ забони се давлат ва се мамлакати бузург — Тоҷикистон, Эрон ва Афғонистон аст, онро дар аксарияти мамлакатҳои ҷаҳон истифода мекунанд, меомӯзанд, бинобар ин ба сифати забони қорӣ Созмони Милали Муттаҳид пазируфта шавад. Ин дархостро Конфронс маъқул доист.

Муҳаммад Осимӣ гули сари сабади ин Конфронс буд. Чандин масъалаҳои мувоҳисавии илмиву ташкилӣ ба шарофати тавзеҳу таклифҳои ӯ хал гардид. Мо ифтихор доштем, ки олимони Тоҷикистонро ҳамин шахсияти бузург сарварӣ мекунад, эътибори мамлакат ва забону илми онро химоя менамояд ва баланд мебардорад.

II.

М. С. Осимӣ дар иҷрои нақшаҳои нахустпрезиденти Академияи илмҳои Тоҷикистон устод Айни бо камоли рағбат саъй менамуд. Ӯ устод Айниро мисли пайғамбар мепарастид, сабақҳои ӯро сармашқи қорӣ хеш карда буд. Яке аз онҳоро бахри ибрат ёдовар мешавем.

М. С. Осимӣ маро ба назди хеш хонд. Дар дафтари қорӣ ӯ академик Ниёзмӯҳаммадов Б. Н. ва директори Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ Носирҷон Маъсумӣ низ нишаста, ба ҳам гарму нарм сӯхбат доштанд. М. С. Осимӣ бе ягон муқаддима сухан оғоз кард:

— Ҳамаи мо медонем, ки устод Айни баробари ташкили Академияи олимони забоншиносро даъват намуда, гуфтааст, ки вазифаи муҳимтарини шумо таълифи ду асар аст: якум, тартиб додани луғати тафсирии забони тоҷикӣ, дуввум, навиштани грамматикаи академикӣ забони тоҷикӣ. Олимон қисми якуми луғати тафсириро аз Рӯдакӣ то Дониш дар ду китоб ба номи Фарҳанги забони тоҷикӣ интишор доданд. Мо таълифи қисми дуюми он ва грамматикаи илмиро дар ду панҷсола (1971—1980) ба нақша гирифтём. Вале аз вазъ ва иҷрои ин нақша қонеъ нестем. Бинобар ин Шуморо даъват намудем, ки дар ин қор ба мо ёрӣ расонед.

Ман хомӯш менишастам, гӯш мекардам. Вале чизе намефаҳмидам. Ва ниҳоят президент ба сари мақсад омад:

— Мо ба ҳамин хулоса омадем, ки масъулияти мавзӯи грамматикаи академикӣ ба зимаи Шумо гузорем ва ба қорӣ амалӣ шурӯъ намоем. Икдоми нахуст тартиб додани проспекти грамматика аст. Таълифи он алъон бояд сар шавад...

Ман ҳамин қадар чуръат пайдо кардам, ки сухани эшонро бурида, гуфтам:

— Дар чое, ки устодони мо ҳастанду ба ин илм роҳбарӣ мекунанд, ба ҳеҷ кас ҳоҷат нест, ки ба ин мавзӯ мутасаддӣ шавад ва ба навиштани проспекти чунин кор чуръат кунад. Ман мавзӯи мушаххас дорам, дар корҳои ташкилӣ ва дастурнависӣ низ иштирок мекунам...

М. С. Осимӣ ҳамонро сухани маро бурида, илова кард:

— Ин масъала ҳал шудааст, ҷойи муҳокима надорад. Мавзӯи шахсии Шумо аллакай дар шакли рисолаи докторӣ Ҳимоятгардид ва қисман ҷоп шуд. Фаъолияти Шумо дар таълифу таҳрири китобҳои дарсӣ барои мактабҳои миёнаву олӣ ба мо маълум аст. Хулоса, навбати гузоштани ин гуна қадами ҷиддӣ низ расидааст...

Ман чун дидам, ки дигар илоҷ нест, ҳамин қадар гуфтам, ки ба бовариатон ташаккур, вале як илтимос дорам: таълифи боби феълро бояд устод Носирҷон Маъсумӣ ба зима гиранд. Ҳар се устод ба якдигар маънидорона нигоҳ карданд, устод Маъсумӣ бадеҳатан лутф намуданд:

— Дидед, ҳоло ба кор сар накарда, аз гулӯи кас мегиранд ин шогирдҳо. Дар мо феълшиносҳо зиёданд.

— Аммо устоди забондону феълшинос—якто,—луқма партофтам ман.

Мо ҳамроҳи олимони Толиб Хаскашев, Абдусаттор Мирзоев, Проспекти Грамматикаи илми забони тоҷикиро баъдтар дар ҳаҷми 12 ҷузъи таълифи навишта, ба муаллифон тақсим намудем, ки бо тавсияи М. С. Осимӣ дар шакли китоб ҷоп шуд.

М. С. Осимӣ рафти таълифу таҳрир ва интишори ҳуди Грамматикаро пайваста назорат менамуд, ба раиси Шӯъбаи илмҳои ҷамъиятшиносии Академияи илмҳои Тоҷикистон устод Маъсумӣ шароит муҳайё сохт, то боби феълро, ки душвортарин қисми сарфи забони тоҷикӣ ба шумор меравад, сари вақт ва ба дараҷаи баланди илмӣ анҷом диҳад.

Дар таълифи Грамматикаи илмӣ олимони забардасти тоҷик, аз ҷумла узви вобастаи Академияи илмҳои Тоҷикистон Носирҷон Маъсумӣ, докторҳои илми филология профессорон Додҷон Тоҷиев, Ҳилол Каримов, Фарҳод Зикриёев, Толиб Хаскашев, Абдусаттор Мирзоев, Баҳриддин Қамолитдинов, Абдусалом Абдурахимов ширкат варзидаанд.

Грамматикаи академикӣ забони тоҷикӣ бори нахуст таълифгардид ва дар се ҷилд (қариб 100 ҷ. т.) дар солҳои 1985, 1986, 1989 интишор ёфт, ки қуллаи баланду раҳшони илми забон ба шумор меравад.

М. С. Осимӣ ба тарбияи кадрҳои илмӣ эътибори хоса меод ва пайваста таъкид месохт, ки ба сафи олимони шахсони тасодуфӣ роҳ наёбанд, олами илм ҷавлонгоҳи шахсони соҳибистеъдод ва эҷодкор аст, ба сифати китобҳои дарсӣ ва рисолаҳои илмӣ назорат ва талабот ҳеҷ гоҳ ва ба ҳеҷ ваҷҳ суст нашавад. Дар он замон ҳамаи рисолаҳои илмӣ дар нашриёти Дониши Академияи илмҳои ҷумҳурӣ чоп мегардиданд, бинобар ин онҳо дар шӯъбаву сексия ва шӯроҳои илмӣ муассисаҳои дахлдори он муҳокима ва баҳо дода мешуданд. Бисёр воқеъ гардидааст, ки рисолаҳои номзадӣ докторӣ ба химоя ва чоп тавсия нашудаанд, ҳатто баъзе диссертатсияҳои химояшударо лоиқи чоп надонистаанд. Албатта, шахсоне низ буданд, ки бо ҳар роҳу восита унвон гирифтаи мехостанд, ҳатто фитнаву ивғоро пеш мегиританд. Вале Муҳаммад Осимӣ ба раҳна шудани анъана то метавонист имкон намедод. Ҳоло бо овардани як мисол иқтифо мекунем, ки бонси ибрат аст, чунки имрӯзҳо бо сабабҳои гуногун ин анъанаи неки илмӣ раҳна шудааст, шахсони тасодуфӣ на танҳо ба ҳайати олимони роҳ ёфтаанд, балки имкони фармонфармой пайдо кардаанд, онҳо мепарастанд, ки мисли худашон дар илм тасодуфианд. Номзад ва докторҳои илме пайдо шудаанд ва пайдо шуда истодаанд, ки на забонро хуб медонанду на забоншиносиро.

Боре М. С. Осимӣ ба ман як лифофаи калону ғафсро нишон дода, гуфт:

— Ҳамаи ин шикоятнома аз болон коммунисти забоншинос Шарофиддини Мулло Рустам аст. Оё Шумо гуноҳи худро медонед?

— Ман аз ин шикоят ва даъвати Шумо ҳайрон нашудаам, балки хурсандам, чунки бонси гуфтугӯи озод ва ҷидди мо хоҳад гашт. Дуруст гуфтааст шикоятнавис, падари маро аҳли динрамон Мулло Рустам мегӯянд, чунки он кас муллои намозгузор ва қуръонхон буданд, дар фуруварди намозу фотиҳа мегуфтанд:

— Худоё, аз тӯҳмати ногаҳону балон охирзамон ниғаҳ дор!

Аммо ризку рӯзии оилаи мо аз пушти дехқонӣ мегузашт. Падарам дехқони асил, қорводори ҳунарманд, инсони пок буданд. Ғайбатро намедонистанд, забони насихат доштанд. Сад афсӯс, ки хеле барвақт, соли 1944 вафот карданд. Ман бо одамони дурӯя, унвонҷӯи нотайёру нолухта, унвондорони беҳабар аз илм муросо карда наметавонам. Мақтуби шикоятие, ки дар дасти Шумост, аз номи яке аз он шахсоне омадааст, ки қори хомашонро ба химоя баҳри дарёфти унвони илмӣ пешниҳод накардаем. Баъзеи онҳо бо дастгирии беҳабарони илм ва умӯ-

ман роҳҳои дигар, аз ҷумла дар мамлакатҳои дигар, химоя кардаанд. Ин шахс низ меҳодад, ки аз роҳбарон ва ташкилоти партиявӣ истифода карда, қори хомаширо химоя кунад. Барои ман забон ва илми забон муқаддас аст. Воқеан, ин талаби худӣ Шумост.

Чехраи М. С. Осимӣ гул кард ва маро водор сохт, ки асли воқеаро бо як рӯҷӯ нақл кунам..

Мардуми мо ҳикмати дорад:

— Духтар чӣ гуна?

— Модар — намуна.

Дар асоси ин ҳикमत гуфта мумкин аст:

— Шогирд чӣ гуна?

— Устод — намуна.

Ин ҳикमत танҳо барои баҳо додан гуфта нашудааст, вай аҳамияти бузургӣ маърифатӣ низ дорад. Падару модарон, мураббӣёну муаллимон, устодону роҳбарон — ҳаман масъулони қори бошарафӣ таълиму тарбия, аз ҷумла роҳбарони илмиро ба масъулият дар назди халқу Ватан даъват менамояд. Мо вазъи имрӯзаи таълимо дар мактаб, махсусан дар донишгоҳҳо, хуб медонем, вале ин вазъу ин савия ба мо баҳона шуда наметавонад, мо ҳақ надорем, ки ба сафи олимони шахсони но-тайёр ва тасодуфиро раҳнамун созем, ба онҳо шаҳодатномаи олимӣ диҳем. Устодони мо, махсусан Муҳаммад Осимӣ, моро ҳамин тавр таълим додаанд, мо ҳақ надорем, ки ин сабақро фаромӯш кунем, шогирдонро аз ин мактаб нагузаронем, шахсони нолонқро ба олами офаридгорони илм сафарбар намоем. Ба ин қори носавоб қасе роҳ медихад, ки худ ба олами илм бо ҳамин роҳ омадааст. Албатта, аз ин роҳ боздоштани шахсони тасодуфӣ, носазо қори осон нест. Мо инро дар таҷрибаи беш аз панҷоҳсолаи хеш зиёд дидаем. Вале ҳеҷ гоҳ моро қасе аз ин роҳи рост ва муқаддас нагардонидаст, чунки роҳбарон ва устодони мо, ки аз мактаби устод Айнӣ барин алломаҳо гузаштаанд, қадри ин гуна инқиломотро медонистанд. Аз мисолҳои зиёд танҳо ҳамон ҳодисаро ҳоло метавонам хотиррасон кунам, ки аз хусуси он дар боло ишора шуд.

Номзади илм, ходими қалони илмӣ Абдусалом Халилов, ки синнаш аз мо қалон буду дар вазифаҳои роҳбарии хизбу ташкилотҳои дигари Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёти академия қор қардааст, дар боби категорияи модалияти субъективӣ рисолаи докториро ба муҳокима пешниҳод намуд. Азбаски ин қор дар шакли китобча қор ҳам шуда буд, мо аз мазмун ва қимати он огоҳ будем. А. Халилов тарзи муҳокимаи рисолаҳоро хуб медонист, бинобар ин ба маҷлиси шӯъба қанд олимро даъват ва қанд тақризи пешниҳод қарда буд. Муҳокимаи қун ҳарвақта ошқоро ва илмӣ сурат гирифт. Докторшаванда қатто ба савол-

хон Категория чист?, Категорияи субъективӣ аз объективӣ чӣ фарқ дорад? Роҳҳои ифодаи категорияҳои грамматикӣ кадомҳоянд? Ҳиссаи нутқ ба кадом категория дохил мешавад? ҷавоб дода натавонист. Дар муҳокима ягон кас он корро ба ҳимоя тавсия накард. Баръакс чанд нафар чопи чунин асарҳоро зиён ба илми забоншиносӣ донистанд.

Президенти Академияи илмҳои Тоҷикистон М. С. Осимӣ аз тавзеҳи ман қонеъ гардида, гуфт:

— Шахсони ҷолоик дар илм якта-нимта ҳастанд. Вале эҳтиёт бояд кард, то ин гуна қасон ба илм роҳ наёбанд. Онҳо камбудии худро намебинанд.

Аз ин гуна одамон ҷойи гурез нест. Бо онҳо низ роҳи мадороро бояд ёфт. Вале чораи асосӣ ҳамин аст, ки аз байни ҷавонон, донишҷӯёни донишгоҳҳо шахсони хушистеъдодро интиҳоб намуда, ҳайати олимро пурра намоем, эътибори илмро пайваста баланд бардорем.

Ман ба ғамхори М. С. Осимӣ изҳори миннатдорӣ карда, илова намудам, ки иҷрои ин вазифаҳо бе дастгирии роҳбарияти Академия имконпазир нест. Ў табассуми ширин ва маънидорона карда, ба сӯҳбат хотима гузошт.

Ман ин ҳодисаро ба хотир оварда, ҳаминро илова карданям, ки имрӯз президенти Академияи илмҳои Тоҷикистони соҳибистиклол академик Ўлмас Мирсаидов дар ҷабҳаи тайёр намудани кадрҳои илмӣ он аъъанаро идома медиҳад. Бо супориши ӯ ман бори дуюм аз номи Комиссияи аттестатсионии Тоҷикистон қори шӯроҳои дифои соҳаи филологияи ҷумҳуриро тафтиш намудам. Санҷиш нишон дод, ки бо вучуди ба унвони номзадӣ ва докторӣ ноил гардидани як даста олимони сазовор дар қори ин шӯроҳо камбудии ҷиддӣ ба назар мерасад, ки аз раҳна гардидани девори боғи сабзу хурраи илм далолат мекунад. Раҳнаро сари вақт обод карда, шукӯфҳои бардавоми ин боғро таъмин намудан вазифаи таъхиринопазир ва бошарафи аҳли илм аст.

Раҳим Муслмониён
Профессор

ЧЕҲРАИ РАҲШОНИ ФАРҲАНГ

Шумхабаре синахарош аз террори тоза дар Тоҷикистони азиз пахш гашт. Ин бор доктор Муҳаммади Сайфиддинзода Осмиро куштанд. Бо зарби чаҳор тир. Дар рӯзи рӯшани 8 мурдодмоҳи соли 1375 (29 июли соли 1996).

Акнун батамом рӯшан шуд, ки чунин корҳои сиёҳ аз ҷониби душманони қаттоли миллату кишвари Тоҷикистон руҳ медиҳанд. Душманоне, ки ба ҳеҷ ваҷҳ намехоҳанд кишваре мустақил бо номи «Тоҷикистон» бар пойи худ истода бошад.

Дуруст аст, ки ҳар фарде дар дунёи худ нотакрор асту арзише дорад. Ва аммо ангуштшумор афроде ҳастанд, ки дар дунёи ҳамагон нотакроранду дорон арзишҳои ноёб мебошанд. Шаҳид Осимӣ аз ин гурӯҳи дуввумӣ буд ва ҳаст.

Устод Осимӣ, ки синни муборакаш ба 76 расида буд, дараҷаҳои илми дуктуро ва дуктурои олиро дошт, узви фарҳангистонҳои улуми Тоҷикистон ва Иттиҳоди Шӯравии собиқ буд, чанд унвону дараҷаву ҷоиҳои илмии механику байналмилалиро дарёфт кардааст.

Устод Осимӣ 50 сол пеш аз ин қори худро ба ҳайси устоди Донишгоҳи Хучанд сар кардааст. Хангоме, дар соли 1956 нахустин Донишгоҳи давлатии санъати (политехникии) Тоҷикистон бунёд ёфт, нахустин райиси он шодравон Осимӣ буд. Устод солҳо Вазорати омӯзиш ва парвариширо сарварӣ кардааст, худди бист сол раёсати фарҳангистони улуми Тоҷикистонро барӯҳда дошт. Ахиран, Анҷумани ҷаҳонии «Пайванд»-ро созмон дод, ки ҳадафи ин Анҷуман пайвастании тоҷикони дунё бо кулли форсизабонон буд. Аз тариқи ҳамин «Пайванд» устод тавонист чанд кунгураи ҷаҳонии ҳамаи форсизабононро созмон диҳад. Ва дар тадорики он буд, ки дар шаҳревармоҳи соли 1375 (сентябри соли 1996) севвумин кунгураро ҳарчи бошукӯҳтар биорояд, то кинаву кудурат барҳам хураду ваҳдати миллӣ эҷод шавад.

Устоди шаҳид Осимӣ ормонҳои созандаву густурда дар дил бисёр дошт. Аз ҷумла, дар садади он буд, ки як кунгураи ҷид-

дин илмӣ дар мавзӯи таърих ва фарҳанги қавмҳои ориёӣ орошта гардаду донишмандон аз ҳар гушаи ҷаҳон дар Тоҷикистон гирд оянду ба гуфтугӯ нишинанд. Устод ин ҳадафро дунбол мекард: фарҳанги мардумони ориёӣ, ки созандаву боз мебошад, нахуст ба дурустиву рӯшанӣ шиносӣ гардад ва сипас, ин тамаддун дар хидмати ҷаҳону ҷаҳониён гузошта шавад.

Қотилони сиёҳдил, ки ба ин кори зишт даст ёзиданд, бешак аз ормону аҳдофи волои устод Осимӣ хабар доштанд...

Шаҳид Осимӣ на танҳо як чехраи раҳшони фарҳангии Тоҷикистон, балки раҳбару сарвари ғамхору қордони қулли фарҳангии миллат буд. Устод дар майдони илму фарҳанги Иттиҳоди Шӯравии собиқ ва ҷаҳон аз номи Тоҷикистон ва ҳаман тоҷикон намояндагӣ мекард ва дар ин ҳаққи комил дошт. Ва аммо ин нуктаро бояд бо таъкид гуфт, ки шодравон Осимӣ аз ҷумлаи он рӯшанфикроне буд, ки қиблаи тоҷиконро дар Эрон меид, на дар ҷойи дигар.

Душманони миллат ва кишвари Тоҷикистон муддатҳои, ки меҳостанд миллатро аз фарҳангаш ва фарҳангро аз солорҳои арҷмандаш ҷудо намоянд. Ин чанд сол аст, ки онҳо ба мақсади касифи худ, мутаассифона, мерасанд. Яке аз сабабҳои аслии овардани бало бар сари мардуми мо ҳамин аст.

Агар дар хонадоне фарзандон ноаҳлӣ кунанду ба ҳамдигар осеб расонанд ва ё бадхоҳе аз берун дасти таъдӣ дароз намояд, вазифаи падари хонавода аст, ки бо нияти пойбарҷо мондани хонаву хонавода, ҳама гуна ҷораи судмандро андешаду ба иҷро расонад.

Ин ҳоли бас нохуш, ки сарнахи ҳеҷ яке аз ин кушторҳои фаҷеъ ханӯз ҳам ба даст наёмадааст, гувоҳӣ аз он медиҳад, ки душман хеле маққору қордон асту чунин қорҳоро аз рӯйи тарҳи ҳисобшудаву барномаи дақиқ ва тавассути абзорҳои тавонову озмудашуда анҷом медиҳад. Ин неру чунон созмонёфта будааст, ки ҳатто давлат дар баробари он очиз мондааст. Бадхоҳон чун диданд ҳар тирашон ба нишон мерасад, шерак шуданду ин бор даст ба Осимӣ бардоштанд ва шохсутуни фарҳангу маънавияти тоҷиконро аз миён бурданд; дарвоқеъ, шоҳи миллатро шикастанд.

Онҳо гумон доранд, ки бо нобуд кардани машъалдор, машъали ин миллатро батамом хомӯш хоҳанд кард ва ин қавмро дар ҷангалистони таърих раҳгум занонданӣ хастанд. Албатта, имрӯз, ки ҳақиқатан ҳам дар торикистони ҷангалӣ басар мебарем, наметавон гуфт: Худованд бо мост, ё бо душмани мост. Шояд ин бастагӣ ба худи мо дорад, ки оё вазъияти худамонро дурусту бепардоз мешиносем? Оё сабақ бардоштаву беғалат амал карда метавонем? Ба ҳар ҳол, ин рӯшан аст, ки машъалро наметавон нобуд кард, нур масдудкунандаи худро мунаввар

менамояд. (Магар кам кӯчиёро тоҷикон соҳиби шаҳру тамад-
дун кардаанд?)...

Шумхабари кушта шудани устод Осимӣ ҳамаро ларзонд, ҳа-
маро такон дод; ҷӣ дар даруни кишвар, ҷӣ дар беруни он; ҳат-
то бегонагони бетарафро. Ин хабари хунук ҳар тоҷику тоҷики-
тониرو, ки бастагӣ бо ин кишвар дораду меҳоҳад бо ҳамаи ҳам-
соягони наздику дур — Ўзбекистону Қирғизистон, Қазокистону
Туркменистон, Чину Афғонистон, Ҳинду Покистон, бо кулли
мардумони минтақаву дунё зиндагии осудаву оромона ва хайр-
хоҳона дошта бошад, ларзонду таконд. Ин хабари хунук ҳа-
маи ҳаводорони забону фарҳанги Эрониро ларзонду таконд. Ва
хушёр кард.

Ин фочеа бо забони ҳол мегӯяд, ки дар шинохти душман
бояд хушёр буд, тағофул аз аҳдофи вай марговар аст...

Шаҳид Осимӣ аз чехраҳои намирандаи миллати мост. Но-
ми ин бузургмарди гиромӣ ба шарофати ҳадамоти бузургу бе-
дарегаш, баробари ҳастии қавми тоҷик, зинда хоҳад буд.

Равншод беш аз ним қарн дар хидмати мардум ва фар-
ҳанги вай буд. Хидмате — на оддӣ, балки бузургворона ва оли-
химматона.

Метавон гуфт, ки ҳар як тоҷик, бавосита ва ё бевосита, аз
ҳадамоти ин бузургмард бархурдор будааст ва ҳаст. Хидмат-
ҳои устоди бузургворро метавон аз се баҳши умда иборат до-
нист:

1 — таълифу таҳрир дар бораи фалсафа, таърих, адабиёт,
забон, таърихи илм, ки теъдодашон ба дусад мерасад;

2 — тарбияи шогирдони фаровон, ки теъдодашонро касе на-
медонад;

3 — суҳанрониҳо, сӯҳбатҳо дар анҷуману ҳамоишҳо, мат-
буоту радиову телевизион...

Устод Осимӣ дӯст медошт корро бе овозаву дағдаға анҷом
бидиҳад. Ҳар касеро аз аҳли илму фарҳанг дарёбад, ки ниё-
зе ҷиддӣ дорад (он рӯзгор ин ҳол бисёр иттифоқ меафтад),
мекӯшид, то он ниёзро бароварда кунад, бе он ки ниёзманд
огоҳӣ дошта бошад. Ва боз муҳимтар ин буд, ки аз кори худ
ҳаргиз миннат бар сари касе намениҳод.

Лаҳзаҳое ба ёд мерасанд, манзараҳое пеши ҷашм меоянд;
лаҳзаву манзараҳое, ки аз пушташон чехраи гарму рахшону
ҷаззобе намудор мешавад — чехрае, ки заминӣ нест, аз кучо
падид омадааст; монанди пири ғайбие, ки бо худододе воме-
хӯрад, барои як дам...

Соли 1980; 18 декабр. Иҷлосияи Шӯрон олимони Фарҳан-
гистони улуми Тоҷикистон ҷараён дошт. Аз дараҷаи илмӣ
докторӣ дифоъ мекардам. Устод Осимӣ барои хузури расмӣ

ниёзе надошт. Аммо хузур ёфт; мудате мушоҳида кард; он гоҳ ба паҳлӯям омаду оҳиста гуфт:

— Арзёбиҳо хубанд; кор баҳон хуб хоҳад гирифт; пешакӣ табрик мегӯям; худам, ки маҷлис дорам, бояд биравам...

Шояд ниёз ба тавзеҳе дорад, ки нигоранда он рӯзгор як устоди донишгоҳ буду гоҳ-гоҳе мақолае ё китобе менавишт ва улфатӣ бо устод Осимӣ надошт, магар як ошноии умумӣ ва эҳтироми самимонаи дуродури инчониб ба эшон. Ва аммо азбас устод равоншиносе мумтоз ва ҷавонмарде ботаҷриба буд, бо фаросат дарёфт, ки пажӯҳишгаре ҷавону аз як гӯшаи дурафтадан Тоҷикистон ва маҳрум аз пуштибониҳои маъмули ҳамшахригарӣ, ба ҷӣ дастгирии маънавӣ ниёз дорад...

Нағз ёд дорам, ки ҳамдарси донишгоҳиам Нозирҷон Арабзода, ки солҳои 1962—65 дар аспирантура таҳсил мекард ва дар мавзӯи «Ахлоқи Саъдӣ» поённома менавишт, рӯзе омаду дар ғояти ҳаяҷон гуфт:

— Дар хузури райиси Фарҳангистон будам; устод Осимӣ хуб қабул кард; «мақоларо биёред, худам мехонам» гуфт; аз ҷой бархоста, то дами дар гуселам кард...

Он пазирой, аз рӯи фарҳанги дерини ҳоким дар Эрон, як чизи оддӣ асту ҳеч аҷобат надорад; аммо дар чорҷӯби, одоби пазиروي замони Шӯравӣ, ғайримуқаррарӣ ва хилофи чашмдошт буд.

Устод Осимӣ марде орифу огоҳ буд. Худ медонист, ки хатаре дар таҳдидаш ҳаст.

Охири дидор ёд меояд. Рӯзи 17 даймоҳи соли 1374 (7 январи соли 1996). Дар Техрон ҳамоиши ҷаҳони устодони забону адабиёти форсӣ ҷараён дошт ва устод Осимӣ дар раъси ҳайъати бонуфузи тоҷикистонӣ буд. Устод хеле пажмурда метофт, ҳарчанд худро бардаму зиндадил мегирифт. Домани мавзӯи сӯҳбат густурда буд. Устод аз идомаи фочеаи Тоҷикистон, аз кушта шудани додарзодааш доктор Ҷамшеди Осимӣ саҳт ғамгин буд. Мегуфт, ки мурдан навбати ман буд, на як ҷавоне, ки хидматаш дар пеш аст, умраш дар пеш аст...

Ҳамон рӯз устод бо заҳрхандае афзуд:

— Эҳсос мекунам, дар листашон ман ҳам ҳастам. Аммо ман аз марг наметарсам, одаме, ки умраш рафтааст, чаро тарсад?

Мо танҳо сӯҳбат доштем. Ман, ки саҳт мутаассир шуда будам, танҳо ҳамин қадар тавонистам гӯям:

— Ин тавр нагӯед, муаллим, Шумо барои миллат бисёр зарур ҳастед!

Устод бо табассуми хоси худаш нигоҳе карду сӯҳбатро таърифи дигар бурд.

Ин суҳанони устод ҳанӯз дар гӯшам садо медиҳанд: «ҳарчи»

хоҳанд, ҳамонро кунанд, аммо ман Душанберо тарк намекунам, пойтахт бароям аз ҳама чиз болотар аст». Хангоми хушбошӣ устод пурсид: «дар Душанбе чӣ кор бароятон метавонам анҷом диҳам?» Маънии пешинро такрор кардам: «Худатонро эҳтиёт кунед, хамин бузурғтарин кор аст барои ҳамаи мо». Устод ҳамон нигоҳи пурмеҳру табассуми зебандаи худро арзонӣ дошту чизе нагуфт.

Ҳифзи қони устод дар дасти худаш набуд. Балки вазифаи мардум буду давлат. Бадбахтона, мардум бечора омаду давлат хомӣ кард. Аммо душман тавонманд буду пухта. Ва корашро кард...

Устод Осимӣ хислатҳои мумтоз бисёр дошт. Чунончи ширинсухан буд, овозе форам дошт, бо тамкине тасхиркунанда сӯхбат мекард, зимни сухан шеърӣ фаровон ба забон меовард. Сӯхбатҳои устод ҳамеша ҷаззоб ва ҳамеша пурфайз буд. Гумон намекунам, ки ягон сӯхбати эшон беҳуда рафта бошад. Низ гумон намеравад, касе ҳам бошад, ки дар сӯхбатҳои устод хузур ёфта, аммо ҳаззе барнадошта бошад. Силоҳи тавонотарин ва дақиқтаринро дар ихтиёр дошт устод. Агар душмани худобехабар на бо забони камон, балки бо забони даҳон ба ҷанг меомад, яқин ки ҳар ду пирӯз буданд. Ҳайфо, ки номарди худобехабар бо камон омад ва ба гуфтугӯи яктарафа пардохт... Бас номардона, бас хоинона...

Донишманди эронӣ, доктор Хоконӣ ишораи дурусте карданд: сарнавишти устод Осимӣ сарнавишти Шайх Атторро ба ёд меоварад; ҳамон орифи бузурге, ки бинобар ҳеч, аз дасти як чингизӣ шаҳид шуд.

Имрӯз, ки ҳама аҳли Тоҷикистон ва дӯстони дигар, баҳус дӯстдорони забону фарҳанги форсиву эронӣ, дар сӯғи он гаронмоя нишастаанд, гузаштаҳо ба ёд меоянд. Дидорҳо, гуфтугӯҳо, бардоштҳо... Бардоштҳо барои замони. Чанде аз он ёдвораҳо пеш аз забон меоянд.

1. Соли 1956; мактаби миёнаи ба номи Рӯдакии Кубодиёнро ба поён мебардам. Рӯзе раҳбари мактаб, муаллим Ҷӯра Умарқулов, ки худ фарзанди Хучанд буд, ба дафтараи хонду гуфт:

— Устод Осимӣ дар ятимхонаи Хучанд омӯзгори мо буданд, акнун раиси Донишгоҳи политехники Тоҷикистон мебошанд; рӯзе дар Сталинобод (акнун Душанбешаҳр) маро диданду гуфтанд: «ту шогирди ман будиву аз ту қонеам, мехоҳам шогирдонии туро ҳам бинам, ду нафар аз шогирдонатро бифирист». Мехоҳам яке аз ҳамон ду нафар ту бошӣ.

Ва пас аз хатми мактаб ба Сафаралӣ Қосимов, хатмкунандаи синфи ўзбакӣ ва банда роҳхат доданд. Мо имтиёзи бидуни конкурс пазируфта шуданро доштем. Ва аммо банда, ки До-

нишгоҳи давлатии Тоҷикистонро (дар риштаи забону адабиёт) баргузида будам, Донишгоҳи политехники нарафтам, аз ин нома истифода накардам; вале Сафаралӣ Қосимов рафт, дохил шуду нағз хонд, пас аз Донишгоҳ солҳо дар Кубодиён муҳандис буд, обрӯи хуб гирифт ва солҳои ҳаштодум ба дунболи тасодум даргузашт (Худо раҳмат кунад).

Банда номи мубораки устод Осимиро расо чихил сол пеш шундаам: ба некиву хубӣ шундаам.

2. Худуди солҳои даҳаи 70. Дар бахши осори хаттии Пажӯҳишгоҳи ховаршиносии Фарҳангистони улуми Тоҷикистон миёни ду тан: доктор Аълоҳон Афсаҳзод ва доктор Алӣ Девонақулов носозӣ пеш омад. Барои ишғоли вазифаи мудирӣ дар бахш. Хар ду аз пажӯҳишгарони пуркор ва номдор буданд.

Райиси Фарҳангистон, яъне устод Осимӣ кӯшиш ба харҷ дод ва муваффақ ҳам шуд, то дар пажӯҳишгоҳи фалсафа бахши вежае барои таҳия ва нашри мерос таъсис диҳанд ва доктор Алӣ Девонақуловро ба раҳбарии он мансуб намоянд. Ин ду тан воқеан пурсамар кор карданд.

3. Дар ҷумҳуриҳои замони Шӯравӣ созмонҳои таълимотии илму фарҳанг ба унвони «Дониш» мавҷуд буданд. Қори аслии ин созмон ташкили суҳанрониҳои адибону донишмандон буд дар миёни мардум. Вай рисолаҳои низ ҷиҳати омма ҷопу мунташир мекард.

Дар Тоҷикистон раёсати «Дониш»-ро муддате устод Осимӣ аз тариқи корҳои иловагӣ бар дӯш дошт.

Боре садорати «Дониш» ҷаласа дошт ва рисолаи камина «Робитаҳои адабӣ» қабл аз ҷоп арзёбӣ мешуд. Устод Осимӣ, ки дастнависро хуб хондааст, баррасӣ кард ва эроде ҳам гирифт. Маслиҳат дод, ки арзёбии Константин Федин дар бораи устод Садриддин Айний ҳазф шавад. Қазия ин буд, ки адиби шаҳири русӣ бузургии устод Айниро тан дода ва суҳаноне хеле баланд дар ҳаққи эшон гуфтааст, ки поре аз он дар рисола накл шуда буд.

Устод Осимӣ бо нармии тасхиркунанда, ки вежаи худаш буд, гуфт:

— Федин хушомад назада, балки дар бораи устод Айний воқеиятро гуфтааст, валекин овардани ин суҳан аз ҷониби мову шумо, ки вориси устод ҳастем, аз рӯи одоб хоксорӣ нест, дигарон гӯянд, мезебад...

Ва албатта, ки он пора аз қавли Федин ҳазф шуд.

4. Соли 1986 устод Муҳаммадҷон Шақурӣ ба муносибати 60-солагии худ дастурхон орошт; худуди чихил нафар аз аҳли калам барои табрик гирд омаданд.

Устод Осимӣ низ хузур дошт ва дар ҳаққи соҳибчашм чанд сухан гуфт. Аз ҷумла ин бандро аз шеъри устод Бозор Собир

Дар ин сӯ аз ту моро Аҳмади Доғиш,
Дар он сӯ аз ту моро Аҳмади Порӣ,
Дар ин сӯ аз ту моро Ҳайрату Абдуш,
Дар он сӯ аз ту моро Ҳайрати доғӣ.

ба забон овард:

Ва ба ситоиши устод Бозор Собир бардошт; ҷуночи гуфт, ки мухлиси шеъраш ҳафт ва ҳафша бо шавқи тои мутолка мекунад ва пайваста аз ҳолаш огаҳӣ дорад, масалан, фалон рӯз пас аз мусофират аз фалон кишварӣ хориҷӣ дар илмишавӣ занг зада барои фалон шеъраш табрик гуфтааст...

Рӯшанфикрон пай бурданд, ки устод ин корро амдан кард чихати пуштибонӣ аз устод Бозор Собир. Маънӣ ин ҳафт, ки он рӯзгор шеърҳои шахрошӯби «Аҳмади Доғиш» ва «Девори Бухоро» тоза интишор ёфта, мавзӯи гуфтугӯҳои ҷасту баланд ва мавриди муҳокима дар Қумитан Марказии ҳизби камунисти Тоҷикистон, ҳамчунин сабаби муҷозот шудани масъулани ҳафтаномаи «Маорифу маданият» шуда буданд.

Дар хузури аҳли қалам аз устод Бозор гарм пуштибонӣ кардани устод Осимӣ, на танҳо барои шоири озодаи ростгӯ, балки умуман барои саломати илму адаб аҳамияте дошт.

5. Поёни солҳои даҳаи 80 буд. Аз Маскав ба Душанбе бармегаштаи Тифоқо дар ҳавопаймо, дар паҳлӯям устод Осимӣ ҷо доштааст. Тамоми фосилаи тақрибан чаҳорсоатаи парвоз сарфи сӯҳбат шуд. Домани мавзӯе хеле густурда. Аз ҷумла дар бораи Бобоҷон Ғафуров, Мирзо Турсунзода, талоши онҳо дар идораҳои марказӣ барои баргузори чашнвораҳои Абдурахмони Ҷомӣ, Хоча Ҳофиз, Шайхуррайис Бӯалӣ Сино; таъсири маҷаллаи вежаи адабиётшиносӣ ва фалсафа дар Фарҳангистони Улум, тавсияи Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёти Рӯдакӣ, баҳусус дар илм роҳ надодан ба маҳалгарой ва...

Ва аммо ду мавзӯе, ки аз фарҳанг миқдоре фосила дошт, саҳт дар ёд нақш бастааст.

• Яке — кашидани роҳи охани тезгард (сареъуссайр) аз шимол Душанбе то ҷануби ғарбии шаҳр буд.

Он замон мавзӯи василаи нақлияти шаҳр аз баҳсҳои доғишӣ мешуд. Баъзеҳо сохтани метро, дигарон трамвайро пешниҳод мекарданд, севумиҳо афзудани утубусҳо ва утубусҳои барқиро кофӣ донистанд... Ҳамроҳ бо устод Осимӣ дар боран сохтани метрои вежа, ончунон ки аз шимол то марказ зерза-

минӣ ва аз марказ то ҷануби ғарбӣ рӯизаминӣ, сухан рафт ва ҳамфикрӣ ба миён омад.

Мутаассифона, шароит имкон надод, ки ин мавзӯ ҳалли илмиву амалӣ худро дарёбад.

Дигарӣ — Сохтани бурҷҳои иқоматӣ дар Душанбе буд. Он замон хелеҳо аз бурҷ ҷонибдорӣ менамуданд. Ба ин далел, ки замин сарфа мешавад, масолеҳ сарфа мешавад, вақти бинокор сарфа мешавад... Устод Осимӣ ҷаласаеро дар сатҳи баланд ба хотир овард:

— Ман ба ҷонибдорони бурҷ гуфтам: шумо дар вилоҳо ба сар мебаред ва наметавонед тасаввур кунед, ки бо соқинони табақаҳои боло ҳангоми заминларза чи мегузарад. Шумо бояд донед, ки заминларза дар баландӣ назар ба рӯи замин хеле бештар мешавад. Аз ёд набояд бурд, ки Душанбе дар минтақаи серзилзила ҷой гирифтааст...

Ва ҳамин ақида пирӯз шуд ва иқдом ба сохтани бурҷҳо накарданд. Фельдан дар Душанбе хонае, ки 16 ошиёна дошта бошад, танҳо яке аст.

Яке аз дигар мавзӯоти он сафар — номаи бадарду навмедона ва илтиҷоомези устод Айни ба устод Лоҳутӣ буд. Устод Осимӣ ҳаёломез гуфт, ки бинобар андешае он номаро дар «Муқотиботи Айниву Лоҳутӣ» ҷой надодем... Банда, ки нози густохиро раво донистам, гуфтам: «агар чоп мешуд, хуб буд». Устод мулоим гуфт: «дар чопи баъдӣ бояд чоп шавад, ҳатман чоп шавад».

6. Як сӯҳбати дигар ҳам дар поёни солҳои даҳаи 80 иттифоқ афтада буд, дар хотир барои ҳамеша нақш бастааст.

Устод аз авзон фарҳангии шаҳр саҳт нороҳат буд: дар хиёбону майдонҳо пӯсти pista меафкананд, нос туф мекунанд, ба муҷассамаҳо осеб мерасонанд, мардум, ҳатто ба истилоҳ «зиёнён», бо лаҳҷаи худ ҳарф мезананд, либоспӯшии ҷавонон тибқи одоб нест, ба театр кам мераванд, ба китобу матбуот шавқ надоранд...

Устод нигоҳе амиқ ба ман дӯхту пурсид:

— Иллоти аслии ин ҳол чӣ бошад?

Азбаски ин ҳол дигаронро ҳам парешон карда буд ва муддатҳо андешаи бандаро низ машғул медошт, гуфтам:

— Ба фикри ман, сабаби аслии ин аст, ки шаҳр соҳиби аслии надорад; пойтахтро дар русто сохтанд; оё пойтахт метавонад бидуни тамаддуни шаҳрӣ рушд кунад?..

Устод ба андеша рафту таъйид кард. Ман афзудам:

— Лоақл дар Ҳисор месохтанд...

Устод ишора кард:

— Солҳои пеш, дар назарам, ин андоза набуд, ҳар кас худро эҳтиёт мекард...

Устод бо табассум ва нармағфторӣ чунон имконе барои мусоҳиб фароҳам меовард, ки вай бидуни истиҳола ҳар андешаи худро ба миён мегузошт. Ва ман ҳам гуфтам:

— Шодравон Ғафуров зиёиёни кӯҳнаро, ки аз Самарқанду Бухорову Фарғона ва... дар Тоҷикистон ва бавежа шаҳри Душанбе гирд омада буданд, мӯхтарам медоштанд. Онҳо дар ҷомеаи мо, баҳусус дар ҷанбаи фарҳанг, нақше муҳим доштанд. Бад-ин васила эҳтиром ва эътибори тамаддуни шаҳрӣ ба андозае рӯя мешуд. Ва аммо ин чанд сол аст, ки онҳо, яъне намоёндагони шаҳрҳои бузурги дигар дар Тоҷикистон ё аз миён рафтаанд ва ё аз ҷойгоҳи сазовори худ маҳрум карда шудаанд...

Устод чизҳое гуфтан мехост, аммо худдорӣ намуд ва бо дардхамин як суханро тақрор кард:

— Шояд, шояд...

ЕДБУДИ ОСИМӢ

(панҷ рӯзи ҳаёти шодравон)

Бо дархости сардабири маҷаллаи «Хучанд» Аъзам Сидқӣ мақолае дар бораи ҳаёт ва фаъолияти яке аз арбобони намоёнтарини сиёсӣ ва давлатии Осимӣ Марказӣ ва Тоҷикистон фарзанди баруманди тоҷик Абдулло Раҳимбоев (ба муносибати 100-солагии зодрӯзаш) навишта будам. Нигоришро 2-3 нафар зиёиёни шинохта мутолиа карда маъқул донистанд. Вале бисёр мехостам, ки домолло Осимӣ ҳам оиро аз назар гузаронад.

Бо ҳамин ният пагоҳии рӯзи чоршанбе (24 июли с. 1996) ба хонааш занг задам. Баъди пурсупоси муқаррарӣ илтимос кардам, ки нигориши бандаро хонда фикрашро бигӯяд. Розӣ шуд. Осимӣ қаблан аз иншои мақола огоҳӣ дошт. Бегоҳии ҳамон рӯз ба ҳавлияш рафтам. Дар рӯйи ҳавлӣ ӯ бо дӯсташ Рустамбек Юсуфбеков машғули шохмотбозӣ буд. Баъди 5—10 дақиқа бозӣ анҷом ёфт. Мақоларо супурдам. Осимӣ гуфт, ки як—ду рӯз корҳои таъҷили дорад, рӯзҳои шанбе—якшанбе мақоларо мехонад ва ҳафтаи оянда муҳокима менамоем. Дар ҳамин лаҳза Р. Ю. Юсуфбеков—рафиқи деринаам, ки хеле ҳурматаш мекунам, мақоларо ба даст гирифта ду—се ҷояшро хонда эрод гирифт. Ба эроди ӯ розӣ нашудам. Хуллас, байнамон камтар мунозира шуд. Осимӣ хомӯш буд. Ниҳоят, гуфт, ки мақоларо аз рӯйи мантиқ мутолаа карда, ба он баҳо медиҳад. Банда гуфтам: айни муддао мешавад. Баъд таом (голубцы) оварданд, ки оиро дар хонаводаи камина «кафтарақ» мегӯянд. Баъди таом хайрухӯш карда бо дили хичил ба хонаам рафтам. Ҳамон шаб ҳолаи парешону хобам ноором буд.

Пагоҳии рӯзи панҷшанбе (25 июл) ба Осимӣ занг задам, мехостам аз эшон узр бипурсам (гумон доштам, ки аз мунозираи дишабаи мо шояд ранҷида бошад). Осимӣ дар посух гуфт, ки ҳеҷ воқеаи ранҷовар ҳис накардам. Хуб шуд, ки занг задед, худам мехостам ба Шумо занг занам. Мавзӯи баҳси шумоён маро водор сохт, ки мақоларо худи дишаб мутолиа намоям. Ва пешакӣ (бо телефон) фикрашро гуфт: «мақолаи писанд афтод, бисёр заҳмат кашидед, кори савоб кардед. Баъзе фикру муло-

хизахо дорам, бояд якҷоя муҳокима намоем». Поёни гуфтугӯйи телефонӣ ҳамин буд, ки рӯзи якшанбе (28 июл) соати 13 дар кулбаи камини вомехӯрем. Ваъда додам, ки рӯзи чумъа мохишкор рафта, насиб бошад, моҳии наву тоза дошта меоям ва рӯзи якшанбе бо мохибирён пешинӣ мехӯрем. Фикрам писанд омад.

Вақти мулоқот ҳам фаро расид. Камини ба «Жигулии» худ савор шуда ба ҳавлии Осимӣ рафтам. Ҷ баъди 2—3 дақиқа ивази либос карда баромад. Бори аввал дидам, ки ба сараш тупии чустӣ пӯшидааст. Дар мошини ҳини гапзанон гуфтам: «домулло, ба Шумо тупӣ зебидааст, чӣ мешуд, ки минбаъд ҳам тоқӣ пӯшида мегаштед». Муҳаммадхон гуфт: «рӯзҳои охир гармии офтоб баланд шуда ба майнаам таъсири нохуш расонда сахл аз тоб гардонд. Бинобар ин пӯшидани токиро ихтиёр кардам. Воқеан, тоқӣ чизи нағз будааст, домулло Ғафуров ҳам бисёр вақт тоқӣ пӯшида мегаштанд, ки бесабаб набудааст». Гуфтам: «дуруст аст, вале дар тобистон арақчин ё ки тоқии сафеди сабук («ҳочипӯшак») пӯшидан беҳтар (аз назари беҳдошт). Ба манзил расидем. Ҳама чизро пешакӣ тайёр карда монда будам. Гуфтам: «домулло, аввал хӯроки пешин мехӯрем, баъд сӯхбат». Осимӣ розӣ шуду дарҳол мақолро вирди забон овард: «аввал таом, баъд калом». Мохибирёно оварда мондам. Машрубот ҳам буд. Гуфтам: «домулло, аз кадомаш хоҳед мерезам, аммо маъзарат мепурсам, ба ман нӯшидан мумкин нест, чунки Шуморо бояд бо мошин ба манзилатон бурда монам». Осимӣ гуфт: «табъи дил шуд, ман хоҳиши нӯшидан надорам, биёед ҳамин ғизои ҳалолро бе шароб ҳазм кунем. Мохибирёно бо иштиҳои том хӯрдем. Таоми дигарро кашида овардам. Пурсид: «ин таом чӣ ном дорад? Гуфтам: «димлама». Савол кард: «Абдусаттор Кобиловро мешинохтед, ё не? Гуфтам: «хуб мешинохтам». Ва шодравонро таърифу тавсиф намуда баъзе қиссаҳои бо ӯ вобастаро нақл кардам. Осимӣ ҳам раҳматиро бисёр дӯст медошт. Ниҳоят, ҳазломез гуфт, ки ҳамин таомро Абдусаттор «фултон» номида буд ва таърихашро ёдовар шуд.

Баъди таом ба кор шурӯъ кардем. Ҳама саволҳоро муҳокима, муаммоҳоро ҳаллу фасл намудем. Ду-се истилоҳи навбунёди дар мақола зикрфтаи банда—улумистон (академияи илмҳо), байналмилалгаро (интернационалист), таваллуднома (метрика) ба он кас маъқул шудааст.

Дар бораи як чумлаи мақола: «У (М. Р.) барои аз алифбои арабиасос ба алифбои лотинӣ гузаштани халқҳои арабиҳат (му-сулмонон) хизмати босазо ба ҷо овард» бо иштибоҳ пурсид, ки «магар аз хатти арабиасос ба хуруфоти лотинӣ гузаштан икдоми

хуб буд?». Бо далаху исбот намудам, ки ни якдони нек буд, зеро хати арабӣ дар навишту талаффузи асили истилоҳҳои намини байналмилаалӣ бо душвориҳои зиёде рӯ ба рӯ меояд ва очизу нотавон аст. Ва боз изофа намудам, ки тамоми ҷамоҳири туркзабони собиқ шӯравӣ аъён аз хуруфоти кириллӣ ба хуруфоти лотинӣ гузаштаанд. Баида тарафдори ҷунин тасмим ҳастам.

Сӯҳбатамон то соати 19 идома ёфт, бисёр самимона ва бохусни тафоҳум анҷомид. Камини бо Муҳаммадҳои Осимӣ қариб ним аср боз шиносӣ доштам ва борҳо ҳамсӯҳбат будем. Лекин ягон маротиба ни хел мулоқоти тӯлонӣ надоштем ва то ни дараҷа бо дили кушоди дӯстона мусоҳиб нашудаем.

Тибқи аҳду паймони мебоист мирибаъд ҳам ни гуна сӯҳбатхотакрор ёбад. Аммо... хайҳот, сад афсӯс, ки ни боздиду мусоҳиба воқасни будааст... Хини сӯҳбат андар масовли мухталифе табудули афкор намудем. Насиб бошад, рӯзе бархе аз онҳоро рӯйи қоғаз меоварам, қисми дигарашро бо худ... мебарам.

Зимни мусоҳиба Осимӣ андешани хешро ба такрор иброз дошт: «мову Шумо умри нағз дидем, ошу нонамонро мувофиқи ризқамон хӯрдем, настиву баландҳои ҳаётро тай кардем, талхию ширинии онро чашидем, одаму оламо дидем, акуну пураш рафту камаш монд. Аъён ман фақат якто ниёт дорам — боздоштани миллати тоҷик аз вартаи ҳалокат ва барои иҷрои он то ҷонам дар рамак ҳаст, саъю кӯшиш ба ҳарҷ медиҳам. Ба ман дигар мансабу обрӯҷӯӣ даркор нест, будагиаш ба ҳафт пуштам мерасад, нишооллох...»

Сонӣ Осимӣ речаҳои илмию эҷодии мирибаъдан хешро мухтасар нақл кард. Дар охири сӯҳбат ваъда дод, ки аз ҳуди фардо (яъне рӯзи душанбе) ба масъалаи Абдулло Раҳимбоев ба таври ҷиддӣ машғул мешавад.

Соати 19 Осимиро ба мошин савор карда ба хавлинаш бурда мондам. Ба пешвоз ҳамсараш баромад. Осимӣ ба завҷааш рӯ оварда бо шӯҳӣ гуфт: «Шумо вақти рафтани аз ман се чизро илтимос карда будед: 1) шароб нанӯшам; 2) ни касро (ба камини ишора карда) наранҷонам; 3) ба сиёсат дахл накунам. Ду илтимоси аввал иҷро шуд, вале сеюмаш не, ҷунки ҳуди мавзӯи мулоқот аз аввал то охир сиёсӣ буд, хоҳ-нохоҳ, ба он даст задни лозим омад. Мебахшед, азизам... Хама табассум кардем. Бо онҳо хайрбодӣ кардаму ба хона баргаштам.

Хӯроқи шомиро хурдаму дурнамо (телевизор) монда дидам, ки мусоҳибаи Миршақару Осимию Юсуфбековро намоиш медиҳанд. Дарҳол ба Осимӣ занг задаму пурсидам: телевизор дида истодаед? Ха, гуфт. Шаб ба хайр гуфтаму гӯшаки телефони мондам.

Шодравон Мухаммадхон Осиёй қадимёру қамсоғу қамно-
му ҳамрарёю хайрхохи қамина бӯд, дар даҳлаҳон мушиқиду му-
ҳини хастам кӯмаки мълалэй мердсонил. Аз некиҳон шодравон
яктош ҳамин аст, ки агар Осиёй дар закташ дастирӣ ва ёр-
дам намекард, мекнатн ҷаҳилголаи бинда — китоб панҷӯлдани
«Фарҳанги тиббӣ» ҳеҷ гоҳ рӯйи ҷопро намекард.

Елат ба хайр, ҷӯран ҷонӣ!

Татогин 29 нол — рӯзи душанбе (шояд бехӯда набошад, ки навроҷини ни рӯзи рӯзи бехосият мегонанд), тақвими соати 10-и хамсоним шумабаре раёнд. Осмиро хамин навоҳи кӯшидаанд. Бовар накарда, қариб буд ӯро дашном дехам. Бо тегефон ба чор тараф (ба хонаи Осми нил) зант задан, назо воқаро аниқ карда наҷавонистам. Мошин савор шудаму бо хонаи паршону дили бекарор роҳи халқи Осмиро неш гирифтаам. Ханӯз аз даромади кӯҷаи «Пронер» нишонҳои ноҳуши хувайдод шуд. Мошинро сари роҳ монда нибда сӯйи халқи Осми мерафтаам. Хар қадар ба халқи назики мегомадам, шумабар ағитар мешуд. Қарибни халқи сазогон гираву нола ба сӯнам расид. Дигам саҳт ба фашор омад, ақволам бад шуд. Рӯнам муқаму сарқуб бо доду фиғон вориди хона шуд... дидам, ки Мухаммадхони аниқ шалқид дар рӯйи чопан ба хоби абади рафтаву атрофини хам ноҳону гирифта монда. Аз сӯзу гӯдог ва нодаву фиғони долару фарзандону набарогон ва халқу хамсонгон ҷигарҳо поря мешуд...

Ханон рӯз баъди аз Хучанд ба Душанбе омадани хешу табор ва сӯру дӯстони шодраном мисъалди ба Хучанд бурда гӯрондани часади ӯ ҷилди ба микъ омад. Фикриро гӯноғӯи буданд. Дар ни боб банди хам фикрамро ба бародари Осми Асқаддингон (дар хуҷӯри Абдурашид Раҷов) гӯфтаам. Аз афти нор, дар-хостам писанд омад, ки ади омад ва ингар инхоси даққдор машварат карда таскин гирифтаанд, ки тани марҳум дар Душанбешахр дар гӯдбоғи «Аниқ» ба хон сунурда шалқид.

ОСИМЯ ВА ФИЗИКА

Вакте ки аввали солҳои 70 мо ба намоидаи Академияи илмҳои ИҶШС академик Чернов И. М. дар бораи камчинии асбобу аичом ва дастгоҳҳои лаборатории таҳқиқи нурҳои кайҳонӣ шиноят кардем, бо табассуми маънидоре гуфт: «Асбобу дастгоҳ ва ҳар гуна оҳанпора ёфтаи душвор нест, ақли ҷӯянда ёфтаи мушкӣ аст!»

Бале, мутахассисҳои хубу фаъол, агар ҳамин тавр гуфта мумкин бошад, боигарии ҳар миллату давлатанд, зеро истехсолот ва умуман тавони ҳар мамлакат ба сатҳи тараққиӣ илм, хусусан ба пешрафтагии илмҳои табиатшиносӣ вобастагӣ дорад. Устоди арҷманд Муҳаммад Осимӣ ин нуктаро ба хубӣ дарк карда буд. Ҳамин дарки амиқ буд, ки устод дар тарбияи мутахассисони соҳаҳои гуногуни илмҳои табиатшиносӣ пайвасти кӯшиш мекард. Маҳз бо ташаббуси устод Осимӣ соли 1971 мактаби тобистонаи омӯзиши физика, риёзиёт ва кимиё ташкил шуда буд, ки қариб 300 нафар мактабиёни доништалабро фаро мегирифт. Ин мактаб то соли 1993 фаъолият кардааст. Баида дар муддати қариб даҳ сол бо хоҳиши устод Осимӣ сарварии ин мактабро ба ўҳда доштам. Мо ҳамроҳи олимони варзидаи Академияи илмҳо Саидмуҳаммад Одиназода, Тағоймуроди Солеҳ, Фарруҳи Ниёзӣ, Амируллоҳи Асосзода, Анварӣ Абдурасул, Абдурахмон Қодиров ва дигарон ба хонандагони мактаб дар мегуфтем, сӯхбатҳо меоростем, мусобикаҳо доир мекардем, ғалибонро бо мукофотҳои бароямон дастрас шод мегардонидем. Мукофотҳоро чандин бор худӣ устод Осимӣ суғурда буд.

Ҳозирҳо дӯстону ҳамкорон ва шиносҳои ман дар бораам мегӯянд, ки «Файзи Нормурод маҳалбоз нест». Рост мегӯянд. Баида на танҳо маҳалбозӣ намекунам, балки то ҷое ки метавонам кӯшиш менамоем, ки доирани маҳалбозӣ ҳарчӣ тангтар шавад. Ман ин хусусияти безорӣ аз маҳалбозиро аз устод Осимӣ омӯхтаам. Медонам, ки устод мани шахритусӣ, Саидҷабр

фар Кодирии хатлонӣ, Анвар Абдурасули сангарегӣ, Тағоймурод Солеҳи ҳисорӣ, Саидмуҳаммад Одиназодан ховалингӣ ва бисёр зодагони ноҳияҳову вилоятҳои дигари Тоҷикистонро ба маънои томи калми парасторӣ мекард.

Донраи фазолияти устод Осимӣ дар ҷабҳаи тайёр намудани мутахассисони баландихтисос ба се фароҳ буд, он қадар фароҳ буд, ки аз донраи вазифаи диалатии ӯ, ки солҳои дурудароз сарварии Академияи илмҳои ҷумҳуриро бар ӯҳда дошт, берун мебаромад. Соли 1971 баъда дар Пажӯҳишгоҳи муттаҳидани татқиқоти ҳастаии Иттиҳоди Шуравӣ (воқеъ дар шаҳри Дубнаи вилояти Маскв) барои дарёфти унвони номзади илмҳои физикаву риёзиёт рисолаи илмӣ худро дифоъ карда будам. Даре нагузашта маро ба хузур сардори Лабораторияи пажӯҳишҳои ҳастаӣ академик Г. Н. Флёров даъват карданд. Дидам, ки он ҷо устод Осимӣ бо Флёрову доктори илмҳои физикаву риёзиёт Ю. С. Оганисян дар сари мавзӯҳои тадқиқоти Лаборатория сӯҳбати ҷиддий илмӣ мекунанд. Пайти муносиб ёфта салом дода дар гӯшае нишастам. Сӯҳбати пурмуҳтавои ононро шунида хайрон мондам, ки «Устод Осимӣ-ку файласуфасту солҳои донишҷӯӣ ба мо аз диалектика даре гуфта буд. Ҷ физикаи атому ҳастаиро, ки як илм ба се пешдарпеч аст, бо ин нозуқиҳо аз кучо медонад? Пас ҷаро ба мо аз физика даре нагуфт?...». Гуфтугузори оянда ба устод он қадар таассурот бахшида буд, ки агар имкони иқтисодӣ медошт, ҳамон солҳо ин навъ пажӯҳишхоро ба роҳ мезадошт. Дарё буд устод.

Барҷастагии дигаре, ки устод Осимиро аз бисёр ходимони илму маорифи мо фарқ мекунонд, ба назари ман ин буд, ки мулоқоту сӯҳбатҳои ӯ бо мактабҳои донишҷӯён ва пажӯҳандагони ҷабҳаҳои гуногуни илм ва рӯякӣ, ва барои ҳисобот, балки бисёр самимӣ, бисёр диалучонӣ буданд. Ин дар ҳама маъриҳҳо эҳсос мешуд. Боре дар Маскв дар шаҳри Дубна устод аз донишҷӯ то ходимони илм ҳама тоҷикистонӣро гирд оварда, сӯҳбате орошт, ки ҳанӯз ҳам дар хотирдо боқист, аз он рӯ, дар хотири мо боқист, ки аз як тараф мо—пазмоншудагони суҳабронҳои шеваи тоҷикиро як навъ рӯҳбаланд гардонда буд, аз тарафи дигар дар пеш ҳамаи мо вазифаи пурмасъулияте мегузошт. Устод фармуда буд: «Имрӯз Тоҷикистони азиз ба шумо эҳтиҷи зиёд дорад. Тоҷикистон муқтазири шумост, муқтазири ҷавононест, ки бо донишу маҳорати замонавӣ мусаллаҳ шуда ба хубӣ дарк мекунанд, ки физикаи поён ҳамаи илмҳои табиатшиносӣ, поён истеҳсолот, қувваи пешбарандаи иқтисод мебошад. Шумо баъди дифои рисолаҳои худ ба ватан баргардед, ҷавонони ҷойнишини худро бо комёбиҳои охирии илму фан ошно гардонед, барои пешрафти минбаъдаи илми кишвари

худ замина тайёр кунед, истифодаи техникаву технологияи навро ёд гиред, ёд диҳед, ба роҳ андозед, фонда биёред, то ки мо аз ҳамсояҳову пешқадамони имрӯзаи ҷаҳон ақиб намонем. Фаромуш накунад, ки агар мо дар тараққии илмҳои табиатшиносӣ ақиб монем, дар он сурат дар ҳама соҳа ақиб мемонем, дастнигар мешавем, обрӯйи чандҳазореолан миллатамонро мерезонем. Мабод, ки ин тавр шавад! Пешраву пешқадам бошед!

Гуфтаи дигари устодро фаромуш намекунам, ки ба шакли як сабақи таърих баён карда буд: «Мустамликадорони англис дар саросари мустамликаҳои худ таълими илмҳои ҳуқуқ, иқтисод, адабиёт ва монанди инҳоро ба роҳ монда буданд, хоҳишмандонро ҳатто дар Лондону шаҳрҳои дигари худ таълим меоданд, вале онҳо монен омӯзиши илмҳои табиатшиносӣ мешуданд. Зеро ба ҳубӣ мефаҳмиданд, ки агар ин ақибмондаҳо физика, риёзиёт ва илмҳои дигари табиатшиносиро омӯхта дар ватанашон ба фаъолият пардозанд, илму истехсолотро ба ҳам пайваста, мустақилиятҳо, истиқлолталаб шуда метавонанд». Мо ин сабақро набояд аз назар дур андозем. Таъсиси Донишгоҳи политехникии Тоҷикистон (1956), пажӯҳишгоҳҳои физика, риёзиёт (1964), ки бо ташаббуси шодравон Султон Умаров таъсис ёфта буданд, кӯшише дар роҳи равнаки илмҳои табиатшиносӣ буд. Бинед, ки дар муддати андаке бештар аз се даҳсолаи баъди таъсис ёфтани ин пажӯҳишгоҳҳо чанд нафар аз муҳаққиқони тоҷикистонӣ комёбиҳои барҷастаи илмӣ ба даст оварданд, рисолаҳои номзадиву докторӣ дифоъ карданд, мақоми илми табиатшиносии тоҷикро хеле боло бурдан. Сад афсӯс, ки ҷараёни зиндагӣ ва тӯфони ҳаёт ин ду шахсияти бузургро аз байни мо рабуд. Мо шогирдону пайравони устодони арҷманди худ Султон Умаров ва Муҳаммад Осимӣ аз баландиҳои поёни асри ХХ баръало мебинем, ки онон дар осмони илму фарҳангамон чӣ мақому манзала доштанд, чӣ пешбиниҳо ва чӣ кӯшишҳо кардаанд. Ёдатон ба хайр!

Пулод Юсуфов
Номзади илмҳои таърих

«НАВРӮЗИ ЯМАН»

Ба сӯхбати устод Муҳаммад Осимӣ, рӯхашон шод бод, ман танҳо як бор шарафёб шудам. Аммо он сӯхбат аз силсилаи вохӯриҳои арзишманде буд, ки як бор сурат гирад ҳам якумрӣ дар авроқи хотирот нақш мewanдад. Одатан хотирнишинии ин лаҳзаҳо вобаста аз он аст, ки сӯхбаторо шахсияти варзида, нобиға, инсонӣ фавқуллоддаест, ки бо гуфтор, қардор ва рафтори хеш ақлу эҳсосоти моро мафтун мекунад. Ва чунон ҳам шуда буд бо устод Осимӣ. Вохӯрии мо аз он ҷиҳат ғайриоддӣ буд, ки на дар ватанамон, балки дар шаҳри Адани Яман сурат гирифта буд, ки тайи ду сол — 1978—1980 ман дар он ҷо ҳамроҳи чанд тан аз шарикдарсонам ба ҳайси тарҷумони забони арабӣ таҷрибаомӯзӣ мекардам. Боз чанд нафар ҳамватанони дигарамон дар соҳаҳои гуногуни иқтисодиёту иҷтимоиёти Яман адои хизмат менамуданд. Қариб ҳамаи мо ҷавонони аз 20 то 25-сола буда, акнун дар баҳри зиндагӣ ба шино баромада будем. Як ҷамъияти ғайрирасмии тоҷикон низ доштем, ки сарварии онро ҳамватанамон котиби дуюми сафорати ИЧШС дар Яман Нурмуҳаммад Холов (писари собиқ Раиси Президиуми Шӯрои Олии Тоҷикистон Маҳмадулло Холов) ба ўҳда дошт ва рӯзҳои Наврӯзи соли 1979 ба Адан омадани устод Осимиро аввал ӯ хабардор шуд. То рӯзи дигар аллақай қариб ҳамаи ҳамватанон аз ин навид оғаҳ шуданд. Нурмуҳаммад гуфт, ки устод Осимӣ ба сифати роҳбари як ҳайати ҳукумати ИЧШС ба Яман омадааст. Хабарӣ ба ҳайси роҳбари ҳайати ҳукумати чунин давлати бузург омадани намояндаи Тоҷикистон мо тоҷиконро бисёр рӯҳбаланд сохт. Бегоҳ бо сардорин Нурмуҳаммад ба хулосае омадем, ки ҷамъ шуда устодро ба меҳмонӣ даъват намоем.

Рӯзи дигар пас аз кор (дар Яман рӯзи корӣ то соати 14.00 давом мекард) Нурмуҳаммад маро ҳамроҳ гирифт ва мо ба мошини ӯ ба сӯйи меҳмонхона раҳсипор шудем. Дар он ҷо гуфтанд, ки устод ба соҳили баҳр рафтааст. Мо низ ба он ҷо рафта дар ҳақиқат устодро дар истироҳатгоҳи ҳукумати соҳили баҳр пайдо кардем. Ман дар мошин мондаму Нурмуҳаммад

худ замина тайёр кунед, истифодаи техникаву техналогияи навро ёд гиред, ёд диҳед, ба роҳ андозед, фонда биёред, то ки мо аз ҳамсояҳову пешқадамони имрӯзаи ҷаҳон ақиб намонем. Фаромӯш накунед, ки агар мо дар тараққиӣ илмҳои табиатшиносӣ ақиб монем, дар он сурат дар ҳама соҳа ақиб мемонем, дастнигар мешавем, обрӯӣи чандҳазорсолаи миллатамонро мерезонем. Мабод, ки ин тавр шавад! Пешраву пешқадам бошед!

Гуфтаи дигари устодро фаромӯш намекунам, ки ба шакли як сабақи таърих баён карда буд: «Мустамликадорони англис дар саросари мустамликаҳои худ таълими илмҳои ҳуқуқ, иқтисод, адабиёт ва монанди инҳоро ба роҳ монда буданд, хошишмандонро ҳатто дар Лондону шаҳрҳои дигари худ таълим меоданд, вале онҳо монем омӯзиши илмҳои табиатшиносӣ мешуданд. Зеро ба ҳубӣ мефаҳмиданд, ки агар ин ақибмондаҳо физика, риёзиёт ва илмҳои дигари табиатшиносиро омӯхта дар ватанашон ба фаъолият пардозанд, илму истехсолотро ба ҳам пайваста, мустақилиятҳо, истиқлолталаб шуда метавонанд». Мо ин сабақро набояд аз назар дур андозем. Таъсиси Донишгоҳи политехникии Тоҷикистон (1956), пажӯҳишгоҳҳои физика, риёзиёт (1964), ки бо ташаббуси шодравон Султон Умаров таъсис ёфта буданд, кӯшише дар роҳи равнақи илмҳои табиатшиносӣ буд. Бинед, ки дар муддати андаке бештар аз се даҳсолаи баъди таъсис ёфтани ин пажӯҳишгоҳҳо чанд нафар аз муҳаққиқони тоҷикистонӣ комёбиҳои барҷастаи илмӣ ба даст оварданд, рисолаҳои номзадӣ доктори дифоъ карданд, мақоми илми табиатшиносии тоҷикро хеле боло бурдан. Сад афсӯс, ки ҷараёни зиндагӣ ва тӯфони ҳаёт ин ду шахсияти бузургро аз байни мо рабуд. Мо шогирдону пайравони устодони арҷманди худ Султон Умаров ва Муҳаммад Осимӣ аз баландҳои поёни асри XX баръало мебинем, ки онон дар осмони илму фарҳангамон ҷӣ мақому манзала доштанд, ҷӣ пешбиниҳо ва ҷӣ кӯшишҳо кардаанд. Ёдатон ба хайр!

«НАВРӯЗИ ЯМАН»

Ба сӯхбати устод Муҳаммад Осимӣ, рӯхашон шод бод, ман танҳо як бор шарафёб шудам. Аммо он сӯхбат аз силсилаи вохӯриҳои арзишманде буд, ки як бор сурат гирад ҳам яқумрӣ дар авроқи хотирот нақш мебандад. Одатан хотирнишинии ин лаҳзаҳо вобаста аз он аст, ки сӯхбаторо шахсияти варзида, нобиға, инсонии фавқуллодаест, ки бо гуфтор, кирдор ва рафтори хеш ақлу эҳсосоти моро мафтун мекунад. Ва чунон ҳам шуда буд бо устод Осимӣ. Вохӯриҳои мо аз он ҷиҳат ғайриоддӣ буд, ки на дар ватанамон, балки дар шаҳри Адани Яман сурат гирифта буд, ки тайи ду сол — 1978—1980 ман дар он ҷо ҳамроҳи чанд тан аз шарикдарсонам ба ҳайси тарҷумони забони арабӣ таҷрибаомӯзӣ мекардам. Боз чанд нафар ҳамватанони дигарамон дар соҳаҳои гуногуни иқтисодӣ ва иҷтимоӣ Яман адои хизмат менамуданд. Қариб ҳамаи мо ҷавонони аз 20 то 25-сола буда, ақун дар баҳри зиндагӣ ба шино баромада будем. Як ҷамъияти ғайрирасмии тоҷикон низ доштем, ки сарварии онро ҳамватанамон котиби дуҷуми сафорати ИЧШС дар Яман Нурмуҳаммад Холов (писари собиқ Раиси Президиуми Шӯрои Олии Тоҷикистон Маҳмадулло Холов) ба ўҳда дошт ва рӯзҳои Наврӯзи соли 1979 ба Адан омадани устод Осимиро аввал ў хабардор шуд. То рӯзи дигар аллакай қариб ҳамаи ҳамватанон аз ин навид оғаҳ шуданд. Нурмуҳаммад гуфт, ки устод Осимӣ ба сифати роҳбари як ҳайати ҳукумати ИЧШС ба Яман омадааст. Хабар ба ҳайси роҳбари ҳайати ҳукумати чунин давлати бузург омадани намояндаи Тоҷикистон мо тоҷиконро бисёр рӯҳбаланд сохт. Бегоҳ бо сардори Нурмуҳаммад ба хулосае омадем, ки ҷамъ шуда устодро ба меҳмонӣ даъват намоем.

Рӯзи дигар пас аз кор (дар Яман рӯзи корӣ то соати 14.00 давом мекард) Нурмуҳаммад маро ҳамроҳ гирифт ва мо ба мошини ў ба сӯйи меҳмонхона раҳсипор шудем. Дар он ҷо гуфтанд, ки устод ба соҳили баҳр рафтааст. Мо низ ба он ҷо рафта дар ҳақиқат устодро дар истироҳатгоҳи ҳукумати соҳили баҳр пайдо кардем. Ман дар мошин мондаму Нурмуҳаммад

рафта вақту соати вохӯриро аниқ карда омад. Рӯзи дигар— 22-юми март тақрибан 8—10 нафар дар хонаи Нурмуҳаммад чамъ шудем ва ӯ рафта устод Осмиро овард. Аз лаҳзаҳои аввали вохӯрӣ устод моро бо рафтори оддӣ, кушодадилӣ, фазилатпешагию хоксории худ тасхир намуд. Нахуст ӯ хоҳиш кард, ки ҳар як нафари мо дар бораи хеш каме нақл карда худро ба тафсилтар шинос намоем. Мо дар айни замон, албатта, аз Тоҷикистони азизамон, вазъи илмию фарҳангии ватанамон пурсон шудем. Бояд гуфт, ки новобаста аз густохонатар будани баъзе саволу пурсишҳои мо (чуноне гуфтам мо аксар ҷавонони камтаҷриба будем) устод моро аввал бо як таҳаммули хоса гӯш кардаву баъд посухҳои мукаммалу олимона меод ва дар баробари ин андешаи моро оиди баъзе масъалаҳо доништан мехост. Муносибати эҳтиромонаи ӯ ба мо, ба андешаҳои мо моро бисёр рӯҳбаланд намуда, мақомамонро дар чашми мо дар як лаҳза баланд сохт. Масалан, мо, ки ҳама шарқшиносу арабшинос будем, сухан аз он ҷумла дар бораи Пажӯҳишгоҳи шарқшиносӣ низ рафт. Ҳамон солҳо устод Осимӣ ба иловани Президенти Академияи илмҳо будан, инчунин вазифаи директори Пажӯҳишгоҳи шарқшиносиро низ ба ӯҳда дошт. Устод гуфт, ки омодаст ҳар лаҳза аз сарварии Пажӯҳишгоҳ даст кашад, аммо то ҳол шахси муносибери барон ин вазифа пайдо накарда истодаст ва ба мо муроҷиат карда пурсон шуд, ки шояд кадоме аз мо ягон нафари муносибери донем.

Дар робита бо мавзӯи Пажӯҳишгоҳ устод гуфт, ки бо назардошти болоравии мақоми иҷтимоию сиёсии дини ислом шӯъбаи наво ба номи исломшиносӣ таъсис дода шудааст ва моро даъват кард, ки агар ба кори илмӣ майл дошта бошем, метавонем ба он ҷо ба кор биёем. Ва афзуд, ки дар сурати ҷунин ният пайдо шудан вақтро зоеъ накарда аз китобхонаҳои китобфурӯшҳои Яман истифода бурда донишандӯзиро аз ҳамамон ҷою аз ҳамамон вақт шуруъ намоем. Намедонам таъсири ҳамин насихатҳо буд ё амри тақдир, ки пас аз хатми Донишгоҳи ман аз миёни ҳозирини он вохӯрӣ бо роҳхати факулта ба шӯъбаи фавқуззиқр ба кор омадам. Муддате нагузашта аз ҷониби Пажӯҳишгоҳ ба Маскав рафта, дар аспирантураи Пажӯҳишгоҳи шарқшиносии АИ ИҶШС таҳсил карда ва дар мавзӯи исломӣ муосир рисола дифоъ намудам.

Хулоса ба ҳамин минвол дар мавзӯҳои гуногун сӯҳбатҳо шуданд, ки мутаассифона ҷузъиёти онҳо ба сабаби гузаштани вақти зиёд аз хотир зудуда гаштааст.

Дар фароварди сӯҳбат устод Осимӣ нақле аз устод Садриддин Айний кард, ки мегуфтаанд: калиди бахту тақдири ҳар шахс дар дасти худаш аст, аммо боз як тақдирчунбон ҳам лозим.

Устод Осимӣ гуфт, ки шояд пас аз бозгашт ба Ватан ман тақдирчунбони ягон каси шумо шавам. Ба ин мақсад ҳар вақт метавонед ба ман муроҷиат намоед. Ва ба ҳар яки мо яктоғӣ ташрифномаи (визитка) худро ҳам тақдим кард. Боз гуфт, ки ман ному насаби ҳамаи шуморо дар хотир нигоҳ дошта наметавонам. Бинобар ин биёед як «парол» интихоб кунем. Чун ҳоло Наврӯз асту ин ҷо Яман, бигзор «пароли» мо «Наврӯзи Яман» бошад.

Пас аз ин барои хотира ба устод як соати дастӣ тӯхфа кардему хошиш намудем, ки мактубҳоямонро ба Тоҷикистон бубарад. Мактуби бо почта фиристода шуда тақрибан як моҳ мерафт ва мо хостем аз ин фурсати муносиб истифода кунем. Аз рӯи анъана мо одатан ба воситаи ҳар шахсе, ки ба Тоҷикистон мерафт, барои наздикони худ баробари мактуб тӯхфаҳо низ мефиристодем. Аммо ин бор аз рӯи эҳтироми зиёди устод Осимӣ мо аз ин кор худдорӣ намудем.

Лекин дертар маълум шуд, ки устод ба мо боз як дарси одаму одамгарӣ омӯхтааст. Ӯ инвониҳои моро аз рӯи лиффаҳои гирифта худаш ҳар гуна тӯхфаҳо харида оварда, аз номи мо ба наздикони мо супурдааст. Ҳақко ки чунин корро танҳо шахси поксирӣшт, нисбат ба халқу миллати худ дилсӯз, сахӣ, хоксор ва фазилатпеша метавонист кунад. Боиси ифтихор аст, ки чунин шахс зодаи сарзамини тоҷикон ва парвардаи суннату фарҳанги бою башардӯстонаи мардуми мо буд. Аз ин лиҳоз, зиндагиномаи устод Муҳаммад Осимӣ на танҳо барои аҳли илму фарҳанг, балки барои ҳар як шахрванди Тоҷикистон намунаи ибрат ва шонстани омӯзиш аст.

Абдумалик Баҳорӣ
Нависандан халқӣ

ШАҲИДОНИ РОҲИ АДОЛАТ

Дар сафари Хучанд будаму соатҳои чори бегоҳ ба шӯъбаи Иттифоқи нависандагон омадам. Дидам, ки он ҷо Абдучаббор Қахҳорӣ, Нурмуҳаммад Ниёзӣ ва Маъруф Бобочон хомӯшу маҳзун нишастаанд. Дарҳол ҳис кардам, ки ягон нохушии рӯй додааст. Оре, сонӣ фаҳмидам, ки чанде қабл радиои ҷумҳурӣ аз ҳалокати академик Муҳаммад Осимӣ хабар пахш кардааст...

Рӯзи дигар дар шаҳри Қайроққум ҷамъбасти семинари драманависон ба митинги мотам табдил ёфт. Вазири фарҳанг Бобоҳон Маҳмадов аз одамгарӣ ва хизматҳои барҷастаи М. Осимӣ ёдовар шуд ва ба қотилони номард лаънат хонд. Мо байни худ мегуфтем, ки ин амалиёти душман на танҳо напосандӣ нисбат ба Ҳукумати ҷумҳурӣ, балки таҳқири ошкорои тамоми миллати тоҷик аст. Доғи куштори ваҳшиёнаи ректори донишгоҳи тиб Юсуфхон Исроқӣ ҳанӯз аз дили мо нарафта буду он рӯз боз шоҳиди ғочии нави мудҳиш шудем.

Юсуф Исроқӣ ва Муҳаммад Осимӣ, ин ду олими барҷастаи тоҷик, ки ифтихори миллат ва ҳамдиёрони маҳбуби мо буданд, пайи ҳам ба ҳалокат дучор омаданд, аз дунёи равшан нобахангом ҷашм пӯшиданд. Дар ҷумҳурии офатрасидаи мо ин гуна ҷиноятҳои мудҳиш на як бору ду бор такрор меёбад. Дар давоми се-ҷор соли охир даҳҳо ходимони намоёни давлат ва олимону эҷодкорон аз дасти тарророни никобпӯш ба қатл расиданд. Аҷиб, ки ягон қотил ба даст намеафтад, фош намешавад ва ҷазо намебинад. Ин одамкушиҳои ваҳшиёна бо супориши кадом гурӯҳи мафиоз ва бо дасти ҷопоки кадом аҳриманзодаҳо амалӣ мегардад, ба халқ номаълум аст. Инчунин маълум нест, ки масъулони тартиботу амнияти Тоҷикистон худро ба нодонӣ мезананд, ё ноӯҳдабароянду курсиҳои мансабро беҳуда банд карда нишастаанд?

Дар ҷор соли охир, масалан, аз як ҳуди аҳли қалам дар ҳона, кӯча ва ҷойи қорашон қариб ҷил нафарро куштанд. Тафтиши ягонгон ин ҷиноят низ то ҳол натиҷае набахшидааст.

Ман барон сахна фочиае навишта будам, ки аз қисмати талх ва ҳалокати як журналисти ҳақиқатҷӯ нақл мекард. Ин асарро аввал нах заданд, аз рӯйхатҳо бароварданд. Баъди муҳокима дар семинар ва баҳои мусбат гирифтани он маҷбур шуда таъриф карданду муқофоти пулӣ ҳам доданд. Аммо се сол гузашту сармуҳаррири Вазорати фарҳанг бо ман шартнома бастан намехоҳад, пйесаро ба ягон театр тавсия намекунад. Ҳатто роҳ надоданд, ки дар ин мавзӯ радиоспектакле таҳия кунем. Аз афти қор, дар идораҳои давлатӣ мансабталашоне ҳам амал мекунанд, ки ба фош кардани мафия ва тасвири муносибатҳои қотилон ва мақтулон манфиатдор нестанд.

Бо Юсуф Исоқӣ ва бародарашон Фотеҳхон ман солҳои тӯлонӣ шиносӣ ва дӯстӣ доштам. Бахшида ба тадқиқоти илмӣ Юсуфхон ва ихтирон дорухон нави ӯ «Заҳри шифобаҳш» ном очерк навишта будам, ки тавассути он хонандагон ба донишу маҳорати Ҷавҳироддан ин олими ҷавон таҳсин меғуфтанд. Солҳо гузашту фаъолияти илмӣ ва тадқиқотии Юсуфхон беш аз пеш раванк ёфт. Садҳо духтурони ҷумҳурӣ ӯро устои худ меҳисобиданд.

Бо Муҳаммад Осимӣ бошад, солҳои чилуми баъди ҷанг дар донишқадаи омӯзгорӣи Хучанд шинос шуда будам. Мо студент будему ба хонаи муаллим мерафтем, аз сӯхбаташ ва китобҳои нодири бисёраш баҳра мебардем. Таъсири тарбияи ҳамон устодон буд, ки мутахассисони навраси соҳаи илму адаб меҳнатдӯст, хушмуомила ва хоксор шуда ба камол мерасиданд. Ва минбаъда ҳам устод Осимӣ то охири умри бобаракаташ таъагоҳу маслиҳатгари мо буд. Хизмати ӯ дар равиҷи илму фарҳанги тоҷик бағоят бузург аст. Баъди ба нафақа баромадан ҳам устод тамоми донишу қувваашро ба қор мебард, ки ба ихтилофи байни ҳизбу ҳаракатҳо ва миллату маҳалҳо хотима гӯзорад, обрӯи Тоҷикистон чун давлати ягонаю соҳибистиқлол дар арсаи байналхалқӣ барқарор шавад. Дар қадом шахру ноҳияе, ки низоъ ҳезад, дар минбари толору майдонҳои митинг қомати мавзун ва чеҳраи гулгуни устод Осимиро меидем, ки бо суҳанони нарму далелҳои мӯътамад мардумро ба сулҳу салох даъват мекард, гуфтушунидҳои муфиди тарафҳои муқобилро ташкил менамуд.

Ман аминам, ки солҳо мегузаранду сиёсат ва иқтисоди сарзамини мо ба эътидол меояд, қотилони хуношом, агентҳои зархарид, маҳалгароёни мансабталаш фош мешаванд. Халқи мо ба шахидони роҳи ваҳдат, адолат ва озодию истиқлол, ба Юсуфхон Исоқӣ ва Муҳаммад Осимӣ барин фарзандони ҷоннисори худ ҳайкалҳо мегузоранд ва хотираи дурахшони онҳоро як умр пос медоранд.

РОЛЬ АКАДЕМИКА М. С. АСИМОВА В ОРГАНИЗАЦИИ И РАЗВИТИИ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ В АКАДЕМИИ НАУК ТАДЖИКИСТАНА

М. С. Асимов, являясь на протяжении 25-ти лет Президентом Академии наук Таджикистана, весьма удачно и плодотворно продолжил начатую академиком С. У. Умаровым программу широкого развития академической науки, приложил большие усилия для превращения Академии наук республики в центр генерирования идей научно-технического, социально-культурного и экономического развития Таджикистана. Во имя достижения этой стратегической цели М. С. Асимов внес огромный вклад в укрепление материально-технической базы научных учреждений академии, в обеспечение приоритетных направлений науки высококвалифицированными учеными, в расширение сети научно-исследовательских институтов, укрепление связи науки с производством, значительное повышение престижа академии и ее ученых в обществе.

Как ученый-экономист и как директор научно-исследовательского института Академии наук Таджикистана, с полным основанием могу подчеркнуть, что академик М. С. Асимов внес большой вклад как в развитие экономической науки, так и в становление и рост Института экономики академии.

Хотя экономическая наука в современном смысле слова в Таджикистане является молодой, но она прошла путь от разрозненных и эпизодических исследований до образования Академии наук до целостной отрасли науки, активно участвующей в разработке, применительно к условиям Республики Таджикистан, теоретических и прикладных проблем региональной экономики.

Наиболее быстрое, может быть, чем некоторые отрасли общественных наук, развитие экономической наука получила в 1965—1985 гг. Этому способствовали усилия Президиума АН и лично ее президента академика С. У. Умарова по преобразованию Отдела экономики в Институт экономики Академии наук Таджикистана, максимальное содействие академика И. К. Нар-

зикулова в разработке широкой программы подготовки через аспирантуру научных кадров высокой квалификации.

Вскоре после образования Института экономики президентом Академии наук республики был избран М. С. Асимов. Первый раз я его увидел в 1951 г. в Ленинабадском педагогическом институте им. С. М. Кирова (ныне Худжандский Государственный университет им. академика Б. Г. Гафурова), когда на торжественном вечере, посвященном очередному выпуску студентов, М. С. Асимов вручил дипломы выпускникам, среди которых был и мой брат Маджид. Тогда же мне студенту московского высшего учебного заведения было очень приятно слышать лестные слова об М. С. Асимове как о преподавателе, руководителе и человеке. Второй раз встретился я с М. С. Асимовым в Москве, после того, как я защитил в апреле 1958 г. кандидатскую диссертацию в Институте экономики АН СССР. На этой встрече он со мной познакомился и имел беседу относительно работы в Политехническом институте, директором которого он был назначен незадолго до этого. Когда я ему рассказал, что собой представляет экономическая наука в Академии наук и каковы потребности республики, он сказал следующее: «Вам нужно продолжать работать в академии и постараться способствовать развитию экономических исследований, формированию дееспособного научного учреждения экономического профиля». С тех пор нашего личного знакомства, при каждой встрече он живо интересовался работой Отдела экономики и моими научными исследованиями.

В начале 60-х годов ученые-экономисты академии проводили исследования по проблеме эффективности капитальных вложений и основных фондов и по результатам этих разработок представили в планово-руководящие органы республики доклад-записку. ЦК КП Таджикистана принял постановление о проведении 20 сентября 1965 г. научно-производственной конференции по вопросам повышения эффективности капитальных вложений и основных фондов в промышленности и строительстве Таджикистана. Таким образом, вскоре после избрания М. С. Асимова президентом Академии наук Таджикистана мне, как директору Института экономики, пришлось очень часто встречаться с ним, чтобы решать организационные вопросы подготовки предстоящей конференции. В ходе встреч и бесед меня поражали и приятно удивляли конструктивность его мышления, заинтересованный подход к обсуждаемым на конференции вопросам экономики, создание атмосферы, при которой можно свободно высказать свое мнение. Конференция, в работе которой приняли участие руководители ЦК КП Таджикистана и Совета

Министров РТ, министерств и ведомств, промышленных предприятий и строительных организаций, прошла плодотворно. Комиссию по разработке рекомендаций конференции при единодушном одобрении всех участников конференции возглавил М. С. Асимов. Работая с М. С. Асимовым в этой комиссии, я убеждался в том, как он четко и ясно понимает стратегические задачи экономической науки и потребности народнохозяйственной практики.

М. С. Асимов чувствовал, что Институт экономики находится на начальном пути формирования полноценного научного учреждения экономического профиля, и поэтому рекомендовал мне, как директору института, подготовку высококвалифицированных ученых, повышение квалификации научных работников превратить в приоритетное направление научно-организационной работы института. Мероприятия института по решению этой важной задачи находили полную поддержку М. С. Асимова, как президента Академии наук, и в результате почти ежегодно, на протяжении 15 лет, 8—10 человек из числа молодых аспирантов и соискателей института защищали кандидатские диссертации. Благодаря его поддержке и помощи в институте был создан диссертационный совет по защите кандидатских диссертаций, а в начале 80-х годов — докторских диссертаций.

С учетом важности для развития производительных сил республики создания общесоюзного значения Южно-Таджикского территориально-производственного комплекса (ЮТ ТПК) М. С. Асимов много внимания уделял начатым под руководством академика И. К. Нарзикулова исследованиям в СОПСе АН РТ по проблемам формирования ЮТ ТПК. Вот один из многочисленных примеров. Председатель СОПСа при Госплане СССР академик Н. Н. Некрасов (этот СОПС был головной организацией) приехал в Душанбе для ознакомления с ходом исследований по ЮТ ТПК и совершил поездку по основным объектам ТПК. Кроме многократных бесед и взаимного обмена мнениями о ходе научных исследований, М. С. Асимов вместе с Н. Н. Некрасовым побывал на всех основных объектах ТПК.

В начале 80-х годов, в связи с необходимостью перевода экономики СССР на преимущественно интенсивный путь развития, в экономических исследованиях делается упор на разработку программы научно-технического прогресса по стране и по республикам на 20 лет. У нас в Таджикистане в соответствии с решением Правительства создается Научный совет по этой проблеме, председателем которого был утвержден академик М. С. Асимов, а головной организацией Научного совета был определен Институт экономики АН РТ. Это было новым и очень про-

дуктивным этапом развития экономических исследований в нашей стране. В течение пяти лет было разработано две Комплексные программы научно-технического прогресса республики на долгосрочную перспективу с разбивкой по пятилетиям: на 1986—2005 гг. и на 1991—2010 гг. В разработке этих программ принимали участие десятки научных и проектных организаций, сотни научных работников и специалистов народного хозяйства республики.

Имея энциклопедические знания и огромный организаторский талант, М. С. Асимов сумел направить творческий потенциал академической, вузовской, отраслевой и заводской науки, а также практиков на качественную и целенаправленную разработку Комплексной программы НТП по Таджикистану. В качестве приоритетных направлений НТП в программе обосновывалась идея М. С. Асимова об ускоренном развитии фундаментальных и прикладных исследований, образования и культуры, повышении уровня индустриального развития республики, совершенствования структуры агропромышленного комплекса.

Следует особо подчеркнуть значение, которое придавали государственные органы республики результатам научных исследований по Комплексной программе НТП. Программа до 2010 года, после завершения была представлена Совету Министров республики, а там было принято решение обсудить ее на расширенном заседании Правительства. На обсуждении со вступительным докладом выступил М. С. Асимов. После его доклада всем остальным выступающим из числа исполнителей было легко (в смысле смелости), так как чувствовали мощную поддержку Президента Академии наук республики.

Примечательно, что благодаря участию нашего института в качестве головной организации Научного совета по Комплексной программе НТП Таджикистана Институт экономики АН РТ специальным решением правительственных органов Союза был переведен по оплате труда в первую категорию, что, безусловно, способствовало дальнейшему развитию научных исследований в области экономической науки.

Большая заслуга М. С. Асимова — в развитии экономико-математического направления исследований в Институте экономики АН РТ. При его поддержке нам удалось через ведущие научные учреждения Москвы, Новосибирска, Киева и других городов подготовить целую плеяду молодых ученых по экономико-математическим методам исследования в экономике.

Благодаря этому в Академии наук республики экономические исследования с применением экономико-математических методов стали расширяться, и более того, методы экономико-мате-

матического моделирования успешно стали использоваться при научных разработках почти всех проблем экономического и социального развития Таджикистана. О том, какое огромное значение придавал М. А. Асимов развитию этого направления экономической науки, говорят многочисленные примеры. Приведу один из них. Для планомерного развития экономико-математических исследований в республике был образован филиал Научного совета АН СССР по оптимальному планированию и управлению народным хозяйством, и он периодически проводил свои заседания, в которых, как правило, участвовал М. С. Асимов. Очень часто в Душанбе с целью оказания помощи и улучшения координации работ головного и республиканского советов, приезжали представители Центрального экономико-математического Института АН СССР, и каждый раз М. С. Асимов с ними имел продолжительные и плодотворные беседы.

Неизгладимый след среди ученых и всего коллектива института оставил М. С. Асимов не только своими действиями и поддержкой наших исследований, добрым отношением к сотрудникам института, но и тем, что задолго до завершения строительства нового здания Института геологии специальным постановлением Президиума АН РТ старое здание Института геологии было передано на баланс Института экономики. Более того, он решительно поддержал проект реконструкции здания, которое было построено в 1936 г. По его ходатайству Правительство республики выделило целевые финансовые средства и соответствующие материальные фонды для производства капитального ремонта здания и полного обновления материально-технической базы. Таким образом, благодаря М. С. Асимову сотрудники Института экономики АН РТ приобрели возможность работать и вести научные исследования в своем здании с 1983 г., в котором царят уют и комфорт, чистота и порядок, вызывающие у посетителей приятные ощущения.

Академик М. С. Асимов был и остался для меня и многих ученых экономистов примером настоящего организатора науки, доброго и отзывчивого человека, истинного ученого.

Нуман Негматов
Академик

АКАДЕМИК М. С. АСИМОВ В МОЕЙ ЖИЗНИ

Хотя Мухаммад Сайфиддинович Асимов мне лично не преподавал, конкретно и не руководил моей учебой и научной работой в аспирантуре, однако он оставил большой след в моей научной-исследовательской и общественной деятельности, и я его с полным правом называю глубоко уважаемым словом «муаллим» — «учитель». И вот почему: в конце моей учебы на историческом факультете Ленинабадского Государственного педагогического института (ЛГПИ) — ныне Худжандского государственного университета имени Б. Г. Гафурова, Мухаммад Сайфиддинович в качестве заведующего учебной частью непосредственно занимался выпускными курсами, а на праздничном вечере нашего курса в моем родном доме он и преподаватель истории средних веков Дадобой Хамраев обратились к моему отцу с просьбой разрешить мне дальнейшую учебу в Ленинградской аспирантуре. После несколько часовых раздумий мой отец Турдыходжаев Негматходжа дал свое согласие. Я отдаю полный отчет в том, что трудно было моему отцу отпустить меня в далекий послевоенный Ленинград, переживший блокаду, голод, холод, и восстанавливающий жизнь и хозяйство город. И не легко было моему отцу, инвалиду-пенсионеру гражданской войны в Таджикистане 20-х гг. XX века, воспитавшего единственного сына как опору в старости, но оставшийся с мамой опять одиноким в Худжанде. Как потом выяснилось, тогдашний политический руководитель Таджикистана Б. Г. Гафуров попросил своего ленинградского друга — выдающегося ученого — востоковеда и археолога А. Ю. Якубовского подготовить для республики группу археологов для развертывания широких научно-практических исследований. Одновременно он поручил высшим учебным заведениям отбирать кандидатуры из своих выпускников 1948 года. Руководство ЛГПИ тогда выбрало меня и Абдухамида Джалилова для дальнейшей учебы в аспирантуре. М. С.

Асимов и Д. Х. Хамраев тогда сыграли решающую судьбоносную роль, и своим выбором не ошиблись.

II. 1965 год. Мухаммад Сайфиддинович Асимов избирается президентом АН Таджикской ССР, а я пройдя ленинградскую школу знаменитых востоковедов-археологов В. В. Бартольда — А. Ю. Якубовского (1948—1952 гг.), вернулся в Худжанд, но вскоре был отозван Б. Г. Гафуровым в Душанбе и уже 12 лет работал в академическом Институте истории, археологии и этнографии имени Ахмада Дониша старшим научным сотрудником и руководителем Северо-Таджикистанского отряда Таджикской археологической экспедиции, Ленинградского отделения Института археологии АН СССР и Государственного эрмитажа. Уже были совершены значительные открытия в проблемах археологии и культуры Худжанда, Уструшаны и Западной Ферганы, я приступал к написанию докторской диссертации. В начале 1968 года Мухаммад Сайфиддинович как Президент АН направил меня в годовую докторантуру Московского государственного университета имени М. В. Ломоносова, на кафедру археологии под руководством выдающегося археолога Артемия Владимировича Арциховского. Ровно года хватило мне для подготовки докторской диссертации на тему: «Худжанд и Уструшана в древности и средние века (середина I тыс. до н. э. — I тыс. н. э.)», успешно защищенный 27 марта 1969 г. на Ученом Совете истфака МГУ. Опять оказалось судьбоносным решение М. С. Асимова о моем направлении в Москву. За год моего пребывания там Мухаммад Сайфиддинович неоднократно интересовался ходом моей работы и оказывал моральную поддержку.

III. 1967 год. Благодаря М. С. Асимову я был вовлечен в деятельность неправительственной организации Всемирной ассамблеи историков науки и техники, а именно-заместителем председателя Таджикского отделения Советского национально-общественного объединения истории философии, естествознания и техники (СНОИФЕТ). Мне, историку и археологу, теперь надо было овладеть сложной и запущенной организацией историко-научных исследований в области естественных и точных наук. Эту работу я начал со сбора входящей и исходящей переписки Таджикского отделения с различными родственными организациями Центра и республик Советского Союза, а также внутри таджикистанскими научными и техническими организациями. Тут вначале работа была поставлена по принципу «М. С. Асимов — вспоминает, а Н. Н. Негматов — ищет и собирает, изучает, создает архив переписки» и на этой базе оживляет научно-практическую деятельность коллектива историков науки и техники

Таджикистана. Так, за несколько лет была усилена деятельность ТО СНОИФЕТ до уровня передовых Отделений в Советском Союзе, были восстановлены статус Таджикского отделения, ежегодные отчеты и собрания, научные конференции, особенно, ежегодные Авиценновские чтения, участие таджикстанских специалистов в историко-научных форумах страны, обязательное участие представителей ТО в работе двух ежегодных Пленумов СНОИФЕТ, как правило проходивших под руководством корифея советской и мировой истории философии естествознания и техники академика Бонифатия Михайловича Кедрова.

Из многочисленных аспектов и практики многогранной деятельности ТО СНОИФЕТ приведу некоторые примеры. На 1980 г. ЮНЕСКО намечалось всемирное чествование 1000-летия рождения великого таджикского ученого—энциклопедиста и гуманиста Абуали ибн Сино. Надо было из года в год усилить историко—научные исследования, особенно, авиценноведение в Таджикистане. В 1967 г. в Душанбе была проведена Первая Среднеазиатская конференция историков естествознания и техники, на которой я также выступал с докладом «Худжандская астрономическая обсерватория и Абу Махмуд Худжанди». В 1973 г. в Душанбе была проведена научная сессия, посвященная 1000-летию рождения Абурайхона Беруни; в 1975 г. таджикские ученые приняли участие в двух Международных конференциях (в Москве и Алма-Ата), посвященных 1100-летию рождения выдающегося мыслителя Абу Насра ал-Фараби. В том же году в Душанбе были проведены Авиценновские чтения со множеством историко-научных докладов. Следующие Авиценновские чтения состоялись в 1976 г. — в Душанбе, в 1977 г. — в Кулябе, в 1978 г. — в Худжанде. Таким образом по инициативе М. С. Асимова нам удалось взять верный курс на развертывание авиценноведения в Таджикистане. Однако, до сих пор существовало одно парадоксальное явление: в носящем имя Абуали ибн Сино Таджикском государственном медицинском институте, где казалось бы громадное наследие великого ученого медика должно стоять в основе научных исследований и врачебного образования, хотя бы по примеру средневековой Европы и современного Востока, не было специалистов—авиценноведов в полном смысле слова, лишь единицы профессорско-преподавательского состава занимались изучением творчества Абуали ибн Сино переводным изданиям его трудов. После длительного разговора на эту тему мне, как зампреду ТО СНОИФЕТ, при содействии ректора ТГМИ профессора Ю. Б. Исхоки в 1978 г. удалось созвать сначала рабочее совещание, а затем заседание

Ученого Совета и рассмотреть вопрос о широком авиценноведческом исследовании по всем темам, ведомым большим коллективом ученых мединститута, где тогда работало только докторов наук около 60 человек. Так, в 1978—1980 гг. в ТГМИ началось осязаемое движение в авиценноведении и уже в 1979 и 1980 гг. на базе ТГМИ им. Абуали ибн Сино были проведены две большие плодотворные Авиценновские чтения с несколькими десятками компетентных научных докладов. Плодотворное начало и желанные результаты авиценноведческих исследований ученых ТГМИ стали рукотворным научным памятником трагически погибшим от рук наёмных убийц ректору Ю. Б. Исхаки и его заместителю по науке М. Г. Гулямову. Ныне Таджикский государственный медицинский университет им. Абуали ибн Сино один из крупных и важных центров таджикского и международного авиценноведения и медицинской науки вообще. В научном багаже ученых медиков Таджикистана ныне десятки изданных монографий, книг и тематических сборников, тысячи научных статей. Часть этих изданий были использованы в моей книге «Таджикский феномен: история и теория» (Душанбе, 1997) — для показа вклада Абуали ибн Сино в европейскую медицинскую науку и практику в средние века и новое время. Таким образом, Таджикское отделение СНОИФЕТ во главе с М. С. Асимовым при моем участии сделал многое в развитии историко-научных исследований, в т. ч. в формировании таджикского медицинского авиценноведения.

Войдя сполна в историко-научную тематику, я выполнил ряд работ по истории науки таджикского народа. Совместно с М. С. Асимовым написали часть «Естественные и технические науки» главы «Наука и научные учреждения» комплексной статьи «Таджикская Советская социалистическая республика» для «Большой Советской энциклопедии» (Изд. 3, том 25, Москва, 1976, с. 184—186). Совместно с Х. Ф. Абдуллозаде написана монографическая книга «Абу Махмуд Худжанди» (Душанбе, Дониш, 104 с. текст на русском, английском и дари языках), посвященная крупному таджикскому ученому-астроному и конструктору астрономических инструментов X века.

Советская школа историков науки и техники в рамках СНОИФЕТ во главе с Б. М. Кедровым и ее таджикская группа под руководством М. С. Асимова оставили благотворный след в моей научной деятельности. Отмечу, что Таджикское отделение СНОИФЕТ функционировало до распада СССР (в 1991 г.).

IV. 1968 год. По инициативе Б. Г. Гафурова, тогда директора Института востоковедения АН СССР, председателя Совет-

ского Комитета и президента Международной Ассоциации по изучению культур Центральной Азии при ЮНЕСКО, в Душанбе было намечено провести Международный симпозиум по истории, археологии и культуре Центральной Азии в кушанскую эпоху. В Душанбе подготовку симпозиума возглавлял президент АН Таджикской ССР М. С. Асимов. Завершив свою диссертацию и сдав ее для обсуждения на кафедре археологии МГУ, я вернулся на август—сентябрь месяцы в Душанбе. И тут же на меня возложили обязанности ответственного секретаря Организационного комитета симпозиума, т. е. всю конкретную ежедневную подготовительную работу по программам научных и организационных мероприятий. Это был мой первый экзамен по участию в организации и проведении такого крупного Международного форума ученых под общим руководством Б. Г. Гафурова и М. С. Асимова. По мере приближения дня открытия заседаний все более нарастал поток ответственных дел, ни одно из которых нельзя было откладывать, внимательно выполнять самому или передавать по назначению с последующей проверкой исполнения другим лицам. Оргкомитет работал круглые сутки и решал важнейшие дела у М. С. Асимова. К работе Оргкомитета были привлечены весь аппарат Президиума АН, все наши сотрудники, ученики по Институту и экспедиции (С. Ш. Марофиев, У. П. Пулатов и др.). Симпозиум прошел в сентябре 1968 г. на высоком научном и организационном уровне. Было сделано множество научных докладов и публикаций, научно-популярных сообщений в средствах массовой информации Таджикистана, Советского Союза и зарубежных стран. Ныне общезвестны научные итоги и мировая слава Кушанского симпозиума МАИКЦА при ЮНЕСКО и роль ученых Таджикистана в осуществлении программы МАИКЦА. Тогда фактически вокруг Б. Г. Гафурова, а затем М. С. Асимова сформировалась группа таджикистанских и советских ученых-организаторов серии международных и региональных форумов 70-80-х годов XX века, высоко поднявших роль и значение таджикской науки в советском и мировом научном пространстве. После кончины Б. Г. Гафурова вся эта тяжесть научно-организационной деятельности МАИКЦА при ЮНЕСКО была возложена на плечи М. С. Асимова, который был избран президентом МАИКЦА и председателем Советского комитета МАИКЦА.

V. Большие заслуги М. С. Асимов имеет в осуществлении главных программ ЮНЕСКО по подготовке двух международных изданий: шеститомной «Истории цивилизаций Центральной Азии» и многотомной «Истории научного и культурного развития человечества». Он возглавлял главный Редакционный

Комитет первого из них и был членом Редколлегии второго из них, особенно по науке и культуре Востока мусульманской эпохи. Подготовительная работа по созданию общей Программы и содержания первых томов «Истории цивилизаций Центральной Азии» была начата на Совещании экспертов в Париже, штаб-квартире ЮНЕСКО, 23-27 апреля 1979 г., из ряда мировых востоковедческих центров — СССР, США, Франции, Венгрии, Японии, Монголии, Китая, Ирана, Пакистана, Индии, Афганистана, Советский Союз представлял и пять учеых Москвы и Душанбе (Ю. В. Ганковский, Л. И. Мирошников, С. И. Потабенко, Н. Н. Негматов и В. А. Ранов). Тогда были уточнены количество и структура томов, их хронологические рамки, основная тематика и отбор авторов глав, концептуальные принципы изложения материалов по блокам цивилизационных проблем и фактических данных. Таким образом, на этом Совещании экспертов были заложены основополагающие принципы, действовавшие для первых трех томов этого издания. Много лет эти первые эксперты общались посредством переписки, обмена письменными текстовыми материалами, рецензированием глав и т. п., тем самым выполнив значительную работу по созданию «Истории цивилизации Центральной Азии». Моя работа была облегчена тем, что тогда с Мухаммад Сайфиддиновичем мы работали вместе в АН республики. В моем личном архиве сохранились почти все материалы этих переписок и текстовых материалов. Тогда для II и III томов я написал главы «Государства Северо-западной Центральной Азии» (т. II, Париж, 1994, на англ. яз) и «Согдиана» (т. III, Париж, 1996, соавтор Б. И. Маршак), Особую заботу и много труда потратили М. С. Асимов, С. Г. Агаджанов и я на подготовку сначала программы и структуры, а затем текстовых материалов IV тома «Истории цивилизаций Центральной Азии», который включал хронологические рамки большого, сложного и ответственного этнокультурными процессами периода от VII до конца XV вв., названного по моему предложению «Эпохой Достижений» (второе название том). В связи с этим после долгих обсуждений решено было этот том разделить на две книги: 1) политико-социальные, государственно-экономические вопросы и 2) культурно-цивилизационные, историко-научные, духовно-религиозные проблемы и материальная культура. Редакторами обеих книг IV тома являлись М. С. Асимов и известный английский востоковед К. Э. Босворт. Первая книга уже опубликована в 1998 г. Она включает и написанное мною главу «Государство Саманидов». Выход второй книги был намечен на 1999 г. К великому сожалению, трагическая смерть М. С. Асимова от рук наёмных убийц затруднила фактически

эту плодотворную международную научную деятельность таджикских ученых.

Сейчас на грани издательского завершения выход четвертого тома другого вышеназванного международного издания ЮНЕСКО «История научного и культурного развития человечества», в которой печатается наша общая с устомом М. С. Асимовым глава, посвященная истории науки и культуры Трансоксианы (Средней Азии) VII—XV вв. Для этого же тома нами представлена таблица—хронограмма процессов, событий и деятелей науки и культуры Трансоксианы и Ирана названного периода.

Здесь хотел бы отметить, что Мухаммад Сайфиддинович Асимов под общим руководством Б. Гафурова, когда развернулась деятельность ЮНЕСКО в СССР и Таджикистане, сыграл очень большую научную и научно-организационную роль, в очередной раз проявляя свой тонкий, богатый и разносторонний интеллект и опыт не только таджикской, восточной, но и общемировой истории и культуры. Он был желанным и плодотворным участником практически десятков программ и мероприятий ЮНЕСКО, был вхож во все инстанции и департаменты этой международной организации образования, науки, культуры и коммуникаций. Я рад, что в ряде из них вместе с ним тоже принял участие и получил свою долю знаний и опыта международных научных поисков и мероприятий. Эта сторона асимовского наследия, думаю, была полезной и плодотворной и для многих других ученых Таджикистана, бывшего СССР и тогдашнего зарубежья. М. С. Асимов мне оставил в наследие кроме международного научного опыта и дружбу с рядом его соратников-профессоров Ахмад Хасаном Дани, профессором Харматтой, Шахрияром Адл, американским профессором Д. Сайнором, московским востоковедом Л. И. Мирошниковым и другими.

VI. Мухаммад Сайфиддинович Асимов был выдающейся глубоко и разносторонне образованной интеллектуальной личностью, большим начитанным эрудитом с крепчайшей памятью, тонким знатоком духовной и художественной культуры, особенно философии, литературы и искусства фарси-таджикоязычного Востока, как классического, так и современного, большим почитателем Садриддина Айни и верным другом, соратником-единомышленником Бободжана Гафурова, Мирзо Турсунзаде, целой когорты зарубежных великанов науки и культуры второй половины XX века, особенно России, Ирана, Индии, Пакистана и Афганистана. Он был главным советником создаваемой Академии наук Афганской народно-демократической Республики. Мухаммад Сайфиддинович был доступным человеком, готовым

поделиться всем чем он был богат, конечно, прежде всего своими знаниями и опытом жизни. И мне очень повезло, работая в частности его заместителем по Таджикскому Отделению СНОИФЕТ, а также заместителем по целой серии Оргкомитетов международных и региональных научных форумов, подготовил немало проектов разных его писем и обращений с применением эпистолярного искусства

По поручению М. С. Асимова мною был подготовлен проект представления в Правительство республики по вопросу осуществления музеефикации в Таджикистане:

**Председателю Совета Министров Таджикской ССР
тов. Набиеву Р. Н.**

Во исполнении принятого Верховным Советом СССР «Закона об охране и использовании памятников истории и культуры» по Таджикской ССР в числе первоочередных задач Президиум Академии наук республики просит Вас создать компетентную Комиссию из числа ведущих специалистов Академии наук, Гостроя, Министерства культуры, Общества охраны памятников истории и культуры, Совета по туризму, Интуриста и других необходимых министерств и ведомств для разработки, обоснования и заключения особо важных объектов:

1. Музейного комплекса по археологии и этнографии Таджикистана в г. Душанбе, включавшего в себя: а) Главный музейный корпус для общего систематизированного хронологического (с древнейших времен до наших дней) экспонирования материалов по истории культуры таджикского народа (богатейшего археолого-этнографического фонда Института истории АН Таджикской ССР); б) четыре отдельных закрытых павильона — модулей для тематического и подробного показа уникальных памятников архитектуры (в макетах), живописи и скульптуры (в натуре) — шедевров мирового значения из Пенджикента, Шахристана, Аджинатепы и Кафирнигана, назвав каждый из этих павильонов — модулей соответствующими наименованиями памятников; в) музей народного быта и ремесел под открытым небом, с площадью не менее 100 га территории, включавшей в себя ориентировочно 62 объекта традиционных форм жилья, хозяйственных и общественных построек с их реальной внутренней жилой и производственной обстановкой (конкретными экспонатами) различных историко-культурных районов республики (Памир, Каратегин и Дарваз, Куляб, Гиссар, Верхний Зарафшан, Северный Таджикистан), в которых найдет свое отражение национальное богатство культуры и быта таджикского

народа недавнего прошлого. Этнографический музей под открытым небом покажет ярко коренные революционные изменения в быту и культуре населения Таджикистана в прошлом и настоящем и является крупным наглядным объектом воспитательного и экскурсионно-туристического значения.

2. Пендикентский музей — заповедник под открытым небом с проведением следующих мероприятий: создание, ограждение, организация постоянной охраны и поддержание заповедника со включением территории древнего города и его пригородов (охранной зоны к востоку, югу и западу от него); б) освобождение территории городища от накопившегося раскопанного грунта техническими средствами; в) организация консервации раскопанных архитектурных сооружений и отвод грунтовых вод дренажной системой; г) организация реставрации отдельных зданий с восстановлением внутреннего убранства. Эти работы позволят сохранить от разрушения в интересах науки, пропаганды и туризма практически часть города с его раскопанными жилыми кварталами и улицами, дворцами и храмами, производственными и торговыми комплексами, фортификационными сооружениями.

3. Шахристанский музей — заповедник под открытым небом с уникальным всемирно известным комплексом памятников — городища Калаи Кахкаха I, II и III, шедевром замкового зодчества Средней Азии Чильхуджра, гражданско-мемориальным ансамблем Чильдухтарон и несколькими десятками других городищ, замков и усадеб земелельцев. В памятниках Шахристана раскопаны гражданские, дворцовые и культовые здания с отличной архитектурой и шедеврами изобразительного искусства (монументальная живопись, деревянные скульптуры и рельефы). Для этого следует провести следующие мероприятия: а) создание, организация постоянной охраны и поддержания зоны заповедника; б) организация консервации и реставрации дворцов Калаи Кахкаха I, Калаи Кахкаха II и замка Чильхуджра; в) создание крупной туристической зоны с соответствующими базами, кемпингами и другими сооружениями. Здесь имеются также все природно-географические условия.

4. Аджинатепинский музей — заповедник под открытым небом вблизи г. Курган-Тюбе с комплексом мероприятий: а) создание, ограждение, организация постоянной охраны и поддержания зоны заповедника; б) консервация и реставрация здания всемирно известного буддийского монастыря с проведением необходимых кардинальных мер по обессоливанию здания, его ближайшей зоны и дренажу всей территории; в) создание ту-

ристической базы в районе памятника с необходимыми сооружениями.

5. Худжандский историко-архитектурный музей-заповедник под открытым небом, включающий: а) уникальный памятник городской и крепостной фортификации Средней Азии — Худжандскую цитадель, функционировавшей на протяжении 2500 лет (с VI—V вв. до н. э. — до XIX в. н. э.); б) средневековый архитектурный комплекс Шейх Муслихиддин с усыпальницей выдающегося поэта-демократа Тошходжа Асири; в) городская стена Худжанда начала ХУШ в. (два участка) в западной части современного города; г) городской квартал старого Худжанда (желательно в районе к северу от Пандшанбе). Для создания Худжандского заповедника необходимы: а) передача Худжандской цитадели из ведения военного округа в распоряжение Министерства культуры и Академии наук с целью превращения построек внутри цитадели в экспозиционные залы Худжандского историко-краеведческого музея и для создания базы учреждениям и работающим экспедициям АН в Северном Таджикистане; б) завершение археологических раскопок и научного изучения цитадели, проведение консервации и реставрации лучше сохранившихся восточной и северной стен цитадели; в) создание на арке цитадели смотровой площадки для экскурсантов и туристов; г) создание охранной зоны и консервация сохранившихся частей городских стен ХУШ в.; д) полная реставрация и подготовка ансамбля Шейх Муслихиддин для целей экскурсий и туризма; е) проведение комплекса необходимых работ по исследованию, консервации и подготовке для использования в целях экскурсий городского квартала старого Худжанда.

Необходимо отметить, что опыт создания городов — заповедников уже имеется в СССР (Суздаль, Новгород, Хива и др.).

6. Кафирниганский музей—заповедник в пос. Исамбай Ленинского района, а) создание, ограждение, перекрытие (частично уже сделано) буддийского святилища и прилегающего к нему архитектурного комплекса; б) консервация и реставрация святилища и 2-3 зданий городища с целью воссоздания реальной обстановки раннесредневекового бактрийского города; в) организация подъездных путей и охраны памятника.

В число музейно—заповедных объектов включены лишь самые значительные комплексы памятников, подлежащих первоочередным работам. Все они известны в мировой науке. Хотя эти объекты потребуют крупных капитальных вложений, однако все это окупится их значением и осуществлением массово-воспитательной, патриотической и эстетической работы и расширением туризма в Таджикистане. Научно-техническая организа-

ция означенных работ представляется реальным, особенно если учесть опыт по организации музейно-заповедных комплексов в РСФСР, на Украине, в Латвии, Литве, Армении, Грузии и Узбекистане. Неотложность этих мероприятий вызвана еще все более разрушающимся их состоянием.

Созданный по распоряжению Совета Министров Таджикской ССР (от 16 августа 1974 г. за № 329-р) в настоящее время небольшой павильон археологических и этнографических экспонатов на территории Академгородка может быть впоследствии включен в названный в пункте I Музейный комплекс.

Институт истории им. А. Дониша Академии наук при разработке указанных музейно-заповедных комплексов может представить в распоряжение Комиссии более подробные рекомендации.

Президент АН Таджикской ССР,
член-корреспондент АН СССР

М. С. АСИМОВ

Мустафо Асими

Доктор физико—математических наук

ШКОЛА АСИМИ

Жизненный путь Асими пришелся на самый удивительный и парадоксальный век в истории человечества, когда высочайшая интеллектуальная активность, прогресс науки реально изменяли жизнь на глазах его поколения и в то же время, подвергли мир, по масштабам и по характеру невиданным социальным потрясениям.

Асими родился в 1920 году в древнем городе Ходженте, где и прошли его детские годы. В формировании его личности огромное влияние оказал старший брат, открыв для него прекрасный мир науки. Старший брат и убедил его поступить на физический факультет Самаркандского университета. Годы учебы в университете, для тогда еще огромной страны, были предвоенными годами. Надвигалась опустошительная социальная катастрофа, охватившая весь Евразийский континент. Наиболее сильно страдали народы Европы, где на протяжении семи лет разворачивались военные действия. Это война, которую называют Второй Мировой, унесла жизни более 50 миллионов людей, превратила в руины города Европы.

Старший брат и в этот критический момент его жизни оказал решающее влияние, определившее всю его дальнейшую послевоенную жизнь. Великая Отечественная война началась летом 1941 года в прекрасную пору для молодежи, получившее школьное и университетское образование. Во все времена, и тогда это было знаменательным событием в жизни каждого, на высоком организационном уровне проводились выпускные и государственные экзамены, вручение аттестатов и дипломов, вечера и балы, прощание с учителями, друзьями и одноклассниками. Прекрасны традиции образования, существующие с незапамятных времен. Война внесла коррективы, и многие стремились скорее на фронт. Мало кто думал об государственных экзаменах, о дипломе и будущей мирной профессии. В этот ответственный момент, старший брат убедил его сдать государствен-

ные экзамены, получить диплом и только затем проситься на фронт. Он тогда сказал слова, глубоко запавшие ему в сердце, война закончится нашей победой, снова наступит мирная жизнь, надо будет созидать, а ты специалист с высшим образованием, такие как ты не меньше будете нужны Родине, чем солдаты. Пророчески были слова старшего брата, который отдал свою жизнь на полях битвы под Ленинградом. Мухаммад Асими воевал в непосредственной близости с ним, но война не позволила им так и встретиться.

Послевоенные годы — суровое время для жизни каждого и всего народа. Время тревог и надежд, горечи потерь и утешения наступившими мирными днями, смена направления активности на воссоздание и обустройства жизни. Асими, который остался без матери в возрасте одного года, сейчас потерял и отца. Семья брата осталась без средств существования. Своя семья, где молодая жена взяла на свои плечи заботы о насущных проблемах жизни, и все годы войны была для него той силой, заставившая выживать, казалось бы, в совершенно безнадежных ситуациях. Когда он горел в танке, и невозможно было узнать в нем 20 летнего юношу, он выжил мыслями о ней. На его все еще хрупкие плечи, и истощенный организм после многократных ранений и ожогов легла забота о семье, и семье своего брата, где росли четверо маленьких детей.

Асими мечтал и стремился стать физиком, но когда ему представилась уникальная возможность участвовать в высокогорной экспедиции на Памир, и изучать космические излучения, он был вынужден отказаться. Исследования космических лучей были тогда передовым фронтом науки, связанные с атомной физикой. Однако судьба не дала ему такую возможность, так как он был единственным, на плечи которого выпал груз забот сразу о двух семьях. Но судьба, впоследствии не раз приводила его на Памир и он, будучи Президентом Академии Наук, оказал значительное влияние на будущее этого уникального региона на Земле.

Послевоенные годы Асими неустанно трудился на поприще образования в педагогическом институте Ходжента. Это его выпускники работали на Памире, Гарме, Хатлоне и Худжанде, словом на всех уголках Родины, которую он беззаветно любил до последнего вздоха. Образование, эта сфера особой заботы и внимания всех великих ученых на протяжении всей истории человеческой цивилизации. Образование и была особой сферой во всей творческой жизни Асими. С его именем связано создание первого в истории его Родины политехнического института. Он выпестовал первых выпускников, которые и при-

меняли полученные знания, облагораживая жизнь, строительством дорог, мостов, электростанций, новых микрорайонов. Асими всю свою жизнь стремился открыть дорогу к образованию молодому поколению своих соотечественников. Будучи министром народного образования, он изобрел и внедрил две инновации, которые приняты во всем мире и широко используются в настоящее время. Первая относится к системе аттестации учителей, которую недавно объявили задачей государственной важности при реформе системы школьного образования Соединенные Штаты Америки. Асими еще в 60-е годы внедрил этот принцип для достижения высокого качества образования. Второе, его изобретение касается качества и темпов подготовки специалистов для народного хозяйства. Он также первым предложил и внедрил на практике целевую подготовку специалистов. Целевая аспирантура, целевое обучение студентов в вузах страны и за рубежом. Асими лично сам находил талантливых ребят из сельской местности и дал многим путевку в жизнь. Среди них доктора наук, учителя и врачи, инженеры и строители. Жизнь показала высокую эффективность нововведений Асими в системе образования.

Велика заслуга Асими в области просвещения. Его перу принадлежат многочисленные статьи о великих ученых и поэтов эпохи Ренессанса Центральной Азии и Ирана, таких как Закария Рази, Авиценна, Омар Хайям, Фирдоуси, Хафиз, Джами и многих других. Асими неустанно стремился познакомить с их научным и культурным наследием, как соотечественников, так и мировую общественность. В признании их заслуг в прогрессе цивилизации, организации международных научных симпозиумов, конференций, публикации научных трудов и установлении памятников, ему приходилось преодолевать невежество и безразличие многих государственных чиновников.

Когда, на непродолжительное время, ему пришлось заниматься государственной деятельностью, несмотря на нехватку времени, он много читал, переводил книги, писал научные статьи. Он не мог без науки, она была его жизнью, всем его существом. Асими избирается Президентом Академии наук в 1965 году, где и наиболее ярко проявился его талант ученого и организатора. Предметом его особой заботы и внимания становится развитие науки, и, прежде всего в тех отраслях, где приоритетные направления определены, как исторически культурными ценностями, так и природными факторами.

Родина Асими — Таджикистан. Прекрасный уголок Земли, который, как и многие его предшественники стремился обустроить, облагораживать жизнь людей, открыть для них культур-

ное и богатейшее научное наследие прошлых поколений, равно как созидательные силы современной науки и технологии. Он очень любил эту Землю, и каждый раз возвращаясь из дальних странствий, находил ее самой прекрасной в мире. Он защищал эту землю в молодые годы на полях сражений Второй Мировой войны, созидал и обустроивал ее в послевоенные годы, он остался до конца на этой земле, вместе со своим народом устремляясь к обретению подлинной свободы и независимости родного края.

Асими, ученый, признанный мировым сообществом интеллектуал, человек широчайшей эрудиции, вобравший в себе культуру Востока и Запада, живой носитель истории человеческой цивилизации. Он, как никто другой знал подлинный смысл и содержание свободы и независимости, а потому стремился донести это до людей, направить их активность, их энергию и мотивацию жизни в созидательное русло, в облагораживании и обустройства жизни. Асими хотел сделать достоянием всех тот прекрасный этап в истории своего народа, когда в 10 веке он обрел подлинную независимость и самостоятельность, одарив Ренессансом всю Центральную Азию и Иран. Тогда, замечательные сыновья его народа и создали бессмертную славу своим вкладом в науку и технологию, поэзию и литературу, экономику и культуру, тем и обогатив человеческую цивилизацию.

Не удивительно, что именно Асими возглавлял один из крупнейших проектов 20 столетия в изучении истории и культуры Центральной Азии при ЮНЕСКО. Данный проект являлся составной частью большого проекта по изучению истории человеческой цивилизации, где он являлся одним из ответственных редакторов. Этот научный вклад Асими, воплощенный в четырехтомном издании: «История Человеческой Цивилизации», и в шеститомной: «История Цивилизации Центральной Азии», имеет непреходящую ценность, и навечно останется в памяти благодарных потомков.

Будучи Президентом Академии Наук Таджикистана, он самое пристальное внимание и заботу оказывал развитию жизненно важных для края направлений наук, среди которых особое место занимали сейсмология, астрофизика, геология, физика, химия, биология и медицина. Институт сейсмологии и сейсмостойкого строительства за короткое время стал ведущим центром научных исследований в этой области, и получил мировое признание. Астрофизика, наука, зародившаяся на древнейших научных традициях астрономии, в развитии которой в средние века внесли вклад и выдающиеся ученые Центральной Азии и Ирана. Институт астрофизики также стал одним из ведущих

мировых центров, результатами по наблюдению за метеорным поясом Земли, которыми пользуются при каждом запуске космического корабля.

Невозможно представить развитие горного края без научных исследований ученых—геологов, и вклад института геологии в этом невозможно переоценить. Этот научный центр, также стал одним из ведущих в своей области. Физика и химия, предметы особой гордости и внимания Асими. В становлении и развитии этих направлений он внес неопределимый вклад, так как знал, что именно они станут фундаментом в технологии промышленной добычи и переработки несметных природных богатств Центральной Азии.

Биология и медицина, науки, наряду с астрономией и математикой, возникшие с момента зарождения цивилизации для удовлетворения повседневных нужд человека. Асими большое внимание уделял в формировании современных научных исследований в институтах биологии и гастроэнтерологии. Научные работы ученых этих институтов имеют мировой уровень и применяются в практической медицине и здравоохранении. Он не упускал из поля зрения все, что могло служить на благо человека, на обустройстве и облагораживании его жизни. Предметом его постоянной заботы было процветание всего региона Центральной Азии. Он, как ученый, историк и специалист, с принципиальностью и решительностью отстаивал название Центральная Азия, от попыток тех, кто в угоду политических и идеологических целей стремился переименовать название региона. Этим Асими продемонстрировал принципиальность ученого и личное мужество, сохранив для потомков истинную географическую характеристику региона.

В наследии Асими особое место занимают основанные им в последние годы жизни общество «Пайванд», и первую научную конференцию по изучению Авеста, ставшая ныне традиционной. Это его бесценный вклад в сближении народов Центральной Азии и Ирана, имеющих общие исторические и культурные корни. Ученый, гуманист, просветитель, организатор и государственный деятель, он неустанно заботился о культурном сближении народов, и его деятельность была Индией отмечена, вручением ему высокой награды Джавахарлала Неру в 1989 году.

Асими, как руководитель делегации огромной страны участвовал в работе многочисленных международных конференций, и на одной из них по его инициативе была принята новая классификация стран на развитые и развивающиеся, которые ранее

называли третьим миром. Эта классификация прочно вошла в современный лексикон всех народов.

Асими оберегал и поддерживал талантливую молодежь, какую бы она профессию не избирала в своей жизни. Он заботился о том, в чьи руки перейдет забота о приумножении материальных и культурных ценностей, создаваемые трудом многих поколений. Он, как соратник своего выдающегося соотечественника историка и востоковеда Бабаджана Гафурова, особое внимание уделял развитию научных направлений в Институте Истории, Археологии и Этнографии им. Дониша. Асими проявлял постоянную заботу о приобретении и сохранности древнейших рукописей, хранителях и носителях научного и культурного наследия, и создал Институт востоковедения, а при нем фонд и хранилище с тем, чтобы изучать эти книги и сделать их достоянием людей. По его инициативе и редакцией были издавы толковый энциклопедический словарь таджикского языка, Энциклопедия Таджикистана, русско-таджикский и таджикско-русские словари. Это, и много другое составляют бесценное научное наследие Асими, выдающегося ученого.

Природа общества такова, что мир высокого интеллекта соприкасается с миром невежества. Слепая сила невежества часто отбирает лучших из сынов человечества, не сознавая что, убивает созидательную основу жизни. Так было, когда в возрасте 76 лет был убит Заратуштра, так был убит Махатма Ганди, за несколько дней до провозглашения свободы и независимости Индии. Так был убит Асими, посвятивший всю свою жизнь достижению подлинной свободы и независимости Родины, которую беззаветно любил и остался верен ей до последнего вздоха.

МУНДАРИЧА

Гаффор Ашӯров, Муҳаммад Осимӣ — олим, омӯзгор ва ходими ҷамъияти (ба ҷойи пешгуфтор)	3
Қосим Осимӣ, Мо ҳар ду ҳаммаслак будем	9
Рустамбек Юсуфбеков, Уро ҳама ёд мекунамд	19
Рауф Баротов, Ахтари тобони илм	24
Улмае Мирсаидов, Сухане чанд дар бораи устод Муҳаммади Осимӣ	29
Хуршеда Отахонова, Фарзанди фарзонаи миллат	37
Додихудо Карамшоев, Устод Осимӣ ва помиршиноӣ	43
Шарофиддини Рустам, Неки бимонад ҷовидон	65
Раҳим Мусулмониён, Чехран раҳшони фарҳанг	75
Муҳаммадҷон Расулий, Елбуди Осимӣ (панҷ рӯзи ҳаёти шодравон)	84
Файзи Нормурод, Осимӣ ва физика	88
Пулод Юсуфов, «Наврӯзи Яман»	91
Абдумалик Баҳорӣ, Шаҳидони роҳи адолат	94
Рашид Раҳимов, Роль академика М. С. Асимова в организации и развитии экономических исследований в Академии наук Таджикистана	96
Нуман Негматов, Академик М. С. Асимов в моей жизни	101
Мустафо Асими, Школа Асими	112

ЕДНОМАИ МУҲАММАД ОСИМЯ

Мухаррири ороиш А. Исоев

Мухаррири техники Я. Бекиязорова